

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΣΥΝΕΧΙΖΟΜΕΝΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Διδασκαλία και status της Ποιοτικής Έρευνας στην Ελλάδα

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Τάσος Σαμαρίδης

Εξεταστική επιτροπή
Β. Δαγδιλέλης, Αναπληρωτής Καθηγητής, Επιβλέπων
Κ. Παπαδόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής, Συνεξεταστής

Θεσσαλονίκη 2011

Copyright © Τάσος Σαμαρίδης, 2011.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα. Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Πανεπιστημίου Μακεδονίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5-7
1. Ποιοτική έρευνα: θεωρητικό πλαίσιο, χαρακτηριστικά και η ανάγκη για την ανάπτυξή της.....	8-29
1.1 Το θεωρητικό πλαίσιο.....	10
1.2 Ορισμός και χαρακτηριστικά της ποιοτικής έρευνας.....	18
1.3 Εξέλιξη της ποιοτικής έρευνας και η ανάγκη ανάπτυξής της.....	24
1.4 Η κρίσιμη γνωστική συγκυρία και η ανάγκη για ενισχυμένη ποιοτική έρευνα.....	27
2. Παράγοντες που επιδρούν αρνητικά στην εικόνα της ποιοτικής έρευνας	30-44
2.1 Απαιτούμενη ικανότητα ερευνητή.....	30
2.2 Αμφισβήτηση ουδετερότητας και επιστημονικής εγκυρότητας.....	32
2.3 Δυσκολία διεξαγωγής έρευνας και χρήσης των ποιοτικών μεθόδων.....	34
2.4 Ζήτημα ηθικής και δεοντολογίας.....	36
2.5 Τεχνολογική υπέρβαση της ποσοτικής έρευνας.....	40
3. Η διαμάχη μεταξύ ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες.....	45-72
3.1 Ποσοτική vs ποιοτική: διαμάχη και διαφορές.....	45
3.2 Τα πλεονεκτήματα και η χρησιμότητα της ποιοτικής έρευνας.....	60
3.2.1 Κριτική θεώρηση και εντοπισμός αντιφάσεων.....	63
3.3 Προς μια μικτή μεθοδολογική προσέγγιση.....	68
3.3.1 Εκπαιδευτική έρευνα και μικτές μέθοδοι.....	69
4. Ποιοτική έρευνα και ελληνική πραγματικότητα.....	73-88
4.1 Η πορεία της ποιοτικής έρευνας στην Ελλάδα: Από την ανυπαρξία στην απομόνωση.....	73
4.2 Η διδασκαλία της ποιοτικής έρευνας στην Ελλάδα.....	79
4.2.1 Σκοπός του μαθήματος.....	82
4.2.2 Διδακτικές ενότητες- Περιεχόμενο μαθήματος.....	84
4.2.3 Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ανά περίπτωση.....	85
5. Παρουσίαση έρευνας.....	89-105
5.1 Αποτελέσματα έρευνας.....	91
5.2 Σχολιασμός Αποτελεσμάτων-Συμπεράσματα.....	99
5.3 Περιορισμοί.....	105
5.4 Προτάσεις για περαιτέρω διερεύνηση.....	105

Συζήτηση.....	106
Βιβλιογραφία.....	108
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1.....	115
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2.....	126

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η συγγραφή μας έχει διπλό σκοπό. Αρχικά στοχεύει να αναδείξει τα χαρακτηριστικά και τη χρησιμότητα της ποιοτικής έρευνας, μέσα από την τεκμηρίωση των πλεονεκτημάτων και την ανάγκη συνύπαρξης με την ποσοτική μεθοδολογία. Ένα μέρος του πρώτου σκοπού αφιερώνεται στον προσδιορισμό επιχειρημάτων που επιδρούν αρνητικά στην εικόνα της ποιοτικής έρευνας. Στη συνέχεια επιχειρούμε να περιγράψουμε την ελληνική πραγματικότητα, αναφορικά με τη μέχρι τώρα πορεία της ποιοτικής έρευνας και τη διδασκαλία της στα ΑΕΙ. Το δεύτερο σκέλος συμπληρώνεται από τα αποτελέσματα και τα συμπεράσματα ποιοτικής έρευνας που διεξήχθη με τη χρήση ημιδομημένης συνέντευξης σε μεταπτυχιακούς φοιτητές τεσσάρων διαφορετικών τμημάτων. Το κριτήριο επιλογής του δείγματος ήταν ότι οι συμμετέχοντες είναι πιο κοντά στο ενδεχόμενο διεξαγωγής έρευνας, δεδομένου ότι βρίσκονται λίγο πριν το στάδιο εκπόνησης της διπλωματικής τους εργασίας. Στις κοινωνικές επιστήμες και ειδικά σε ένα Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών όπου τα μαθήματα είναι πολύ λιγότερα από αυτά του προπτυχιακού, οι φοιτητές πρέπει να εξοικειωθούν με μεθοδολογικά ζητήματα σε τέτοιο βαθμό, ώστε να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του βραχυπρόθεσμου ερευνητικού τους σκοπού. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να έρθουν σε επαφή με σχετικές έρευνες, γεγονός που προϋποθέτει συν τοις άλλοις και προσωπική μελέτη σε θέματα σχεδιασμού και εφαρμογής.

Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρούμε, με βάση θεωρητικό πλαίσιο και τα ιδιαίτερα στοιχεία της ποιοτικής έρευνας, να αναδείξουμε τη χρησιμότητά της. Σε αυτό, πολύτιμη βοήθεια μας προσφέρει και η εξέταση των ιστορικών στιγμών εξέλιξης της, καθώς δείχνει με ποιον τρόπο η συμβολή της ποιοτικής προσέγγισης στην απόκτηση γνώσης, οδήγησε στην ανάπτυξη της μεθοδολογίας. Καθοριστικό ρόλο φυσικά, έπαιξε και η ενίσχυση της άποψης ότι πολλές περιπτώσεις της κοινωνικής πραγματικότητας δεν μπορούν να ερευνηθούν αφήνοντας στο περιθώριο την ερμηνεία ανθρώπινων συνειδήσεων. Αν και στις μέρες μας έχει αρχίσει να αποδεικνύεται έντονα, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι σημαντική ήταν η ερευνητική δραστηριότητα που αναπτύχθηκε από τη Σχολή του Σικάγο -ως αντίδραση στις μεθόδους συγκέντρωσης και ανάλυσης στατιστικών στοιχείων- με την εθνομεθοδολογία δικαίως να παίρνει τα ηνία προκειμένου να δώσει κοινωνική

έκφραση σε ειδικές κατηγορίες πληθυσμού.

Στο δεύτερο κεφάλαιο συγκεντρώνουμε όλα τα μειονεκτήματα της ποιοτικής έρευνας, μαζί με τις γενικότερες δυσκολίες της διεξαγωγής της, ώστε να καταλήξουμε στους παράγοντες που επιδρούν αρνητικά στην εικόνα της, κάνοντας έντονη την παρουσία τους στην κοινή επιστημονική γνώμη. Η ακρίβεια των μαθηματικών πράξεων μεταφέρθηκε στη μελέτη του κοινωνικού γίνεσθαι, ενσωματώνοντας την αντικειμενικότητα σε οποιοδήποτε ποσοτικό εγχείρημα κοινωνικής έρευνας. Αυτό είναι ακόμη και σήμερα ο βασικότερος παράγοντας διατήρησης του status της ποιοτικής έρευνας σε πολύ υψηλό επίπεδο. Ήταν όμως και ο λόγος που προκάλεσε την αμφισβήτηση προς την ποιοτική προσέγγιση στο θέμα της αξιοπιστίας και της εγκυρότητας. Οι πέντε παράγοντες που εντοπίζουμε θα μας φανούν χρήσιμοι και στα συμπεράσματα της έρευνάς μας, αφού μεταξύ άλλων ερευνούμε αν τελικά ασκούν επιρροή στην αντίληψη των ερευνώμενων.

Στο τρίτο κεφάλαιο κατευθυνόμαστε με άξονα τη σύγκριση ανάμεσα στην ποσοτική και την ποιοτική μεθοδολογική προσέγγιση, ώστε να ενισχύσουμε την αναγκαιότητα της χρήσης ποιοτικών μεθόδων. Η παρουσίαση χαρακτηριστικών των δύο ερευνητικών παραδειγμάτων, πέρα από τη διάκριση στον τρόπο προσέγγισης της πραγματικότητας, μας δείχνει και τις ιδιομορφίες που υπάρχουν στον ερευνητικό σκοπό των δύο περιπτώσεων. Το γεγονός ότι στη μια περίπτωση υπάρχει η τάση για γενίκευση ενώ στη δεύτερη για ερμηνεία, είναι σίγουρα αποτέλεσμα της ταυτότητας των μεθοδολογικών εργαλείων, όπως επίσης και του διαφορετικού στόχου ανάλυσης. Φέρνει όμως στο φως και την ανάγκη χρήσης μιας μεθοδολογίας συνδυαστικής. Με δεδομένο ότι η ποιοτική έρευνα δε βρίσκεται σε ευνοϊκή θέση, παρουσιάζουμε τις αδυναμίες του φυσιοκρατικού παραδείγματος για να ακολουθήσουμε στην πορεία μια περαιτέρω μελέτη στα πλεονεκτήματα και τις δυνατότητες της. Στο τέλος, αξιοποιούμε την Κριτική Θεωρία για να αποδείξουμε ότι μελέτη πολύπλοκων φαινομένων μπορεί να επιτευχθεί με μια σύνθετη έρευνα βασισμένη στην κατανόηση της γλώσσας και των συνειδήσεων.

Το τέταρτο κεφάλαιο πραγματεύεται την παρουσία της ποιοτικής έρευνας στον ελληνικό χώρο, σε επίπεδο δραστηριότητας και διδασκαλίας. Τα εμπόδια ανάπτυξης της κοινωνικής έρευνας και η καθιέρωση της ποσοτικής μεθοδολογίας άφησαν για μεγάλο χρονικό διάστημα την ποιοτική έρευνα στην ανυπαρξία και αργότερα στην απομόνωση. Μόλις στα τέλη της δεκαετίας του 90 ξεκινάει μια προσπάθεια ένταξης, η οποία συνδέεται άμεσα με την απόπειρα ανασυγκρότησης των ελληνικών εκπαιδευτικών ερευνών, μετά και τη δημιουργία του Κέντρου Εκπαιδευτικής Έρευνας. Στην πορεία του κεφαλαίου, δίνουμε μια πρώτη εικόνα της ποιοτικής μεθοδολογίας σ' ότι αφορά τη διδασκαλία της ως μάθημα στα ελληνικά ΑΕΙ, εντοπίζοντας στοιχεία που έχουν σχέση με: α) το σκοπό του μαθήματος, β) το περιεχόμενο του μαθήματος και γ) ιδιαιτερότητες ανά περίπτωση πανεπιστημιακού τμήματος.

Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η έρευνα που έγινε σε μεταπτυχιακούς φοιτητές με τη μορφή ημιδομημένης συνέντευξης. Ο σκοπός είναι να δείξουμε: πώς έχει διαμορφωθεί η εικόνα της ποιοτικής έρευνας στην οπτική των συμμετεχόντων μέσα από τη διδασκαλία του μαθήματος. Το κέρδος είναι ότι παράλληλα αντλούμε χρήσιμα χαρακτηριστικά που έχουν σχέση με τον τρόπο διδασκαλίας του μαθήματος.

1. Ποιοτική έρευνα: θεωρητικό πλαίσιο, χαρακτηριστικά και η ανάγκη για την ανάπτυξή της

Στις περισσότερες προηγμένες χώρες η έρευνα έχει γίνει μια σημαντική δραστηριότητα για τις κοινωνικές επιστήμες παρόλο που το επιστημονικό τους κύρος δε θεωρείται το ίδιο με τις φυσικές. Η πρόοδος που έχει σημειωθεί στη συστηματική μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς έχει δώσει μια αξιόλογη βάση κοινωνικών τεχνολογιών με ιδιαίτερη σημασία στην κοινωνική επιστήμη, την εκπαίδευση, την ανθρωπολογία, την οικονομία και την κοινωνική ψυχολογία.

Είναι απαραίτητο από την άλλη, να τονιστεί ότι οι κοινωνικές επιστήμες σε όλη την πορεία τους καλούνται να υπερβούν ένα ισχυρό εμπόδιο που συνδέεται με την υπερβολική πολυπλοκότητα και μεταβλητότητα της ανθρώπινης συμπεριφοράς (Verma & Mallick, 2004). Υποστηρίζεται εύλογα ότι είναι αρκετά δυσκολότερο να αναπτύξει κανείς έγκυρες θεωρίες για την πρόβλεψη ανθρώπινης συμπεριφοράς και δράσης απ' ό,τι να αναπτύξει αντίστοιχες για τα γεγονότα στις φυσικές επιστήμες (Mertens, 1998).

Στην εξέταση που κάνουν οι Verma & Mallick (2004) για την ανάδειξη διαφορών ανάμεσα στις δυο ομάδες επιστημών, καταλήγουν ότι ο κοινωνικός ερευνητής έρχεται αντιμέτωπος με μια πληθώρα παραγόντων που ο φυσικός επιστήμονας πολύ σπάνια θα συναντήσει. Τα συμβάντα τα οποία παρατηρεί είναι ανεπανάληπτα, μοναδικά στη συγκεκριμένη στιγμή, και δεν μπορούν να παρατηρηθούν άμεσα. Οι παράγοντες που ερευνώνται πολλές φορές δεν μπορούν ούτε να αναγνωριστούν ούτε να ελεγχθούν. Επίσης, τις περισσότερες φορές είναι υποχρεωμένος να ασχοληθεί με μεγάλο αριθμό μεταβλητών προκειμένου να εξηγήσει φαινόμενα με ικανοποιητικό τρόπο (Cassell & Symon, 2004). Αυτό μπορεί να εξηγηθεί παράλληλα, αν αναλογιστούμε ότι όταν εξετάζουμε άτομα με διαφορετικά κίνητρα και συναισθήματα, τότε δεν είμαστε σε θέση να διατυπώσουμε συμπεράσματα γενικής ισχύος. Τέλος, όταν υπάρχουν ερευνητές και ερευνώμενοι, η συμπεριφορά επηρεάζεται εκατέρωθεν, καθώς οι πρώτοι λειτουργούν υπό την επίδραση προκαταλήψεων, θέσεων και αξιών που

απομακρύνουν την ουδετερότητα, ενώ οι δεύτεροι έχουν επίγνωση ότι η συμπεριφορά τους παρατηρείται, κάτι που ενδεχομένως να αλλοιώσει τον τρόπο αντίδρασής τους στη συγκεκριμένη στιγμή (Silverman, 1998).

Τα τελευταία χρόνια το ενδιαφέρον για ζητήματα μεθοδολογίας της επιστημονικής έρευνας είναι αυξημένο και ιδιαίτερα για την ποιοτική έρευνα. Το ευρύτατο φάσμα θεωριών που έχει συγκροτηθεί γύρω από την Ψυχολογία, την Κοινωνιολογία, την Ανθρωπολογία και την Εκπαίδευση έχει ταυτοχρόνως δημιουργήσει ένα σύνολο θεωρητικών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων, η διαφορά των οποίων γίνεται αντιληπτή στις ποιοτικές μεθόδους έρευνας, που γίνονται όλο και πιο αποδεκτές ως νόμιμος τρόπος έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες (Πουρκός & Δαφέρμος, 2010).

Οι ποιοτικές μέθοδοι εμφανίζονται σε ερευνητικά εγχειρήματα και προσεγγίσεις που έχουν ως βασικό στόχο τη διερεύνηση των νοημάτων και των αναπαραστάσεων που αποδίδουν τα υποκείμενα σε κοινωνικά φαινόμενα και διαδικασίες. Επιχειρούν να αποκαλύψουν σχέσεις ή συσχετίσεις ανάμεσα σε κοινωνικά υποκείμενα και κοινωνικές ομάδες, να οδηγήσουν στην κατανόηση του κοινωνικού γίνεσθαι, να περιγράψουν, να αναλύσουν κοινωνικά συμβάντα και να δώσουν απάντηση σε ερωτήματα «τι» «πως» και «γιατί» (Ιωσηφίδης, 2001). Η φύση του ερευνητικού ερωτήματος είναι και αυτή που καθορίζει την εφαρμογή των ποιοτικών μεθοδολογιών ανάλογα με τα κοινωνικά φαινόμενα, τις κοινωνικές σχέσεις, την κατάσταση ή τις ομάδες που πρέπει να διερευνηθούν και να αναλυθούν ως προς τη δομή και τη λειτουργία τους (Λυδάκη, 2001). Καθοριστικής σημασίας είναι επίσης, η οπτική του ερευνητή σύμφωνα με την οποία δίνεται έμφαση στα ποιοτικά, μη μετρήσιμα χαρακτηριστικά του κοινωνικού φαινομένου με στόχο την ερμηνεία, την κατανόηση, την ανάπτυξη, την επιβεβαίωση ή τη διάψευση μιας θεωρίας ή την αποκάλυψη αιτιακών σχέσεων (Ιωσηφίδης, 2008).

Αυτό σημαίνει τόσο απλά, ότι ακόμη και ένας ερευνητής με ασαφές θεωρητικό υπόβαθρο, υποχρεωτικά, θα ξεκινήσει από μια θεωρητική αφετηρία προκειμένου να προχωρήσει στον ερευνητικό σχεδιασμό και στη διατύπωση ερευνητικών ερωτημάτων. Σε αυτή την προσπάθεια να συνδέσουν τη θεωρία με την πράξη, γίνεται φανερό ότι και οι ίδιοι ως μέλη της κοινωνίας διακρίνονται από συγκεκριμένες αξίες, ιδεολογίες και πεποιθήσεις που αναπόφευκτα επηρεάζουν τις ερευνητικές τους επιλογές.

1.1 Το θεωρητικό πλαίσιο

Η θεωρητική αφετηρία και το υπόβαθρο της μεθοδολογίας των κοινωνικών επιστημών διαμορφώνουν το χαρακτήρα του ερευνητικού σχεδιασμού σε σχέση με την επιλογή των μεθοδολογικών εργαλείων, τη διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων και γενικότερα τη σύνδεση θεωρίας και πράξης. Η φύση του κάθε ερευνητικού προβλήματος και οι επιλογές του ερευνητή ορίζουν την εφαρμογή των ποιοτικών μεθοδολογιών (Flick, 2007). Στην εφαρμογή της ποιοτικής μεθοδολογίας, οι φαινομενολογικές και κριτικές θεωρητικές προσεγγίσεις έχουν τον πρώτο λόγο, αν και αυτό δεν είναι απόλυτο όταν επιστήμονες με θετικιστικό και μεταθετικιστικό θεωρητικό υπόβαθρο αναλαμβάνουν και φέρνουν σε πέρας έρευνα με σημαντική ή κυρίαρχη την ποιοτική διάσταση (Ιωσηφίδης, 2001).

Η σύγχρονη ποιοτική έρευνα κατευθύνεται από συγκεκριμένα θεωρητικά ρεύματα που δημιούργησαν το περιεχόμενο της κοινωνικής θεωρίας. Η παρουσίαση των βασικών σχολών σκέψης κρίνεται απαραίτητη σ' αυτό το πρώτο κεφάλαιο, ώστε να αναδείξουμε τις θεωρητικές προϋποθέσεις που συνδέουν την επιστημολογία της κοινωνικής έρευνας με την ποιοτική μεθοδολογική προσέγγιση. Αυτό μας ωφελεί και για τη συνέχεια της συγγραφής όπου συχνά γίνεται λόγος για θέματα μεθοδολογίας και επιστημολογίας.

Θετικισμός

Ο θετικισμός ως φιλοσοφικό ρεύμα που έχει τις ρίζες του στη φιλοσοφία του Κοντ και τον αγγλικό εμπειρισμό, πρεσβεύει ότι πηγή γνώσης είναι η εμπειρία. Ο Γάλλος φιλόσοφος Αύγουστος Κοντ (1798-1957) ονόμασε τη νεότερη επιστήμη της ανθρώπινης γνώσης “θετική”, και αυτή βασίζεται α) στη διαπίστωση γεγονότων, β) στην παραίτηση από “άγονες θεωρίες” που δε βελτιώνουν την κοινωνική κατάσταση του ανθρώπου και γ) στην προσπάθεια βεβαιότητας και ακρίβειας για την αποφυγή ερωτημάτων που δεν επιδέχονται απάντηση (Αυγελής, 2001). Τα κατορθώματα των φυσικών επιστημών είναι στενά συνδεδεμένα με τη θετικιστική επιρροή που ασκήθηκε στην κοινωνική επιστήμη, καθώς αναπτύχθηκε η πίστη ότι τοιουτοτρόπως θα επέλθει πολιτιστική πρόοδος και βελτίωση της κοινωνικής κατάστασης του ανθρώπου.

Το επιστημολογικό ρεύμα του θετικισμού υποστηρίζει ότι η κοινωνική πραγματικότητα είναι αντικειμενική και περιγράφεται με τρόπο αξιολογικά ουδέτερο. Η ουδετερότητα κατά το θετικιστικό ρεύμα ταυτίζεται με την επιστημονικότητα της διερεύνησης και παρουσίασης του κοινωνικού γίνεσθαι. Βασικά στοιχεία της θετικιστικής ποιοτικής έρευνας είναι α) η προσπάθεια για έλεγχο θεωριών ή για επιβεβαίωση υποθέσεων στο ερευνητικό πεδίο, β) η ανάλυση της αντικειμενικής πραγματικότητας όπως ανακύπτει από το ερευνητικό υλικό, γ) ο αυστηρός και λεπτομερής σχεδιασμός σταδίων της έρευνας, δ) η προσπάθεια κατασκευής και εφαρμογής κριτηρίων εγκυρότητας και αξιοπιστίας και ε) η διατύπωση γενικεύσεων που αφορούν ένα γενικό πληθυσμό (Ιωσηφίδης, 2008, σ. 74).

Τα πέντε χαρακτηριστικά που αποδίδει ο θετικισμός στην ποιοτική έρευνα είναι ενδεικτικά του τρόπου με τον οποίο την προσδιορίζει. Οι αξιώσεις που προβάλλονται είναι ανάλογες με αυτές που επικρατούν και στην ποσοτική προσέγγιση. Η βασική επιδίωξη είναι επίτευξη επιστημονικής προόδου μέσα από την κατασκευή επιστημονικών νόμων που έχουν οντολογικό χαρακτήρα και σταδιακά οφείλουν να εκπληρώσουν μια ενιαία οντότητα γνώσης και αλήθειας. Για το θετικισμό κάθε μορφή γνήσιας γνώσης στηρίζεται στην αισθητηριακή

εμπειρία και προχωρά μέσω της παρατήρησης και του πειράματος. Το νόημα του υπό εξέταση αντικειμένου αποκτά ορθότητα με βάση τη μέθοδο της επαλήθευσης (Cohen & Manion, 1994). Οι επιστημονικές εμπειρικές παρατηρήσεις έχουν αξία κυρίως όταν επαναλαμβάνονται για να θεμελιώσουν θεωρίες μέσα από μια γενικά αποδεκτή επιστημονική μέθοδο.

Φαινομενολογία

Οι κοινωνικές επιστήμες εμπνέονται τη φαινομενολογία από τη φιλοσοφική αντίληψη του Husserl (1859-1938) ότι η έννοια του φαινομένου αναφέρεται σε αυτό που προσφέρεται ως δεδομένο στην ανθρώπινη συνείδηση. Πηγή γνώσης είναι και εδώ η εμπειρία αλλά σε αντίθεση με το θετικιστικό ρεύμα αυτή λαμβάνει χώρα στο πεδίο της συνείδησης, η οποία είναι ταυτόχρονα μέσο και αντικείμενο της φαινομενολογικής έρευνας (Κατριβέσης, 1996). Το θέμα της αντικειμενικότητας δε προσδιορίζεται με το μηχανιστικό μοντέλο του θετικισμού αλλά με την αναστολή της κρίσης από την πλευρά του ερευνητή. Αυτά που αντιλαμβανόμαστε στον εξωτερικό κόσμο υπάγονται στη “φυσική στάση” του ανθρώπου. Την ουδετερότητα την “κατασκευάζει” ο ερευνητής, απέχοντας από προαντιλήψεις, μέχρι να καταλήξει στη “φαινομενολογική στάση” και στα τελικά αποτελέσματα (Shokolowsky, 2003).

Η πραγματικότητα που αντιλαμβάνονται τα δρώντα υποκείμενα ταυτίζεται με τα νοούντα αντικείμενα που αποτελούν προϊόντα σκέψης. Έτσι η κοινωνική πραγματικότητα δομείται από τη δράση των υποκειμένων ανάλογα με τις νοηματικές διεργασίες των συνειδήσεων (Λυδάκη, 2001). Για τη φαινομενολογική κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων χρησιμοποιείται η έννοια της διυποκειμενικότητας. Η ανάλυση του Husserl για τη διυποκειμενικότητα απεικονίζει την εξάρτηση των κοινωνικών γεγονότων από το βαθμό συμφωνίας των ατομικών συνειδήσεων περί αυτών (Κατριβέσης, 1996). Η ίδια έννοια όμως, μας βοηθάει ιδιαίτερα για την απόρριψη της θέσης ότι υπάρχει μια κοινή για όλα τα υποκείμενα αντικειμενική κοινωνική πραγματικότητα (Ιωσηφίδης, 2008).

Η Διϋποκειμενικότητα κατά τον Husserl είναι ο τρόπος με τον οποίο μπορούμε να γνωρίσουμε τους άλλους μέσω της ενσυναισθητικής κατανόησης (Habermas, 1990, σ. 24). Η ενσυναισθητική κατανόηση είναι μια κατηγορία προθετικότητας, που συνίσταται από την εμπειρία του ενός της εμπειρίας του άλλου, σε μια σχέση συν-παρουσίας (Shokolowsky, 2003, σ. 162). Ως διϋποκειμενικότητα εμφανίζεται δηλαδή μια συνειδησιακή αλληλεπίδραση, η οποία λαμβάνει χώρα στο ομαδικό ασυνείδητο. Τα νοήματα λοιπόν, που ενσυνείδητα αποδίδουν τα κοινωνικά υποκείμενα στον κοινωνικό κόσμο, εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από το πλαίσιο της βιωμένης τους εμπειρίας.

Συμβολική διαντίδραση

Το ρεύμα της συμβολικής διαντίδρασης γεννήθηκε από τη Σχολή του Σικάγο και συνδέεται με ερευνητές όπως ο Blumer, ο Cooley, ο Mead και ο Parks. Κεντρική θέση είναι ότι τα κοινωνικά φαινόμενα αναπαράγονται από τη συνεχή “αλληλόδραση“ κοινωνικών υποκειμένων. Η έμφαση δίνεται στην ατομική δράση, ενώ η αλληλο-ερμηνεία των πράξεων και των συμπεριφορών των “άλλων” σχηματοποιεί τις κοινωνικές σχέσεις μέσα από την ανταλλαγή “συμβόλων”. Η διαντίδραση γίνεται με διάφορους συμβολικούς τρόπους επικοινωνίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η γλώσσα. Σύμφωνα με τον Mead, η γλώσσα δίνει τη δυνατότητα για συμβολική σκέψη, και αυτή με τη σειρά της μας αποδεσμεύει από τον περιορισμό των εμπειριών μόνο σε αυτό που βλέπουμε ή αισθανόμαστε (Giddens, 2002). Πρόκειται καθαρά για μια θεωρία που κατευθύνεται μέσα από τη δημιουργικότητα και ενεργητικότητα του ατόμου.

Η διαντίδραση μέσα στην κοινωνία αποδίδει νοήματα τα οποία αντλεί ο κοινωνικός επιστήμονας με βάση την επικοινωνία και τη δράση των υποκειμένων. Η διαχείριση των νοημάτων είναι καθαρά υποκειμενική και οι ερμηνευτικές διαδικασίες διαφέρουν από ερευνητή σε ερευνητή (Craib, 1998). Όπως υποστηρίζει ο Denzin (2005), τα υποκείμενα λειτουργούν ανάλογα με το νόημα που δίνουν σε διάφορα συμβάντα. Τα νοήματα αντιπροσωπεύονται από “σύμβολα” και αφού προκύψουν από την αλληλεπίδραση, εισέρχονται σε μια

διαδικασία τροποποίησης από τις συνεχείς ερμηνείες αναστοχαστικών υποκειμένων. Στο ίδιο μοτίβο, ο Denzin αναγνωρίζει στην πολυπλοκότητα της ερμηνευτικής διαδικασίας την επίδραση της κουλτούρας, των μέσων μαζικής επικοινωνίας, της διαφήμισης, της τηλεόρασης και του κινηματογράφου. Συνεπώς στη σχολή της συμβολικής διαντίδρασης, η απόκτηση γνώσης δε διαπεραιώνεται με πρόταγμα την αντικειμενικότητα αλλά την κατανόηση “ενεργών” υποκειμενικότητων.

Κριτική θεωρία

Η κριτική θεωρία δημιουργήθηκε από τους θεωρητικούς της Σχολής της Φρανκφούρτης και εκλαμβάνει τη θεωρία ως όργανο κριτικής που πρέπει να βοηθήσει στην κοινωνική απελευθέρωση. Σε ερευνητικό επίπεδο, ξεκινά από την κριτική διάθεση απέναντι σε θεσμούς και δομές, με γνώμονα τις αξίες που αφορούν την κοινωνική συνοχή και αναπαραγωγή όπως η συλλογικότητα και η αλληλεγγύη (Ιωσηφίδης, 2008). Οι αξίες παίζουν καθοριστικό ρόλο για τη διερεύνηση της πραγματικότητας όπως και για τον προσδιορισμό της αντικειμενικότητας. Ο Habermas διαφοροποιείται από την παραδοσιακή διαλεκτική σκέψη της κριτικής θεωρίας και προτείνει αναθεωρήσεις ευνοϊκές στο εσωτερικό της, διότι πιστεύει ότι η κριτική θεωρία ταυτίζεται με τις φιλοσοφίες του υποκειμένου ή της συνείδησης, άρα υπονομεύει την αντικειμενικότητα των προσεγγίσεων της (Ράπτη, 2006). Η θέση για αξιολογική ουδετερότητα φυσικά απορρίπτεται, αλλά στην προσπάθεια να προσπεραστεί ο σχετικισμός προβάλλεται η αξίωση για αντικειμενικότητα βάση παραγόντων που εξυπηρετούν τη χειραφέτηση.

Το ζήτημα της χειραφέτησης, για το οποίο θα ασχοληθούμε αναλυτικότερα σε άλλο κεφάλαιο, έχει να κάνει με την απελευθέρωση από αντιλήψεις που ευνοούν τις δομές κυριαρχίας σε οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο (Habermas, 1990). Το φορτίο αυτό ο Habermas επιχειρεί να το μεταβιβάσει στην κριτική κοινωνική επιστήμη, η οποία με την ανάδειξη των μηχανισμών αλλωτρίωσης και την αξιοποίηση της επικοινωνιακής δράσης, θα είναι σε θέση να καταστήσει το Λόγο ως μέσο άρσης από ανορθολογικές καταστάσεις (Carr & Kemis, 1997).

Μέσα σε ένα γενικό πλαίσιο, οι φιλόσοφοι της κριτικής θεωρίας επιχείρησαν να αναλύσουν τις νεότερες κοινωνίες στο φως μιας υποδειγματικά θεμελιωμένης ιδέας για μια απελευθερωμένη κοινωνία. Προς το σκοπό αυτό προέβησαν στη διερεύνηση των σύγχρονων κοινωνικών και ιδεολογικών συνθηκών που δεν μπορεί παρά να είναι κριτική (Παρασκευοπούλου-Κόλλια, 2008).

Κοινωνικός κονστρουκτιβισμός

Για τον κοινωνικό κονστρουκτιβισμό η οικοδόμηση της γνώσης καθορίζεται από κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και πολιτισμικές αξίες που πλαισιοθετούν την κοινωνική πραγματικότητα. Η αναζήτηση της αντικειμενικής πραγματικότητας δεν έχει κάποιο σημαντικό νόημα διότι η γνώση είναι αποτέλεσμα κοινωνικής και πολιτιστικής κατασκευής στη βάση της διυποκειμενικότητας, δηλαδή των κοινών νοημάτων που εκλαμβάνονται μεταξύ των υποκειμένων (Ιωσηφίδης 2008). Οι κονστρουκτιβιστές αναγνωρίζουν την πολλαπλότητα της αλήθειας, κάτι που δικαιολογεί και τον ισχυρισμό ότι δεν υπάρχει μόνο μια οδός προς τη γνώση. Το υποκείμενο είναι αυτό που κατασκευάζει νοηματοδοτήσεις και αναπαράγει ερμηνείες διαμέσου κοινωνικού περιβάλλοντος και πρότερων εμπειριών.

Εδώ μπορεί να μας φανεί χρήσιμη η μεταφορά της βιγκοτσκιανής μαθησιακής θεωρίας σε μια γνωσιοθεωρητική διάσταση. Από τη στιγμή που ένα υποκείμενο έχει νοητικές ικανότητες, είναι σε θέση να φτάσει στη γνώση με διάφορες οδούς ανακάλυψης. Πέρα από τον ενεργό ρόλο του ερευνητή που λαμβάνουμε υπόψη, ο Vygotsky υπογραμμίζει τη σπουδαιότητα της πολιτισμικής παράδοσης και τον κεντρικό ρόλο της γλώσσας (βλ. http://old.primedu.uoa.gr/sciedu/old/books/book_proseg/kef2.htm). Αυτά ως προσδιοριστικοί παράγοντες των εργαλείων γνωστικής ανάπτυξης, στην περίπτωση μας επηρεάζουν την ποιότητα και την ανάπτυξη της μεθοδολογίας. Οι ερευνητές που εμπνέονται από τον κονστρουκτιβισμό δεν θεωρούν μια έρευνα κονστρουκτιβιστική με κριτήριο τη χρήση ποιοτικής μεθοδολογίας, καθώς ο κυρίαρχος στόχος είναι να μελετηθούν όσοι περισσότεροι νοηματικοί κόσμοι γίνεται (Ιωσηφίδης, 2008).

Πίνακας 1.1: Θεωρήσεις της κοινωνικής πραγματικότητας

Διαστάσεις της σύγκρισης	Αντικειμενιστική	Υποκειμενιστική
Ο ρόλος της κοινωνικής επιστήμης	Η ανακάλυψη των καθολικών νόμων της κοινωνίας και της ανθρώπινης συμπεριφοράς μέσα σε αυτήν.	Η ανακάλυψη του τρόπου με τον οποίο διαφορετικοί άνθρωποι ερμηνεύουν τον κόσμο που ζουν.
Βασικές μονάδες της κοινωνικής πραγματικότητας	Η συλλογικότητα: κοινωνία ή οργανισμοί.	Άτομα που δρουν μεμονωμένα ή από κοινού.
Μέθοδοι κατανόησης	Εντοπισμός των όρων ή των σχέσεων που επιτρέπουν την ύπαρξη της συλλογικότητας. Εξήγηση τι είναι αυτοί οι όροι και οι σχέσεις.	Ερμηνεία των υποκειμενικών νοημάτων που δίνουν τα άτομα στη δράση τους. Ανακάλυψη των υποκειμενικών κανόνων για μια τέτοια δράση.
Θεωρία	Ένα ορθολογικό οικοδόμημα φτιαγμένο από επιστήμονες για να εξηγήσουν την ανθρώπινη συμπεριφορά.	Σύνολα νοημάτων που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι για να κατανοήσουν τον κόσμο τους και τη συμπεριφορά τους μέσα σε αυτόν.
Έρευνα	Πειραματική ή οιοειδί πειραματική επικύρωση της θεωρίας.	Η αναζήτηση ουσιαστικών σχέσεων και η ανακάλυψη των συνεπειών τους για τη δράση.
Μεθοδολογία	Αφαίρεση της πραγματικότητας, κυρίως μέσα από μαθηματικά μοντέλα και ποσοτική ανάλυση.	Η αναπαράσταση της πραγματικότητας με σκοπό τη σύγκριση. Ανάλυση της γλώσσας και του νοήματος.
Κοινωνία	Βρίσκεται σε τάξη. Ρυθμίζεται από ένα ενιαίο σύνολο αξιών και καθίσταται δυνατή μόνο μέσω των αξιών.	Διέπεται από συγκρούσεις. Ρυθμίζεται από αξίες των ανθρώπων που έχουν πρόσβαση στην εξουσία.

Πηγή: Μερικώς από Cohen & Manion, 1994

Από τις εναλλακτικές προς το θετικισμό θεωρήσεις, είναι φανερό η απόρριψη της ανακάλυψης καθολικών νόμων που διέπουν την ανθρώπινη συμπεριφορά. Υπάρχει μια γενική συμφωνία ότι η υπονόμηση εμπειρίας οδηγεί σε αδυναμία πραγματικής εξήγησης του πολυδιάστατου χαρακτήρα της κοινωνικής πραγματικότητας (Λυδάκη, 2001). Η φαινομενολογία, η συμβολική διαντίδραση και η κριτική θεωρία θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως επιστημολογικά συγγενή ρεύματα σκέψης, διότι δίνουν βαρύτητα στην εμπειρία. Ωστόσο η πρώτη αποδίδει την εμπειρία ως πηγή γνώσης στο επίπεδο συνείδησης ενώ οι άλλες δύο, στο επίπεδο της πρακτικής. Η φαινομενολογία επίσης, μιλάει για απώλεια νοημάτων που πρέπει να ανακαλυφθούν, τη στιγμή που συμβολική

διαντίδραση και κριτική θεωρία βλέπουν λανθασμένες αντιλήψεις που πρέπει να “διορθωθούν”. Σε τελική φάση, όλες οι υποκειμενιστικής φύσεως θεωρήσεις αναγνωρίζουν την ανάγκη αναζήτησης της αλήθειας μέσω ανάλυσης της γλώσσας και του υποκειμενικού νοήματος.

Για την ανάγκη ανάπτυξης ποιοτικών μεθόδων κοινωνικής έρευνας είναι σκόπιμο όπως πολύ εύστοχα υποστηρίζουν οι Πουρκός και Δαφέρμος (2010) να προσδιοριστεί το πλαίσιο των ιστορικών, κοινωνικοπολιτισμικών, γνωσιακών παραγόντων που συμβάλλουν στην ανάδυση του ενδιαφέροντος για ποιοτική έρευνα. Αυτή διαπίστωση είναι εξαιρετικά χρήσιμη καθώς πέρα από τα γενικότερα χαρακτηριστικά που αφορούν ένα κοινωνικό περιβάλλον, εστιάζει και στις ιδιαιτερότητες των κοινωνικών επιστημών σε σχέση με τις φυσικές. Δύο σημαντικά προβλήματα που εντοπίζουν είναι τα ακόλουθα (Πουρκός & Δαφέρμος, 2010, σσ. 23-26).

1. Το πρόβλημα της υποκειμενικότητας

Αν και είναι εύκολο να υποστηριχθεί ότι ο άνθρωπος διαθέτει τη δυνατότητα επενέργειας στην πορεία των κοινωνικοπολιτισμικών ιστορικών διαδικασιών, είναι εξαιρετικά δύσκολο να προσδιοριστεί το εύρος της ελευθερίας των ατόμων σε σχέση με κοινωνικούς, πολιτισμικούς και ιστορικούς επικαθορισμούς τη στιγμή που σε μεγάλο βαθμό είναι εξαρτημένα από αυτούς. Έτσι τίθεται υπό αμφισβήτηση τόσο η αυτονομία όσο και ο αυτοκαθορισμός των δράσεων του ανθρώπου.

2. Το πρόβλημα της πολυφωνίας

Το πρόβλημα εδώ περιπλέκεται με το ζήτημα της υποκειμενικότητας που συζητείται όλο και περισσότερο στις κοινωνικές επιστήμες σε συνάρτηση με τις προκλήσεις της «μετανεωτερικής κατάστασης». Έτσι κατά πολλούς η κοινωνική έρευνα τείνει να νομιμοποιηθεί στη μετανεωτερική κατάσταση της πολυφωνίας και της «πολυφρενίτιδας».

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά είναι ενδεικτικά του θεωρητικού πλαισίου της ποιοτικής έρευνας και δημιουργούν όλες εκείνες τις προϋποθέσεις προσδιορισμού του αντικειμένου και του σκοπού μιας έρευνας αυτής της μορφής. Τα στοιχεία που προβάλλονται από την αναστοχαστικότητα την ιστορικότητα, τη δομοποίηση, την υποκειμενικότητα και την πολυφωνία, είναι αμιγώς ποιοτικά και αναθέτουν στην κοινωνική επιστήμη την αποστολή διαχείρισης πλαισίων οπτικής μέσω παρατηρητών που ανακαλύπτουν βγαίνοντας στον κόσμο. Για την εποικοδομητική θεωρητική διαχείριση του αντικειμένου και του σκοπού της ποιοτικής έρευνας είναι σκόπιμο να προχωρήσουμε με τον ορισμό και τα γνωρίσματά της.

1.2 Ορισμός και χαρακτηριστικά της ποιοτικής έρευνας

Ένας πλήρης ορισμός της ποιοτικής έρευνας μπορεί να δημιουργηθεί κυρίως μέσω της περιεκτικής σύμπτυξης όλων εκείνων των παραγόντων που αφορούν: το άτομο που ερευνά, τη συνθετότητα της πραγματικότητας και τη μεθοδολογία. Οι Denzin & Lincoln (2005) φέρνουν στο επίκεντρο τον ποιοτικό ερευνητή για να δείξουν ότι η εμπλοκή του στο πεδίο κατευθύνεται από εμπειρίες, ερευνητικές επιλογές και πεποιθήσεις που σχηματίζουν την κοινωνική πραγματικότητα. Οι αντιλήψεις για ένα αντικείμενο συνδέονται άμεσα και με τα συμπεράσματα, όπως αυτά εξάγονται από τα αποτελέσματα που αναδεικνύονται μέσω ενός συνόλου μεθόδων και τεχνικών.

Για τους Denzin & Lincoln (βλ. Πουρκός Δαφέρμος, 2010, σ. 29) η ποιοτική έρευνα είναι μια *πλαισιοθετημένη δραστηριότητα (situated activity)*, η οποία τοποθετεί τον παρατηρητή στον κόσμο. Αυτή συνίσταται σε ένα σύνολο ερμηνευτικών και υλικών πρακτικών, οι οποίες κάνουν τον κόσμο ορατό. Αυτές οι πρακτικές μετασχηματίζουν τον κόσμο. Μετατρέπουν τον κόσμο σε μια σειρά από αναπαραστάσεις του εαυτού, συμπεριλαμβανομένων των σημειώσεων πεδίου, των συνεντεύξεων, των συνομιλιών, των φωτογραφιών, των μαγνητοφωνήσεων και των σημειώσεων σε ημερολόγια. Σ' αυτό το επίπεδο, η ποιοτική έρευνα περιλαμβάνει μια ερμηνευτική, νατουραλιστική προσέγγιση στον κόσμο. Αυτό σημαίνει ότι οι ποιοτικοί ερευνητές μελετούν τα πράγματα στο φυσικό τους

πλαίσιο, επιχειρώντας να δώσουν νόημα ή να ερμηνεύσουν τα φαινόμενα με όρους νοημάτων που οι άνθρωποι δίνουν σ' αυτά.

Σύμφωνα με αυτόν τον ορισμό η ποιοτική έρευνα είναι μία “πολυμέθοδος” που εμπεριέχει μία ερμηνευτική, νατουραλιστική προσέγγιση για κάθε αντικείμενο που μελετά. Οι συντονιστές της έρευνας μελετούν τα αντικείμενα στο φυσικό τους περιβάλλον, προσπαθώντας να τα κατανοήσουν ή να τα ερμηνεύσουν αναφορικά με τις “ουσίες” που οι άνθρωποι αποδίδουν σ' αυτά. Η ποιοτική έρευνα, ως εκ τούτου, εμπεριέχει την επεξεργασμένη χρήση και συλλογή μίας ποικιλίας εμπειρικού υλικού που αντλείται από: “μελέτες περίπτωσης”, προσωπικές εμπειρίες, “ενδοσκοπήσεις”, “ιστορίες ζωής”, συνεντεύξεις, παρατηρήσεις, ιστορικά κείμενα, οπτικοαουστικό υλικό, και γενικά τεχνικές που απεικονίζουν στερεότυπες και προβληματικές στιγμές και τη σημασία αυτών στην καθημερινότητα των ατόμων (Creswell, 1998).

Κατά τον Creswell (1998), η ποιοτική έρευνα είναι μία πράξη διερεύνησης και κατανόησης στηριζόμενη σε σαφείς μεθοδολογικές παραδόσεις στρατηγικής οι οποίες μελετούν ένα κοινωνικό ή ατομικό ζήτημα. Ο ερευνητής δομεί μία πολύπλοκη εικόνα, αναλύει λεγόμενα, περιγράφει τις λεπτομερείς θέσεις των πηγών πληροφορίας και διεξάγει τη μελέτη στο χώρο του “συμβάντος”. Η κατανόηση της ποιοτικής ανάλυσης εδράζεται στην άποψη ότι το νόημα μιας ποιοτικής πληροφορίας τεκμηριώνεται κοινωνικά από την αλληλεπίδραση των μεμονωμένων ατόμων με την πραγματικότητά τους (Silverman, 1998). Η καθημερινότητα εδώ δεν αποτελεί ένα σταθερό, μοναδικό, φαινόμενο που, κατά τους θετικιστές, ανήκει στην ποσοτική έρευνα. Αντίθετα με τη θετικιστική σκέψη, ο Creswell διακρίνει πολλαπλές δομές και ερμηνείες της πραγματικότητας που διαρκώς μεταβάλλονται. Οι ποιοτικοί ερευνητές ενδιαφέρονται να κατανοήσουν τι ακριβώς πρεσβεύουν αυτές οι ερμηνείες σε μία συγκεκριμένη στιγμή και για ένα συγκεκριμένο περιεχόμενο. Σύμφωνα με αυτό το σκεπτικό, είναι εμφανές ότι ο Creswell υιοθετεί ανάλογους στόχους με τους Denzin και Lincoln, αφού αναθέτει στην ποιοτική έρευνα την αρμοδιότητα κατανόησης του τρόπου με τον οποίο τα υποκείμενα βιώνουν και αλληλεπιδρούν με τον κοινωνικό τους περίγυρο, φέρνοντας στην επιφάνεια τα κριτήρια σκέψης

και δράσης. Σίγουρα δεν αναφέρεται τόσο στις μεθόδους και τεχνικές, αλλά η διατύπωση του σκοπού μας παραπέμπει εύκολα στην προαναφερόμενη μεθοδολογία μίας ερμηνευτικής ποιοτικής προσέγγισης.

Τα βασικότερα εργαλεία παραγωγής γνώσης από το ερευνητικό πεδίο, στο πλαίσιο μιας ποιοτικής έρευνας, είναι η συνέντευξη, η συμμετοχική παρατήρηση, η βιογραφική ανάλυση, η ιστορική συγκριτική μέθοδος, η ανάλυση περιεχομένου, οι μελέτες περίπτωσης, η οπτικοακουστική έρευνα και η έρευνα με τη βοήθεια ομάδων (Cassell & Symon, 2004, Flick, 2007). Η χρήση τους είναι δυνατόν να γίνεται μεμονωμένα ή συνδυαστικά, ενώ εξαρτάται από τη φύση του ερευνητικού προβλήματος και τα χαρακτηριστικά των ερευνητικών υποκειμένων.

Αν και υπάρχουν πολλές απόπειρες ταξινόμησης των ποιοτικών μεθόδων έρευνας, μια από τις πιο διαδεδομένες είναι αυτή της Renata Tesch (1990) που έχει ως κριτήριο κατάταξης την κύρια εστίαση του ενδιαφέροντος και καταλήγει σε τέσσερεις τύπους. Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζουμε τους τύπους αυτούς μαζί με τις αντίστοιχες μεθόδους.

Πίνακας 1.2

Τύποι	Μέθοδοι
Προσεγγίσεις που εστιάζονται στα χαρακτηριστικά της γλώσσας.	Ανάλυση περιεχομένου, ανάλυση λόγου, εθνογραφία της επικοινωνίας, εθνοεπιστήμη, δομική εθνογραφία, προσέγγιση της συμβολικής αλληλεπίδρασης και εθνομεθοδολογία.
Προσεγγίσεις που εστιάζονται στην ανακάλυψη κανονικοτήτων.	Εθνογραφική ανάλυση περιεχομένου, δομική ανάλυση συμβάντων, οικολογική ψυχολογία, θεμελιωμένη θεωρία, φαινομενογραφία, ποιοτική αξιολόγηση, έρευνα δράση, κριτική έρευνα, εκπαιδευτική εθνογραφία και νατουραλιστική έρευνα.
Προσεγγίσεις που εστιάζονται στην κατανόηση του νοήματος του κειμένου ή της δράσης.	Φαινομενολογική έρευνα, υπαρξιακή φαινομενολογική ψυχολογία, εμπειρική φαινομενολογία, διαλογική φαινομενολογία, ανάλυση περίπτωσης, ιστορίες ζωής και ερμηνευτική έρευνα.
Προσεγγίσεις που εστιάζονται στον αναστοχασμό εκπαιδευτική εμπειρογνωμοσύνη.	Αναστοχαστική φαινομενολογία και ευρετική έρευνα.

Πηγή: Επεξεργασία από Tesch, 1990

1.2.1 Χαρακτηριστικά της ποιοτικής έρευνας

Κατά καιρούς έχουν εκφραστεί πολλά και διάφορα χαρακτηριστικά της ποιοτικής έρευνας. Πολλά από αυτά δημιουργήθηκαν ως αποτέλεσμα συγκρίσεων με την ποσοτική, άλλα προέκυψαν από τα πλεονεκτήματα των ποιοτικών μεθόδων, άλλα από μειονεκτήματα, και τις περισσότερες φορές δημιουργείται μια σύγχυση αναφορικά με τις διαστάσεις που περιγράφονται. Στην παρούσα συγγραφή, κινούμενοι με βάση το σκεπτικό του ορισμού της ποιοτικής έρευνας, θα παρουσιάσουμε τα χαρακτηριστικά που επικεντρώνονται στη λειτουργία της και το σκοπό που επιδιώκει. Ορισμένα από τα βασικά γνωρίσματα της ποιοτικής έρευνας είναι τα ακόλουθα (Ιωσηφίδης, 2008).

Η αμεσότητα και η προσωπική εμπλοκή του ερευνητή. Η πραγματοποίηση μιας ποιοτικής έρευνας φέρνει τον ερευνητή να εμπλέκεται ενεργά στην κοινωνική ζωή και στην πραγματικότητα των υποκειμένων, συνδιαμορφώνοντας έτσι την ερευνητική ατζέντα και τα ερευνητικά ευρήματα. Σε αντίθεση με την ποσοτική έρευνα, τα άτομα δεν είναι αντικείμενα αλλά υποκείμενα εξαιτίας του ενεργού ρόλου που αναλαμβάνουν ως ερευνητικοί συνεργάτες. Ο ερευνητής δεν πραγματοποιεί επομένως την έρευνα μόνος του για να αντλήσει χρήσιμες πληροφορίες, αλλά βασίζεται στη συνεργασία και τη βούληση των υποκειμένων. Αυτός είναι και ο λόγος που θεωρείται ορθότερο να χρησιμοποιείται ο όρος “συμμετέχων στην έρευνα” και όχι “ερευνητής”. Ο συγκεκριμένος όρος αντί του ερευνητή είναι αποδεκτός από την πλευρά μας. Ωστόσο για λειτουργικούς λόγους και κυρίως για να αποφευχθεί η σύγχυση με τα υποκείμενα τα οποία είναι και αυτά συμμετέχοντες, θα χρησιμοποιούμε τον όρο “συμμετέχων στην έρευνα” εκεί που θα είναι ξεκάθαρο ότι γίνεται λόγος για το άτομο που διεξάγει την έρευνα.

Το βάθος. Η αυξημένη εμπλοκή στην πραγματικότητα των υποκειμένων αλλά και οι ερευνητικοί στόχοι ωθούν τις ποιοτικές μεθόδους στο να δίνουν έμφαση στην ανάλυση και περιγραφή κοινωνικών φαινομένων και διαδικασιών, φέρνοντας στο προσκήνιο λεπτομέρειες και πτυχές που συνδέονται με το κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο δράσης των ατόμων. Η εντατική ποιοτική κοινωνική έρευνα μας δίνει τη δυνατότητα ολοκληρωμένης νοηματοδότησης της

κοινωνικής δράσης χωρίς να στερούμαστε συμπεράσματα εξαιτίας απόκρυψης παραγόντων ή αφαιρετικής αναγωγής.

Έμφαση σε νοήματα και βιωμένη πρακτική. Οι ποιοτικές μέθοδοι κοινωνικής έρευνας χρησιμοποιούνται για τη μελέτη και αξιοποίηση μη μετρήσιμων διαστάσεων που βγαίνουν μέσα από εμπειρίες, συνειδήσεις, στάσεις και αναπαραστάσεις. Η θεωρητική αφετηρία της ποιοτικής έρευνας απορρίπτει τον ισχυρισμό ότι ο κόσμος αποτελείται από σταθερές και αμετάβλητες κανονικότητες και αντικειμενικά εξωτερικά γεγονότα (Wengraf, 2001). Συνεπώς, η απόκτηση γνώσης στηρίζεται σε ένα πυκνό και πολλαπλό πλέγμα νοηματικών και ερμηνευτικών οριζόντων που θέλει της κανονικότητες να προέρχονται από ή να οδηγούν σε ένα πλήθος διαφορετικών νοηματοδοτήσεων που πρέπει να μελετηθούν σε βάθος (Ιωσηφίδης, 2008).

Η επαγωγική περιγραφή. Η ποιοτική έρευνα εστιάζει στη βιωμένη εμπειρία και εξάγει νοήματα από τα παρατηρούμενα φαινόμενα μέσα από την οπτική αντίληψη των υποκειμένων. Ο ερευνητής -ως πρωταρχικό εργαλείο της συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων- αξιοποιεί εργαλεία επαγωγικής διερευνητικής στρατηγικής για να αποκτήσει ένα πλούσιο περιγραφικό τελικό προϊόν (Merriam, 2002). Οι ερευνητές, δηλαδή, συγκεντρώνουν υλικό για να δομήσουν έννοιες, υποθέσεις ή θεωρίες. Δε στοχεύουν στον έλεγχο υποθέσεων όπως στην ποσοτική έρευνα όπου τα δεδομένα προκύπτουν αναγωγικά. Ύστερα, τα αποτελέσματα μίας ποιοτικής έρευνας είναι περιγραφικά. Ο ποιοτικός ερευνητής επιδιώκει να αποδώσει ό,τι αποκόμισε από την εμπλοκή του στο φαινόμενο και θεωρεί ότι μπορεί να υπαχθεί στην ερμηνευτική διαδικασία (Cassell & Symon, 2004). Οι ερμηνείες βασίζονται σε γεγονότα τα οποία περιγράφονται με λέξεις και εικόνες. Όχι με αριθμούς.

Ένα πέμπτο χαρακτηριστικό που απορρέει από τα παραπάνω και -βασισμένοι στις ιδιομορφίες της ποιοτικής έρευνας- μπορούμε να προσθέσουμε είναι η *κριτική αναδόμηση της αποκτώμενης γνώσης*. Ο “συμμετέχων στην έρευνα” αλληλεπιδρά και ερευνά σε βάθος με σκοπό α) να κατανοήσει σε βάθος τους μηχανισμούς και τις διαδικασίες σχηματισμού μιας συγκεκριμένης κοινωνικής οπτικής και β) να αποφύγει την επιβολή δικών του κατηγοριών σκέψης. Με τη διερεύνηση της εμπειρίας των υποκειμένων έχουμε την ευκαιρία να κατανοήσουμε το υπό μελέτη φαινόμενο μέσα από τη δικιά τους αντίληψη (Flick, 2007). Αυτό έχει ως βασικό (προ)απαιτούμενο την αποφυγή a priori κρίσεων. Και τώρα εύλογα δημιουργείται το ερώτημα “πως είναι δυνατόν σε μια μορφή έρευνας που εξαρτάται από τις προσωπικές αντιλήψεις και τη συμμετοχή του ερευνητή να κατανοηθεί η οπτική των υποκειμένων και να αποφευχθούν a priori κρίσεις;” Το εύκολο θα ήταν να απαντήσουμε ότι πρόκειται για μια κλασική περίπτωση ασυμφωνίας στην οποία παγιδεύτηκαν οι ποιοτικοί. Η απάντηση δίνεται από την ίδια τη μεθοδολογία των ποιοτικών μεθόδων.

Είναι σχεδόν αδύνατο να τηρηθεί με απόλυτη ακρίβεια μια φαινομενολογική εποχή όπου ο επιστήμονας “επέχει” των προαντιλήψεών του μέχρι να φτάσει στα αποτελέσματα. Αυτό που πρέπει να τονίσουμε είναι ότι πρόκειται για προσπάθεια αποφυγής πρόβλεψης αποτελεσμάτων και όχι για διαγραφή προκαταλήψεων ή εκτιμήσεων (Cassell & Symon, 2004). Αν κινηθούμε στην πραγματικότητα σύμφωνα με τη λογική του Ντιρκέμ απογυμνώνοντας την από όλα τα περιεχόμενα που έχει, τότε καταλαβαίνουμε τον τρόπο που η κοινωνία καθορίζει την ατομική συνείδηση του καθενός. Ακόμη και έτσι όμως τα αντιφατικά στοιχεία της δε σταματούν να υπάρχουν. Το αποτέλεσμα είναι ότι και πάλι δεν μπορούμε να φτάσουμε σε ένα τελικό νόημα με αποκλειστικά και μόνο μια πραγματικότητα (Χτούρης, 2005). Συμπερασματικά δεν πρέπει να σταματάμε στα δεδομένα ή στο υλικό που μας προσφέρει μια έρευνα. Πρέπει να τα ερμηνεύουμε, να τα αξιολογούμε σε όλη την πορεία λαμβάνοντας πάντα υπόψη τις συνθήκες και τις νέες διαστάσεις που εμφανίζονται ανεξάρτητα από την ορθότητα του μοντέλου έρευνας.

Εδώ ερχόμαστε στο πλεονέκτημα της ποιοτικής έρευνας να οδηγεί στη διερεύνηση φαινομένων, διαδικασιών και συμπεριφορών που δεν είχαν προβλεφθεί από πριν (Ιωσηφίδης, 2001). Όταν σύμφωνα και μ' αυτά που αναφέρθηκαν στην προηγούμενη παράγραφο ο κοινωνικός επιστήμονας μεριμνήσει για το υλικό του ώστε να επανελέγχεται και να αξιολογείται όχι μόνο από τον ίδιο αλλά και από όσους ενδιαφέρονται, μπορούμε να πούμε ότι συνδράμει στην εξέλιξη της έρευνας και την αναδιαμόρφωση της θεωρίας παρέχοντας τη δυνατότητα για *κριτική αναδόμηση της γνώσης*. Δεδομένου ότι η ποιοτική έρευνα αποκαλύπτει νέες απρόβλεπτες διαστάσεις που απαιτούν νοηματοδότηση, η γνώση αυτόματα οδηγείται σε νέες νοητικές και βουλευτικές διεργασίες ανθρώπινης σκέψης.

1.3 Εξέλιξη της ποιοτικής έρευνας και η ανάγκη ανάπτυξής της

Η ποιοτική έρευνα έχει τις απαρχές της στις προσπάθειες των ανθρωπολόγων και των κοινωνιολόγων να κατανοήσουν πολιτισμούς που ήταν διαφορετικοί από τον ευρωπαϊκό και αυτόν της Βόρειας Αμερικής (Πουρκός & Δαφέρμος, 2010). Δεν εμφανίστηκε ξαφνικά αλλά φέρει ένα μη επιστημονικό, μη επαγγελματικό, μη συστηματικό παρελθόν αιώνων το οποίο επιχειρεί να διευθετήσει παράλληλα με την ανάπτυξη που σημειώνει προκειμένου να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις των πρώτων δεκαετιών του 21ου αιώνα (Λάζος, 1998).

Οι πρώτες εθνογραφικές μελέτες στηρίχτηκαν σε συνθήκες ελέγχου ή κατάκτησης τοπικών πολιτισμών από τις ευρωπαϊκές μητροπόλεις όπου οι ευρωπαίοι διοικητές των αποικιών ενδιαφέρονταν μόνο για την εκμετάλλευση του τοπικού πλούτου και της τοπικής εργασίας. Στις αρχές του 20ου αιώνα οι ίδιες μελέτες στηρίχτηκαν στο γεγονός ότι οι αποικίες άρχισαν να θεωρούνται όχι μόνο εξαγωγείς πρώτων υλών και πολυτελών αγαθών, αλλά και αγορές βιομηχανικών προϊόντων που παράγονταν στην Ευρώπη. Συνεπώς, η έρευνα ξεκίνησε να στρέφεται σε στάσεις νοοτροπίες και αυτονομία αναφορικά με την αντιμετώπιση των διάφορων πολιτισμών ή κοινωνικών ομάδων ως «άλλων» (Λάζος, 1998, σσ. 32-33).

Η μεταπολεμική ανάπτυξη της ποιοτικής έρευνας δημιούργησε δυο συμπληρωματικές μεταξύ τους κατευθύνσεις. Η μια έχει να κάνει με την εφαρμογή προσεγγιστικών και ερμηνευτικών θεωριών που επιχειρεί να αναπτύξει μεθόδους οι οποίες με τη σειρά τους θα βοηθήσουν τους ερευνητές να δώσουν κοινωνική έκφραση σε σιωπηλές κατηγορίες πληθυσμού αναφορικά με τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Τέτοιες ερμηνευτικές θεωρίες είναι η φαινομενολογία, η κριτική θεωρία, η εθνομεθοδολογία, η συμβολική διαντίδραση, ο φεμινισμός και ο στρουκτουραλισμός (Silverman, 1998). Η άλλη χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια μιας αξιολογής μερίδας ποιοτικών ερευνητών να θέσουν μια τάξη στην ποιοτική έρευνα οργανώνοντας μεθοδολογικούς προσανατολισμούς ανάλογης αυστηρότητας με αυτούς της ποσοτικής (Πουρκός & Δαφέρμος 2010). Οι κυριότερες μέθοδοι άντλησης και παρουσίασης πρωτογενούς υλικού που χρησιμοποιούνται είναι η συμμετοχική παρατήρηση, το μη-δομημένο ερωτηματολόγιο, το ημι-δομημένο ερωτηματολόγιο, και η τυποποιημένη παρουσίαση σε στατιστικές μορφές (Λάζος, 1998). Η αναγνώριση των ερευνών πεδίου οφείλεται κυρίως στην αντίδραση της σχολής του Σικάγο απέναντι σε μεθόδους που στηρίζονται στη συγκέντρωση και ανάλυση στατιστικών στοιχείων. Με τον τρόπο αυτό επηρεάστηκε και η ερευνητική δραστηριότητα της περιόδου που ακολούθησε “γεννώντας” τις δύο παραπάνω ομάδες ερευνητικών αρχών (Κατριβέσης, 1996).

Από τα μέσα της δεκαετίας 80 έως το 1990 η ποιοτική έρευνα εστιάζεται σε θέματα φυλής, φύλου, πολιτισμού κ.λ.π. Συγχρόνως, κριτικές και φεμινιστικές επιστημολογίες αμφισβητούν την αρχή του αντικειμενισμού στην κοινωνική έρευνα. Από τη στιγμή λοιπόν που έχει αρχίσει να τίθεται ζήτημα σχετικά με το είδος της πραγματικότητας που ερευνητής απεικονίζει και η ποιοτική έρευνα εξελίσσεται σε διαρκή διαδικασία κατασκευής της πραγματικότητας αυτής, περνάμε στην πέμπτη περίοδο που χαρακτηρίζεται ως περίοδος της *τριπλής κρίσης της αναπαράστασης, της νομιμοποίησης και της πράξης*. Ο χαρακτηρισμός αυτός οφείλεται, κατά αντίστοιχο τρόπο, α) στην αναγνώριση ότι οι ερευνητές δεν μπορούν να συλλάβουν άμεσα την εμπειρία της ζωής, β) στον προβληματικό χαρακτήρα που έχουν τα κριτήρια εγκυρότητας, γενίκευσης και αξιοπιστίας και γ) στην αναζήτηση τρόπων σύνδεσης θεωρίας και πράξης. Επίσης, υπάρχει στροφή στις μικρές αφηγήσεις που αφορούν συγκεκριμένες περιπτώσεις και

προβλήματα (Πουρκός & Δαφέρμος, 2010).

Σε τελευταία φάση οι Denzin & Lincoln (2005) διαπιστώνουν ότι η πρόοδος στις διαμεσολαβητικές τεχνολογίες (βίντεο, υπολογιστές, ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, διαδίκτυο, εικονική πραγματικότητα) δημιουργεί νέες προοπτικές για την ανάπτυξη της ποιοτικής έρευνας. Οι εξελίξεις που συμβαίνουν σε παγκόσμιο επίπεδο, έρχονται να προσθέσουν την *κρίση φωνητικότητας* εξαιτίας της συνύπαρξης παλιών και νέων “φωνών” που σχετίζονται με φύλο, εθνικότητα, τάξη, ταυτότητα και επικοινωνία στον κυβερνοχώρο.

Παρατηρώντας τα παραπάνω στάδια που περιγράψαμε, είναι εύκολο να καταλάβουμε ότι οι κοινωνικές εξελίξεις και οι ανατροφοδοτούμενη επίδραση των θεωριών στην κοινωνική πρακτική ή την ερμηνεία αυτής, δημιούργησαν μια διαρκή επιθυμία βελτίωσης με στόχο να προσεγγιστεί η πραγματικότητα με τη δυνατότερη ουδετερότητα και εγκυρότητα (Denzin & Lincoln, 2005). Ωστόσο δεν είναι λίγοι ερευνητές, τόσο από το στρατόπεδο τη ποσοτικής όσο και από το στρατόπεδο της ποιοτικής, που ισχυρίζονται ότι κάτι τέτοιο είναι ουσιαστικά ανέφικτο. Οι λόγοι που συμβαίνει αυτό δεν εντοπίζονται αποκλειστικά στην αδυναμία ύπαρξης ιδεολογικής και αξιολογικής διαύγειας από την πλευρά του ερευνητή, αλλά και στη φύση των μεθόδων της ποσοτικής έρευνας που παρουσιάζονται ως «αναλλοίωτες» από την επίδραση θεωριών ακολουθώντας αυστηρά τους νόμους των φυσικών επιστημών.

Η ποσοτικοποίηση των γεγονότων μιας πραγματικότητας έχει εδώ και δεκαετίες απίστευτα ανεβασμένο το status της, σε τέτοιο βαθμό που να αγνοείται συχνά η αδυναμία ερμηνείας των αποτελεσμάτων, ή ακόμη χειρότερα, των αντιφάσεων που προκύπτουν κατά την παρουσίαση τους και εκ των υστέρων. Σε κάθε περίπτωση, πέρα από τη χρησιμότητα της ποσοτικής έρευνας και την ανάπτυξη στατιστικών πακέτων, η ποιοτική έρευνα έχει ως ζητούμενο την απόκτηση περισσότερων πληροφοριών για το θέμα που μας ενδιαφέρει. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί όταν ο ερευνητής μένει ευέλικτος, ανοιχτός στις νέες ιδέες και αντιλήψεις και προσεγγίζει με ευαισθησία το όλο θέμα, με κύρια επιδίωξη να μαθαίνει από τα υποκείμενα της έρευνας και από οποιαδήποτε άλλη πηγή

πληροφοριών (Creswell, 1998, Cassell & Symon, 2004). Απαραίτητη προϋπόθεση είναι η ετοιμότητα του ερευνητή να υπερβεί τις δυσκολίες που έχει φέρει η συνύπαρξη διαφορετικών “φωνών”, γι αυτό και στις μέρες μας εμφανίζεται επιτακτική η ανάγκη για την ανάπτυξη ή την ευελιξία σχετικών μεθόδων ώστε να του παρέχουν τη δυνατότητα για άμεση αντίδραση και αξιοποίηση της αποκτώμενης γνώσης προς όφελος του ερευνητικού στόχου και της κοινωνικής έρευνας γενικότερα (Bird, 1995). Φυσικά, *κρίση φωνητικότητας* υπάρχει σχεδόν σε όλες της φάσεις της ανθρώπινης ιστορίας, όχι βέβαια ακριβώς στην ίδια μορφή που προσδιορίζεται παραπάνω, απλά αν σκεφτεί κανείς τις κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές και τεχνολογικές εξελίξεις στις τελευταίες δεκαετίες, εύλογα οδηγείται στο συμπέρασμα ότι η ερευνητές και οι θεωρητικοί στρέφονται σε τέτοιου είδους προβληματισμούς προκειμένου να εναρμονίσουν τη μορφή κάθε έρευνας στη σημερινή κοινωνική πραγματικότητα. Για το ρόλο των “φωνών” σε σχέση με τη βιωμένη πρακτική θα μιλήσουμε αναλυτικότερα σε επόμενη ενότητα.

1.3 Η κρισιακή γνωσιακή συγκυρία και η ανάγκη για ενισχυμένη ποιοτική έρευνα

Η μελέτη που πραγματοποιεί ο Πατέλης (2010) για τις κοινωνικές επιστήμες μέσα από φιλοσοφική σκοπιά, μας βοηθάει σημαντικά να καταλήξουμε στην εξήγηση για τη χρησιμότητα της ενισχυμένης ποιοτικής έρευνας, με καθοριστική την έννοια της *κρισιακής γνωσιακής συγκυρίας*. Στην εποχή μας είναι έντονα αντιληπτό ότι οι επιστήμες βλέπουν την μέχρι τώρα κεκτημένη γνώση να εμφανίζεται αδύναμη για εφαρμοσιμότητα, ευρετική σημασία, διαγνωστική δυνατότητα και ισχύ. Η εξήγηση που δίνει ο Πατέλης στηρίζεται στην εμφάνιση νέων γεγονότων και εμπειρικών δεδομένων που μπλοκάρουν τη λειτουργία της εμπειρικής και θεωρητικής γνώσης ως προς την περιγραφή ερμηνεία και πρόβλεψη για το γνωστικό μας αντικείμενο. Αυτό μας παραπέμπει στο συμπέρασμα ότι οι καθιερωμένες έρευνες οφείλουν να επαναπροσδιορίσουν τη δράση τους απέναντι στο αντικείμενο, με αναθεώρηση όσον αφορά το σχεδιασμό τους και τις μεθόδους άντλησης γνώσης.

Ο ορισμός της κρισιακής γνωσιακής συγκυρίας διατυπώνεται ως εξής: *Κρισιακή γνωσιακή συγκυρία αποκαλούμε τη συγκυρία, στο πλαίσιο της οποίας, η κεκτημένη γνώση αδυνατεί να μας παράσχει έγκυρη περιγραφή και κυρίως θεωρητική εξήγηση και επιστημονική πρόβλεψη-πρόγνωση της δομής και της ανάπτυξης του αντικειμένου. Νέες πτυχές, πλευρές, εμπειρικά γεγονότα κ.ο.κ. που αφορούν στο γνωστικό αντικείμενο εγείρονται στο προσκήνιο της έρευνας, χωρίς να είναι η κεκτημένη γνώση σε θέση να τα περιγράψει, να τα εξηγήσει και να προβλέψει την προοπτική τους με πληρότητα, αντικειμενικότητα και επάρκεια* (Πατέλης, 2010, σσ. 226-227). Ο συγκεκριμένος ορισμός μας περιγράφει το πρόβλημα που αντιμετωπίζει σε μεγάλο βαθμό η κοινωνική έρευνα στην εποχή μας. Αντικατοπτρίζει δηλαδή την κρίση της γνωστικής διαδικασίας να κινηθεί με όρους μεθοδολογικά γόνιμους ευρετικούς και δημιουργικούς που θα επιτρέψουν στην επιστήμη να αποκτήσει κριτική στάση, με σκοπό το μετασχηματισμό του υπό μελέτη αντικειμένου.

Η κοινωνική επιστήμη ωθείται συχνά σε άγονες κατευθύνσεις, κατακερματίζεται και χειραγωγείται, ώστε να χρησιμοποιείται εργαλειακά ως μέσο χειραγώγησης των μαζών και ως ιδεολογικό όπλο. Για την υπέρβαση μιας κρισιακής γνωσιακής συγκυρίας, πέρα από θεσμικές διεκδικήσεις και την ευαισθητοποίηση της ευρύτερης κοινωνίας, απαιτείται η αξιοποίηση της επιστημονικής γνώσης με ενδεχόμενες αλλαγές στον εννοιολογικό και κατηγοριακό εξοπλισμό μιας θεωρία. Απ' τη στιγμή που η ανάπτυξη μιας επιστήμης διέρχεται αντιφάσεις, παλινδρομήσεις, κρίσεις και αδιέξοδα, είναι χρήσιμο και για την κοινωνική επιστήμη να επέλθει μια ριζική αλλαγή στις μεθόδους οργάνωσης και προσπορισμού της γνώσης (σ. 229). Μια τέτοια μορφή επανάστασης στην επιστήμη είναι σε θέση να επιφέρει τις απαιτούμενες μεταβολές στις οπτικές γωνίες εξέτασης, στο εύρος και το βάθος ενός αντικειμένου, προκειμένου να εκπληρωθεί η ανάγκη του μετασχηματισμού.

Η ανάγκη λοιπόν για απελευθέρωση της κοινωνικής επιστήμης από δυνάμεις εξουσίας και όρια που θέτει η εκάστοτε κυβέρνηση εντοπίζεται κυρίως στο έργο της ποιοτικής έρευνας. Σε αντίθεση με την ποσοτική, η ποιοτική έρευνα εμφανίζεται ως ανάγκη αποδέσμευσης από οποιαδήποτε ανορθολογική κατάσταση που βιώνεται εξαιτίας της κυβερνητικής πολιτικής. Μια επανάσταση στην επιστήμη δε θα μπορούσε να βασιστεί στις ποσοτικές μεθόδους, καθώς αυτές αποδείχθηκαν όλα αυτά τα χρόνια ισχυρότατα μέσα επιβολής των καπιταλιστικών προτύπων οργάνωσης της ζωής (Λάζος, 1998). Η ποσοτική έρευνα συνδέεται με τη χειραγώγηση των μαζών μέσα από την ανάγκη των εξουσιών να περιγράψουν την πολιτική τους και την κοινωνία τους με “αριθμούς”. Κλασικό παράδειγμα αποτελεί η κοινωνική πολιτική η οποία από τη στιγμή που έπρεπε να εκφράζεται με οικονομικούς όρους, οι ποσότητες έχουν και τον κυρίαρχο ρόλο. Σε μια εποχή ανασύνθεσης κοινωνιών, οικονομιών και πολιτισμών και ύστερα από μια πολυεπίπεδη κριτική που έχουν δεχτεί οι ποσοτικές μέθοδοι, οι ποιοτικές μέθοδοι αναπτύσσονται και επαναπροωθούνται.

Σε επίπεδο εκπαιδευτικής έρευνας, χρήσιμη είναι η διαπίστωση των Verma και Mallick (2004) ότι παρά τα κατορθώματα των ποσοτικών μεθόδων, οι ποιοτικές μέθοδοι είναι σε θέση να βελτιώσουν πολλές πτυχές της εκπαίδευσης, καθώς οι ανάγκες για βελτίωση της εκπαιδευτικής πρακτικής και το γενικότερο όφελος της κοινωνίας συνεχίζουν να υπάρχουν. Οι δουλειές των Thorndike, Terman, Skinner, Bruner και Piaget βοήθησαν όχι μόνο στην ανάπτυξη νοητικών τεστ και ψυχομετρήσεων, αλλά και στη διαμόρφωση υλικών διδασκαλίας, διδακτικών μεθόδων και αντιλήψεων για τη φύση του μαθητή. Ωστόσο, πολλά ζητήματα γύρω από την εκπαιδευτική πραγματικότητα πρέπει να προσεγγιστούν διεπιστημονικά και πολυμεθοδολογικά για να γίνει δυνατή η επίλυση εκπαιδευτικών προβλημάτων. Για το λόγο αυτό, στη δουλειά των Carr & Kemis (1997) έρχεται στο προσκήνιο η κριτική κοινωνική επιστήμη ως μέσο αναδόμησης θεωρίας και πράξης στην εκπαίδευση. Η έρευνα δράση, η παρατήρηση, η καταγραφή, η ανάλυση του λόγου, ως μέσα άντλησης γνώσης, έχουν συνδεθεί άρρηκτα με τη μελέτη συνειδήσεων και μαθησιακού πλαισίου. Και αυτό γιατί συντελούν ουσιαστικά στην ανάπτυξη κριτικής συνείδησης εντός της εκπαιδευτικής κοινότητας.

2. Παράγοντες που επιδρούν αρνητικά στην εικόνα της ποιοτικής έρευνας

Στο κεφάλαιο αυτό προσδιορίζουμε πέντε παράγοντες που επιδρούν αρνητικά στο status της ποιοτικής μεθοδολογικής προσέγγισης. Οι παράγοντες αυτοί αναδεικνύονται κυρίως μέσω αλληλοσυνδεόμενων και συχνά κοινών επιχειρημάτων, που αναπτύσσονται και εκφράζουν επιφυλάξεις ή αντιθέσεις απέναντι στις ποιοτικές μεθόδους κοινωνικών επιστημών. Αυτή η κοινή επιχειρηματολογία προκύπτει από: α) τα μειονεκτήματα της ποιοτικής έρευνας, β) τις ενστάσεις αναφορικά με την επιστημονικότητά της και γ) τις ιδεολογικές τοποθετήσεις αναφορικά με τον τρόπο ερευνητικής προσέγγισης του κοινωνικού γίγνεσθαι. Το παρόν κεφάλαιο εκτιμούμε ότι είναι εξαιρετικής σημασίας για τη μελέτη των αντιλήψεων περί ποιοτικής έρευνας από την πλευρά του πληθυσμού που θα ερευνήσουμε αργότερα. Οι παράγοντες που αναφέρουμε είναι: *η απαιτούμενη ικανότητα του ερευνητή, η αμφισβήτηση ουδετερότητας και επιστημονικής εγκυρότητας, η δυσκολία διεξαγωγής έρευνας και χρήσης μεθόδων, το ζήτημα ηθικής και δεοντολογίας και η τεχνολογική υπέρβαση της ποσοτικής έρευνας.*

2.1 Απαιτούμενη ικανότητα ερευνητή

Όταν αναφερόμαστε σε μια ποιοτική έρευνα, είναι σίγουρο ότι κάνουμε λόγο για μια έρευνα με υψηλές απαιτήσεις που χρειάζεται επιστήμονες με μια σαφή μεθοδολογική ταυτότητα και επαρκή γνώση ερευνητικών μεθόδων και τεχνικών ως προς το “χειρισμό” και τη χρησιμότητά τους. Μια συστηματική γνώση των πολύπλοκων ηθικών ζητημάτων είναι απολύτως αναγκαία, κάτι που φέρνει ως βασικό προαπαιτούμενο την ειδική και ειδικευμένη κατάρτιση στον τομέα μιας έρευνας αυτής της μορφής (Lewis, 2003). Ο ποιοτικός ερευνητής έχει την άμεση ανάγκη όσο το δυνατόν περισσότερων ή ακόμη και όλων των κοινωνικών επιστημόνων που μπορούν να συμμετέχουν στην έρευνα ώστε να αντιμετωπίσει επαρκώς τον κίνδυνο της “μοναξιάς “ του στο πεδίο από την απουσία καταρτισμένων κοινωνικών επιστημόνων να δίνουν τη γνώμη τους κατά τη διάρκεια της ερευνητικής προσπάθειας ανά πάσα στιγμή που χρειαστεί μια

απόφαση, μια ενέργεια, μια διατύπωση, μια παύση ή μια ερμηνεία (Λάζος, 1998). Οι απόψεις των καταρτισμένων δεν προκύπτουν τόσο από το θεωρητικό τους υπόβαθρο αλλά από βιωμένες πράξεις και από την ικανότητα να ρυθμίζουν την ερευνητική πράξη προς όφελος του ερευνητικού σκοπού (Cassell & Symon, 2004). Η εξάρτηση των ερευνών από την εμπειρία και την προσωπικότητα του ερευνητή μεταβιβάζει ένα μεγάλο μέρος της μεθοδολογίας στο ταλέντο για το οποίο κανείς δεν εγγυάται ότι είναι μεταδόσιμο ή κοινοποιήσιμο.

Από τη στιγμή που ο ερευνητής ξεκινήσει την πρακτική ερευνητική προσπάθεια στο πεδίο, βρίσκεται απέναντι σε έναν τεράστιο όγκο πληροφοριών η διαχείριση του οποίου έχει καθοριστική επίδραση στην αξιοποίηση του. Η πραγματοποίηση της ανάλυσης και ερμηνείας του συνόλου των πληροφοριών είναι μια διαδικασία που χρειάζεται μια ιδιαίτερη ικανότητα από τον επιστήμονα προκειμένου να αντληθούν τα χρήσιμα στοιχεία του ερευνητικού υλικού που θα βοηθήσουν με τη σειρά τους το σκοπό της έρευνας (Berg, 1998). Εδώ αναδεικνύεται η υποχρέωση των ερευνητών να θέσουν εαυτούς μέσα στην ίδια την επιστημονική έρευνα και να αποτιμήσουν την ταύτιση ή τη διαφοροποίηση των ενδιαφερόντων τους από αυτά των ερευνούμενων. Μόνο έτσι θα αναγνωρίσουν τα ενδιαφέροντα που εξυπηρετεί τελικά η έρευνα (Χτούρης, 2005). Ο ερευνητής γίνεται “συμμετέχων στην έρευνα” εφόσον ταυτίζεται, συνομιλεί και καταθέτει και ο ίδιος την άποψη ή τα ενδιαφέροντά του χωρίς να επιβάλλει τις προαντιλήψεις του.

Αν κάποιος επιλέξει τη μέθοδο της συνέντευξης θα πρέπει να λάβει σοβαρά υπόψη του μεταξύ άλλων και τις σχέσεις ιεραρχίας που αναπόφευκτα δημιουργούνται και αποτελούν σημαντικό εμπόδιο για την έρευνα (Flick, 2007). Ο συνεντευξιαζόμενος πολύ πιθανόν να εμποδίσει την επικοινωνιακή σχέση ή θα την κατευθύνει σε δρόμους που θα τον βοηθήσουν να ενισχύσει την αυτοεικόνα του ή να κρύψει κάτι που δεν επιθυμεί να φανερωθεί. Σε τέτοιες στιγμές κινδυνεύει να χαθεί η διάσταση της συνομιλίας και είναι εξαιρετικά δύσκολο να διασωθεί οποιοδήποτε νόημα για το συνεντευκτή. Όταν ο ερευνητής αυτοαποκαλύπτεται η συνέντευξη οδηγείται σε έναν ακόμη πιο δύσκολο δρόμο επειδή το ενδιαφέρον μετατίθεται σε αυτόν (Κελπανίδης, 1999). Αυτό δε μεταβάλλει απλά τη σχέση που αρχικά έχει δημιουργηθεί αλλά δοκιμάζει και την

ικανότητα του συνεντευκτή να διαχειριστεί νέα θέματα που ανακύπτουν και φυσικά δεν είχαν προβλεφθεί. Ακόμη κι αν κατορθώσει δηλαδή να αποσπάσει την άνεση και ειλικρίνεια του συνεντευξιζόμενου χωρίς να χάσει τον έλεγχο, βρίσκεται αντιμέτωπος με την πιθανότητα να μην αντιληφθεί συναισθηματικές φορτίσεις που προκύπτουν και έτσι μπορεί να χαθεί ένα κρίσιμο μέρος της ερμηνείας.

Σε όλη τη διάρκεια της έρευνας ο ερευνητής ως “συμμετέχων” θα κληθεί να πάρει δύσκολες και κρίσιμες αποφάσεις που θα επηρεάσουν την ανταπόκριση και τα αποτελέσματα. Ενδεικτικά αναφέρουμε δύο παράδειγματα. Πρώτον, στην έρευνα δράση που αποτελεί παρέμβαση μικρής κλίμακας με σκοπό να γίνουν διορθωτικές αλλαγές, είναι δύσκολο για κάποιον να πείσει του συμμετέχοντες ότι κάνουν λάθος και να κάνει υποδείξεις διόρθωσης (Denzin & Lincoln, 2005). Δεύτερον, στην ανάλυση του υλικού ο ποιοτικός ερευνητής θα αναγκασθεί έστω και για περιγραφικούς λόγους να ποσοτικοποιήσει (Flick, 2007). Το ερώτημα είναι πόση ποσοτικοποίηση επιτρέπεται σε ένα ποιοτικό ερευνητικό εγχείρημα; Τί νόημα έχει να εξηγήουμε με νούμερα τη δράση μικρών δειγμάτων; Η εμφανής προαπαίτηση για κριτική ικανότητα και επικοινωνιακά προσόντα αποστρέφει πολλούς ερευνητές από την ποιοτική μεθοδολογική προσέγγιση, στρέφοντάς τους στη σίγουρη λύση της ποσοτικής έρευνας.

2.2 Αμφισβήτηση ουδετερότητας και επιστημονικής εγκυρότητας

Οι μέθοδοι συλλογής δεδομένων ή υλικού αντιμετωπίζουν ένα γενικό πρόβλημα που προκύπτει από τη φύση της εφαρμογής τους. Αν και όλες οι μέθοδοι δεν είναι ίδιες καθώς διαφέρουν στη χρήση και τη λειτουργία, η εφαρμογή τους δεν παύει να συνεπάγεται παρέμβαση σε διαδικασίες και καταστάσεις της πραγματικότητας (Λυδάκη, 2001). Αυτό προκαλεί αντιδράσεις από την πλευρά του αντικειμένου οι οποίες δε θα υπήρχαν χωρίς αυτή την παρέμβαση (Κελπανίδης, 1999). Όταν τα άτομα δηλαδή γνωρίζουν ότι παρατηρούνται ή ερωτώνται για κάποιον ειδικό σκοπό, μεταβάλλουν και τη συμπεριφορά τους. Στην ποσοτική έρευνα η σχέση μεταξύ ερευνητή και υποκειμένων της έρευνας θεωρείται ουδέτερη αδιάφορη και αποστασιοποιημένη. Ο ερευνητής εξετάζει την

πραγματικότητα ανεξάρτητα από τις δικές του προοπτικές, αξίες και εμπειρίες. Στην ποιοτική έρευνα όπου αναπτύσσεται μια σχέση διαπροσωπική, ο ερευνητής εμπλέκεται στην υποκειμενική πραγματικότητα μέσα από τη βαθύτερη κατανόηση της προοπτικής των υποκειμένων και της κοινωνικοπολιτισμικής τους πραγματικότητας (Αστρινάκης, 2003). Η συνεχής αυτή εμπλοκή μπορεί να μεταβάλλει τα χαρακτηριστικά του κοινωνικού φαινομένου που εξετάζεται, καθώς η έρευνα σε όλες τις φάσεις της εξαρτάται από αξίες, προσωπικές αντιλήψεις, προσδοκίες και πεποιθήσεις του ερευνητή.

Στο σημείο αυτό, δεν πρέπει να αγνοούμε ότι επιστήμονες με διαφορετικά κίνητρα, ενδιαφέροντα, εμπειρίες, και ειδικευση εστιάζουν σε διαφορετικές πλευρές ενός φαινομένου, γεγονός που επιβεβαιώνει τον καθοριστικό ρόλο που έχει η επιλεκτική αντίληψη στην ποιοτική έρευνα. Τα ενδιαφέροντα και οι προκαταλήψεις ενισχύουν τις μεθοδολογικές αδυναμίες. Αποκρύπτουν πολύτιμα στοιχεία όπως το πραγματικό βάρος που έχει η γνώση του βιωματικού μας κόσμου, οι κοινωνικές στάσεις, τα σύμβολα και οι τελετουργίες της επιστημονικής μας καθημερινότητας στην κατασκευή μιας “αντικειμενικής” κοινωνικής πραγματικότητας. Αυτές οι διαστάσεις αναδεικνύονται με τη βοήθεια μιας αναστοχαστικής στάσης που οδηγεί στην κατανόηση της σχέσης μεταξύ ερευνητή και ερευνώμενου (Χτούρης, 2005).

Η συνέντευξη, η συμμετοχική παρατήρηση, η έρευνα δράση, η εθνολογία και η εθνομεθοδολογία αποτελούν μια κοινωνική αλληλεπίδραση εξαιτίας του τύπου ανάλυσης που χρησιμοποιούν (Neuman, 2000). Η προσέγγισή τους έρχεται σε αντίθεση με τον επιστημονικό θετικισμό σύμφωνα με τον οποίο τα κοινωνικά φαινόμενα αποσυνδέονται από τα βιώματα και τις παραστάσεις των ατόμων, ενώ το αντικείμενο ανάλυσης είναι απρόσωπο φυσιοκρατικό και αφορά στην ανάλυση μεταβλητών (Ιωσηφίδης, 2001). Από τις κριτικές που έχουν γίνει θεωρείται ότι οι μελέτες της αλληλεπίδρασης έχουν στενή σχέση με την υποκειμενικότητα του ερευνητή. Δεν είναι αυστηρά συγκροτημένες γι αυτό και δεν μπορούν εύκολα να αναπαραχθούν. Έτσι οι χρησιμοποιούμενες τεχνικές δεν αποτελούν υποδείγματα (Κατριβέσης, 1996). Συνεπώς, οι μέθοδοι αλληλεπίδρασης χαρακτηρίζονται ως μη επιστημονικές επειδή δεν επιτρέπουν την εξακρίβωση των υποθέσεων και δεν μπορούν να οδηγήσουν σε γενικεύσεις.

Επειδή ακριβώς, οι πηγές δε θεωρούνται αντιπροσωπευτικές και οι τεχνικές “υστερούν” σε αντικειμενικότητα.

Ένα κύριο γνώρισμα της ποιοτικής έρευνας είναι οι περιορισμένες δυνατότητες γενίκευσης και σύγκρισης. Δεν υπάρχει το ανάλογο ενδιαφέρον για στατιστική αντιπροσωπευτικότητα όπως στην ποσοτική όπου το δείγμα πρέπει να μελετηθεί εκ των προτέρων, αλλά η προσοχή του επιστήμονα εστιάζεται στη μελέτη περιπτώσεων και στη βαθύτερη κατανόηση της προοπτικής μικρού δείγματος υποκειμένων (Silverman, 1998). Από το πρωτογενές υλικό που αντλείται, μόνο ένα μικρό μέρος επιστρέφεται στην κοινωνία σε επιστημονική μορφή (Berg, 1998). Δεν είναι λίγες οι ποιοτικές έρευνες που ο δείκτης απόδοσης μεταξύ αντλούμενου και αποτελεσματικά κοινοποιήσιμου υλικού είναι μικρός σε τέτοιο βαθμό που η ποιοτική έρευνα αποκτά ένα χαρακτήρα περιγραφικής λογοτεχνίας ή δημοσιογραφίας της καθημερινότητας.

2.3 Δυσκολία διεξαγωγής έρευνας και χρήσης των ποιοτικών μεθόδων

Σε μια ποιοτική έρευνα το υλικό δε βρίσκεται στη βιβλιοθήκη αλλά συλλέγεται μέσα στο πεδίο. Βασικό χαρακτηριστικό επομένως, είναι η έρευνα στο πεδίο και όχι στο γραφείο. Αυτή η έρευνα πεδίου απαιτεί μήνες μπορεί και χρόνια συστηματικής και εντατικής δουλειάς πάνω στο πεδίο αυτό, όπως επίσης και πολλαπλάσιο χρόνο συγγραφής εξαιτίας της δυσκολότερης διαδικασίας σχετικά με την ερμηνεία αποτελεσμάτων (Wengraf, 2001) . Η έρευνα του Whyte στην ιταλική συνοικία της Βοστώνης χρειάστηκε περίπου το ένα τέταρτο του χρόνου που ο συγκεκριμένος ερευνητής διέθεσε συνολικά στη ζωή του για ποιοτική έρευνα στο πεδίο (Λάζος, 1998). Φυσικά, παραδείγματα τέτοια υπάρχουν αρκετά και αξίζει να αναφερθεί ότι ένας αριθμός τέτοιων ερευνών δεν έχει συγγραφεί με πληρότητα.

Πέρα από την πληθώρα πληροφοριών, ο ερευνητής έρχεται αντιμέτωπος και με έναν πλουραλισμό τεχνικών, γεγονός που δεν του επιτρέπει να χειρίζεται κάθε εργαλείο με την ίδια ευχέρεια. Ένας που κάνει συχνή χρήση της συνέντευξης δεν είναι σίγουρο ότι θα κατανοήσει εκείνες τις διαστάσεις επικοινωνίας που απαιτούνται σε τεχνικές παρατήρησης (Creswell, 1998). Παράλληλα, κάποια μεθοδολογικά εργαλεία προϋποθέτουν ορισμένα κριτήρια τα οποία είναι δύσκολο να εκπληρωθούν επειδή περιέχουν μια σχετική αντιφατικότητα. Για παράδειγμα, δεν είναι εύκολο μια μέθοδος παρατήρησης να αποτελείται από ένα πλήρες σύστημα κατηγοριών ώστε να καλύπτεται όλο το εύρος της συμπεριφοράς και των γεγονότων στην καθημερινή ζωή, ενώ ο αριθμός των κατηγοριών αυτών να είναι ταυτόχρονα και περιορισμένος για να είναι δυνατή η επεξεργασία τους στην πράξη (Κελπανίδης, 1999).

Στη συνέχεια, κατά τη διεξαγωγή μιας συνέντευξης, ο ρόλος του συνεντευκτή είναι ιδιαίτερα νευραλγικός, από τη στιγμή που αυτός πρέπει να επικεντρώνεται αποκλειστικά στον ερευνητικό στόχο χωρίς να αποπροσανατολίζεται από άλλες εντυπώσεις και ιδιαιτερότητες του περιβάλλοντος. Ο συνεντευκτής πρέπει να είναι πολύ προσεκτικός και να προβλέπει όλες εκείνες της δυσκολίες που μπορούν να κάνουν το συνεντευξιαζόμενο να φλυαρεί, να αφαιρείται ή να μην απαντά με ειλικρίνεια (Cassell & Symon, 2004, Cohen & Manion, 1994). Όταν λοιπόν μια συνέντευξη δεν εναρμονίζεται με το σκοπό της έρευνας ή όταν ο ερευνητής δεν τη χρησιμοποιεί με την απαιτούμενη σοβαρότητα, υπάρχει απόκλιση συμπεριφορών εκατέρωθεν που οδηγεί σε μια εντελώς διαφορετική πραγματικότητα. Πολλές φορές οι ερωτήσεις δεν είναι ευχάριστες και φέρνουν τον ερωτώμενο σε δύσκολη θέση με αποτέλεσμα η συνέντευξη να διακοπεί. Ακόμη όμως κι αν δε συμβεί, είναι επίσης δύσκολο να εκτιμηθεί αν οι απαντήσεις που δόθηκαν είναι ειλικρινείς και μπορούν να αξιοποιηθούν (Berg, 1998). Τέλος, η τεχνική των συνεντεύξεων κυρίως αυτών που είναι σε λιγότερο δομημένη μορφή παρουσιάζει μεγάλες δυσκολίες που αν απουσιάζει η πείρα του συνεντευκτή, οι δυο πλευρές κατευθύνονται σε ανεξέλεγκτες αλληλεπιδράσεις, γεγονός που αποτελεί πλήγμα για την αξιοπιστία του συλλεγόμενου υλικού (Lewis, 2003).

Η ποιότητα μιας έρευνας δεν μπορεί πάντοτε να κριθεί από τον τρόπο οργάνωσής της. Κάποιες φορές συμβαίνει να πραγματοποιούνται καταπληκτικές εργασίες από ερευνητές με μικρή τυπική και ουσιαστική προετοιμασία αλλά μεγάλο ενδιαφέρον για τα υποκείμενα που ερευνούν. Αντίθετα έρευνες με μακροσκελείς και λεπτομερείς οδηγούς συνεντεύξεων βαλτώνουν σε μια αδιαφορία, έλλειψη κινητοποίησης απουσία στόχων και επικοινωνιακή δυσκολία (Χτούρης, 2005). Σε πολλές περιπτώσεις, η ανάλυση των δεδομένων δε γίνεται μετά την πράξη συλλογής ή παραγωγής τους αλλά ξεκινάει κατά την ίδια περίοδο της συλλογής και στα προπαρασκευαστικά της στάδια (Neuman, 2000). Παρατηρούμε λοιπόν, ότι η ερευνητική διαδικασία -προσαρμοσμένη πάντα στις ανάγκες τις πραγματικότητας που επιχειρεί να ανακαλύψει- είναι εμφανώς απομακρισμένη από τη μηχανιστική αντίληψη του θετικιστικού μοντέλου, καθώς ο ερευνητής βρίσκεται σε μια διαρκή κριτική εκτίμηση των πεπραγμένων και των μελλοντικών κινήσεων.

2.4 Ζήτημα ηθικής και δεοντολογίας

Το ζήτημα της ηθικής έχει εκφραστεί σε επίπεδο διαμάχης γύρω από την “επιτρεπόμενη” ποσότητα που απαιτείται για την εξασφάλιση αξιολογικής ουδετερότητας. Το ερώτημα εδώ είναι πόση ηθική; Η αναλογία κόστους οφέλους είναι μια βασική έννοια που εκφράζει το κύριο δεοντολογικό ζήτημα στην κοινωνική έρευνα, καθώς οι κοινωνικοί επιστήμονες πρέπει να υπολογίσουν τα ενδεχόμενα κοινωνικά οφέλη της έρευνας απέναντι στο προσωπικό κόστος των συμμετεχόντων (Cohen & Manion, 1994). Η εξισορρόπηση οφέλους έναντι κόστους και η διάκριση ανάμεσα σε ηθικό και ανήθικο είναι πράξεις δύσκολες και κυρίως υποκειμενικές. Τα ζητήματα αυτά έχουν ιδιαίτερη σημασία λόγω της άμεσης επαφής και μακρόχρονης εμπλοκής των “συμμετεχόντων στην έρευνα” με τις πλευρές ζωής των κοινωνικών υποκειμένων. Η ηθική και η δεοντολογία θα πρέπει να καταλαμβάνουν κεντρική θέση και να αποτελούν οργανικό μέρος της ερευνητικής διαδικασίας, καθώς η επίτευξη ερευνητικών σκοπών δε δικαιολογεί τη χρήση κάθε δυνατού μέσου αλλά αυτών που είναι γενικά, κοινωνικά και επιστημονικά παραδεκτά και ενδεδειγμένα (Ιωσηφίδης, 2008).

Η έρευνα σε οποιαδήποτε μορφή εμπεριέχει ένα ζήτημα επιλογής κατάλληλων μεθόδων και τεχνικών άντλησης επεξεργασίας και ανάλυσης πρωτογενούς υλικού (Creswell, 1998). Στην ποιοτική έρευνα δεν είναι μόνο πιο πολύπλοκο, αλλά επιφορτίζεται και με τα όρια που θέτει η δεοντολογία ως ιδιαίτερα κρίσιμος παράγοντας για τη σύγχρονη ποιοτική κοινωνική έρευνα σε σχέση με την ποσοτική (Ιωσηφίδης, 2008). Αυτό σημαίνει ότι όταν μια έρευνα πραγματοποιείται σε σαφείς συντεταγμένες ως προς τα ηθικά ζητήματα, τότε στην περίπτωση της ποιοτικής, οι επιστήμονες καλούνται ακόμη περισσότερο να εξισορροπήσουν μεταξύ ασύμβατων συμφερόντων στην ερευνητική πράξη. Αρκεί μόνο να σκεφτούμε ότι στην περίπτωση που εξετάζουμε, ο ερευνητής δεν κρύβεται πίσω από το αποπροσωποποιημένο ερωτηματολόγιο ή το αποπροσωποποιημένο ψυχομετρικό εργαλείο. Οφείλει να λειτουργεί φανερά και να απορρίπτει όλα εκείνα τα “ανήθικα” μέσα, που συχνά θέτουν σε κίνδυνο τη διεξαγωγή, την εγκυρότητα και το status της έρευνας.

Οι ερευνώμενοι πολύ συχνά αποκαλύπτουν στοιχεία μέσα από την προσωπική και κοινωνική τους ζωή που δύσκολα θα δημοσιοποιούσαν επώνυμα. Στη συνέντευξη εις βάθος για παράδειγμα, η εμπιστευτικότητα και η ανωνυμία παίζουν σημαντικό ρόλο για την ανάπτυξη στενών σχέσεων μεταξύ των δύο πλευρών (Cassell & Symon, 1994). Δίνεται λοιπόν, μεγάλη βαρύτητα στην εντιμότητα που πρέπει να υπάρχει απέναντι στους ερευνώμενους για την ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης. Τα υποκείμενα πρέπει να πειστούν για το άτομο που πραγματοποιεί την έρευνα ότι δεν επιχειρεί να εκμαιεύσει πληροφορίες με ανήθικο τρόπο (Mertens, 1998). Σε περίπτωση που η έρευνα δεν προχωρά σύμφωνα με την απαιτούμενη δεοντολογία, χάνεται η δυνατότητα για συλλογή ουσιαστικών ποιοτικών δεδομένων και η επίτευξη των στόχων απομακρύνεται δραματικά.

Όταν τα υποκείμενα πρόκειται να εκτεθούν σε απειλή της προσωπικής τους ησυχίας και αυτονομίας, ο ερευνητής οφείλει να εξασφαλίσει τη συνειδητή τους συναίνεση πριν προχωρήσει στη διεξαγωγή της έρευνας (Creswell, 1998). Η αρχή της συνειδητής συναίνεσης στηρίζεται στο δικαίωμα ελευθερίας και αυτοδιάθεσης αλλά προβλέπει φυσικά και το δικαίωμα του υποκειμένου να αποσυρθεί ανά πάσα στιγμή μετά την έναρξη της έρευνας (Cohen & Manion,

1994). Μετά τη συναίνεση των υποκειμένων ο ερευνητής οφείλει να βεβαιωθεί ότι τα υποκείμενα δε θα αποχωρήσουν ταπεινωμένα ανασφαλή και αποξενωμένα. Η χρήση των μεθόδων δηλαδή πρέπει να γίνεται με τέτοιο τρόπο ώστε να μην προσβάλλεται η αξιοπρέπεια και να μην προδίδεται η εμπιστευτικότητα.

Παρά τη συναίνεση ή τη συνεργασία από την πλευρά των συμμετεχόντων και την ορθή στάση του ερευνητή, τα προβλήματα ηθικής και δεοντολογίας δεν παύουν να υπάρχουν. Μεγάλο ζήτημα είναι η παρουσίαση των αποτελεσμάτων. Σε μια ποιοτική έρευνα η παρουσίαση τελικών αποτελεσμάτων -εφόσον δημοσιευτεί- μπορεί να κάνει ορατούς κάποιους από τους συμμετέχοντες, τους τρόπους δράσης τους ή τις απαντήσεις τους (Cassell & Symon, 2004). Ο μεγάλος κίνδυνος εδώ είναι να προκαλέσει βλάβη στην αυτοεκτίμησή τους. Επομένως η διαφύλαξη της ανωνυμίας δεν διασώζει από μόνη της την ηθική πλευρά της έρευνας, κάτι που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο ποιοτικός ερευνητής πρέπει να δίνει ιδιαίτερη προσοχή στα ηθικά και δεοντολογικά ζητήματα πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τη διεξαγωγή της έρευνας (Seale, 2004). Επομένως, οι ποιοτικές μέθοδοι δεν έχουν κατηγορηθεί μόνο για ανηθικότητα αλλά και για τις συνέπειες που μπορεί να υποστούν τα υποκείμενα και η κοινωνική έρευνα γενικότερα. Κατά τη χρήση ποιοτικών μεθόδων δημιουργούνται προϋποθέσεις για κινδύνους που αφορούν την ιδιωτική ζωή, τις κοινωνικές σχέσεις και το επίπεδο αυτοεκτίμησης. Γι αυτό και είναι απαραίτητη η προστασία από κινδύνους που είναι σε θέση τόσο να προκαλέσουν βλάβη στην αυτοαντίληψη των υποκειμένων, όσο και να φράξουν έρευνες σε μελλοντικούς ερευνητές.

Ένας ποιοτικός ερευνητής οφείλει να είναι ειλικρινής, τυπικός και να εξαντλεί τα όρια «αυθεντικότητας» όπως αυτά προσδιορίζονται από την ίδια τη μεθοδολογία. Ζητήματα όπως: η γραπτή συναίνεση του υποκειμένου να συμμετάσχει στο ερευνητικό εγχείρημα, η γνωστοποίηση των αναμενόμενων οφελών και η πρόσβαση στα αποτελέσματα, εμφανίζονται να είναι πολύ πιο σοβαρά στην ποιοτική έρευνα, σε τέτοιο βαθμό μάλιστα, που η διαφύλαξη της ηθικής ακεραιότητας να θεωρείται αδύνατη. Σε οποιοδήποτε είδος έρευνας οι συμμετέχοντες έχουν το δικαίωμα να ενημερώνονται για τους σκοπούς, τους στόχους, την ενδεχόμενη έκδοση των ευρημάτων και τις πιθανές συνέπειες γι

αυτούς (Lewis, 2003). Για την ποιοτική έρευνα όμως είναι πολύ δύσκολο να ισχυριστούμε ότι είναι πάντα καλυμμένη δεοντολογικά. Αυτό μπορεί να ενισχυθεί από το παράδειγμα της εκπαιδευτικής έρευνας που χρησιμοποιούν οι Verma και Mallick (2004) για να δείξουν πως αν και η οποιαδήποτε απόκρυψη σκοπού ή εξαπάτηση των σχολείων είναι ανήθικη και ανέντιμη, πάντα υπάρχουν γκρίζες ζώνες όπως σε όλες τις μορφές της ανθρώπινης δραστηριότητας. Υπάρχει πάντα εμφανής κίνδυνος όταν οι εκπαιδευτικοί γνωρίζουν το λόγο της παρουσίας των παρατηρητών να προσέχουν τη συμπεριφορά τους απέναντι στους μαθητές ανεξαρτήτως σχολικής επίδοσης ή καταγωγής. Επομένως κατά πόσο η εντιμότητα ή η ειλικρίνεια μπορούν να βοηθήσουν την ερμηνεία της πραγματικότητας αναφορικά με το υπό μελέτη αντικείμενο; Είναι, από την άλλη, εφικτή η τήρηση όλων των προϋποθέσεων ηθικής σε μια ποιοτική έρευνα;

Ένα μεγάλο φορτίο μεταφέρεται ξανά στην ικανότητα του κοινωνικού ή εκπαιδευτικού ερευνητή ο οποίος είναι υποχρεωμένος να προστατέψει τα υποκείμενα από αρνητικές επιρροές που απορρέουν από την προτεινόμενη μελέτη. Στην ικανότητα συμπεριλαμβάνεται και η υποχρέωση να παρουσιαστούν όλες οι συνθήκες της ερευνητικής διαδικασίας για να κριθούν τα αποτελέσματα από άλλους επιστήμονες. Επανερχόμενοι στο παράδειγμα της εκπαιδευτικής έρευνας, είναι ενδεικτική η επισήμανση ότι ένας εκπαιδευτικός ερευνητής ακόμη κι αν πάρει την άδεια από το διευθυντή του σχολείου να προχωρήσει στην ερευνητική διαδικασία, η ευθύνη του εξακολουθεί να είναι μεγάλη αφού παίρνοντας συνέντευξη από παιδιά ή εφήβους είναι δική του δουλειά να ενεργήσει ως ηθικός κηδεμόνας. Γι αυτό θεωρείται συνετό να ληφθεί και άδεια από το Υπουργείο Παιδείας ή την αντίστοιχη τοπική/περιφερειακή εκπαίδευση (Verma & Mallick, 2004). Η χορήγηση ενός ερωτηματολογίου είναι πιο ανώδυνη για τους ερευνώμενους και εμφανίζεται ως δεοντολογικά ευέλικτη για τους ερευνητές. Ωστόσο, η ερμηνεία της πραγματικότητας αντιστοιχεί σε διαφορετικό ερευνητικό σκοπό σε σχέση με τις ποιοτικές μεθόδους.

2.5 Τεχνολογική υπέρβαση της ποσοτικής έρευνας

Τα τελευταία χρόνια κάποιοι ερευνητές βασίζονται στη χρήση ηλεκτρονικών προγραμμάτων επεξεργασίας των δεδομένων της ποιοτικής έρευνας. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα λογισμικά AQUAD, ATLAS, HyperQual, HyperRESEARCH, NUD*IST, QUALPRO, MAXqda, Kwalitan, The Ethnograph (βλ. Ιωσηφίδης 2003, 2008). Η διεύρυνση χρήσης των παραπάνω προγραμμάτων σίγουρα αναμαίνεται στα επόμενα χρόνια να δώσει μια τεχνολογική ταυτότητα στην ποιοτική μεθοδολογία. Μπορούμε όμως να μιλάμε για μια ταυτότητα ανάλογου βεληνεκούς με αυτήν που έχει αποκτήσει η ποσοτική; Η απάντηση ακόμη και για έναν αισιόδοξο μεταθετικιστή είναι αρνητική. Για να το εξηγήσουμε καλύτερα, ας στηριχθούμε στη μορφή που έχει πάρει η κοινωνική έρευνα από τη σχέση μεταξύ επιστήμης και τεχνολογίας.

Η επιστημονική μέθοδος ως διαδικασία πρέπει να στοχεύει στην αντικειμενικότητα, γι αυτό αποτελεί σύστημα διαχωρισμού από τις άλλες θεωρητικές πρακτικές αλλά και ένα πεδίο θεωρητικής διαμάχης. Η επιστήμη συνδέεται με την τεχνολογία με δυο τρόπους. Ο πρώτος αφορά στον ειδικό ρόλο της επιστήμης στην παραγωγή τεχνολογίας. Τα πορίσματα της επιστήμης αλλά και η αξία της γενικότερα αξιολογούνται σε σχέση με τη δυνατότητα εφαρμογής τους στην αντιμετώπιση πραγματικών προβλημάτων, σε σχέση με τη δυνατότητα χρησιμοποίησής τους στην ανάπτυξη τεχνολογιών. Ο δεύτερος τρόπος αφορά στην αποδοχή από την επιστήμη ενός συγκεκριμένου μοντέλου παραγωγής επιστημονικής γνώσης βασισμένου στη χρήση τεχνολογίας (Κάλλας, 2008, σσ. 40-41). Ο πρώτος μας ενδιαφέρει κυρίως για να δείξουμε τις δυνατότητες που μας παρέχει η τεχνολογία σε μια έρευνα. Ο δεύτερος μας ενδιαφέρει περισσότερο επειδή επιχειρούμε να δείξουμε πώς διαφέρει η αποδοχή της πληροφορικής τεχνολογίας από τους κοινωνικούς επιστήμονες ανάμεσα στις δύο μορφές κοινωνικής έρευνας.

Η γνώση βασίζεται στην πληροφορία και περιλαμβάνει την πληροφορία αυτή σε κάποια ποσότητα. Η συσσώρευση της πληροφορίας λοιπόν επιδρά στους μηχανισμούς παραγωγής γνώσης προσφέροντας πρώτη ύλη για θεωρητική παραγωγή η οποία απαιτεί σημαντικές ποσότητες πρώτων υλών, έτσι ώστε να βελτιώσει την αποδοτικότητά της (Kelle, 1995). Μια δεύτερη παρατήρηση είναι ότι η γνώση είναι από μόνη της πληροφορία δομημένη σε ένα θεωρητικό προϊόν και κατά συνέπεια εξαρτάται από τα εργαλεία επεξεργασίας της πληροφορίας. Εξαρτάται από τη διαθέσιμη τεχνολογία και τεχνογνωσία που χρησιμοποιείται για την οποιαδήποτε θεωρητική παραγωγή (Κάλλας, 2008). Η διαθέσιμη τεχνολογία διαχείρισης και επεξεργασίας της πληροφορίας επιδρά στη διαμόρφωση τελικής αναλογίας των στρατηγικών του υπολογισμού και της ταξινόμησης.

Οι δυνατότητες του υπολογιστή τον έχουν καταστήσει την πληροφορική τεχνολογία ένα κυρίαρχο εργαλείο που ελέγχει κάθε θεωρητική υπόθεση με ταχύτητες αδύνατες για τον άνθρωπο. Ο Η/Υ μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την υλοποίηση και των δύο στρατηγικών που αναφέρθηκαν παραπάνω αφού:

α) Αποθηκεύει μεγάλο όγκο πληροφοριών σύμφωνα με κάποιο σχήμα ταξινόμησης. Η αποθήκευση αποτελεί δηλαδή συγχρόνως και ταξινόμηση των πληροφοριών σύμφωνα με κάποια κριτήρια οργάνωσης που περιλαμβάνονται στο σχήμα ταξινόμησης.

β) Αναζητά γρήγορα κάποιες από τις πληροφορίες που διαθέτει σύμφωνα με το αντίστοιχο ταξινομικό σχήμα οργάνωσης.

γ) Εκτελεί με μεγάλη ταχύτητα πράξεις ή συνθετότερους υπολογισμούς σε συγκεκριμένα πάντοτε υπολογιστικά σχήματα (Κάλλας, 2008).

Αυτές οι δυνατότητες βοήθησαν την ποσοτική έρευνα να κάνει την υπέρβαση δίνοντας στους ερευνητές την ευκαιρία να συγκεντρώσουν μεγάλες ποσότητες γνώσης μέσω της επιτάχυνσης των διαδικασιών απόκτησής της. Καταλυτικό ρόλο έπαιξε και η δυνατότητα τάχιστης αναζήτησης νέων ερευνητικών

αντικειμένων σε σχέση με την ποιοτική έρευνα όπου τα αποτελέσματα και οι ερμηνείες εξακολουθούν να παραμένουν επίπονα και χρονοβόρα μέρη της ερευνητικής πράξης (Prein, 1995). Ένα παράδειγμα που μπορεί να μας βοηθήσει είναι αυτό της συνάφειας των μεταβλητών. Στην ποσοτική έρευνα παρουσιάζεται με δείκτες ενώ στην περίπτωση της ποιοτικής η οποιαδήποτε σχέση πρέπει να εκφραστεί με απτά νοήματα που κανένας Η/Υ μέχρι σήμερα δεν είναι σε θέση να τα δημιουργήσει. Ο ποιοτικός ερευνητής ως “συμμετέχων στην έρευνα” παρατηρεί και καταγράφει με μεγαλύτερη λεπτομέρεια τα δρώμενα για να τα αξιοποιήσει αργότερα με τη βοήθεια της ανθρώπινης σκέψης.

Οι πρακτικές συγκέντρωσης, καταγραφής και ανάλυσης ποιοτικού υλικού έχουν ως κύριο στόχο να διαμορφώσουν ένα πλέγμα νοηματικών δεσμών ανάμεσα σε ένα αντικείμενο του υλικού και στο εννοιολογικό-θεωρητικό πλαίσιο μιας έρευνας ή ενός κειμένου (Χτούρης, 2005). Ο τρόπος διαχείρισης του υλικού στην ποιοτική έρευνα αποσκοπεί στη δυνατότητα να προσφέρει στον ερευνητή πληρέστερη πρόσβαση στα δεδομένα και εξέταση των τελευταίων από τις περισσότερες δυνατές οπτικές γωνίες (Flick, 2007). Η τεχνική οργάνωση του ερευνητικού υλικού μέσω της πληροφορικής τεχνολογίας αφορά σε διαδικασίες αποθήκευσης, κωδικοποίησης δεδομένων, καταγραφής λέξεων-κλειδιά και ένταξης πρωτογενούς υλικού (καταγραφές, απομαγνητοφωνήσεις) σε επιμέρους κατηγορίες.

Τα μαθηματικά και η στατιστική μέσα από την ανάπτυξη υπολογιστικών τεχνολογιών της πληροφορίας και επικοινωνίας θεωρούνται ως αναπόσπαστα εργαλεία για τις ποσοτικές μεθόδους που οδηγούν σε μετρήσιμα δεδομένα όπως αυτά προκύπτουν ως αποτέλεσμα ανάλυσης των ελεγχόμενων μεταβλητών (Gibbs, 2002). Μέσα στο ήδη από τις προηγούμενες δεκαετίες υψηλό status της στατιστικής, μπορούμε εύκολα να αντιληφθούμε ότι η βοήθεια της τεχνολογίας στις διαδικασίες γενίκευσης αποτελεσμάτων με πίνακες, γραφικές παραστάσεις, pie charts και bar charts, έχει επιδράσει θετικά στην εικόνα της ποσοτικής έρευνας (Neuman, 2000). Αυτό το γεγονός όμως είναι που μεταβιβάζει στις ποιοτικές μεθόδους το ρόλο εκείνων των μεθόδων που δεν έχουν τη βοήθεια της τεχνολογίας στην εξαγωγή συμπερασμάτων. Η χρήση νέων τεχνολογιών

πληροφορίας και επικοινωνίας δεν μπορεί να υπερβεί την οργάνωση εμπειρικών δεδομένων στην ποιοτική έρευνα, δεδομένου ότι μέχρι σήμερα η κατανόηση της δράσης και η αναζήτηση κανονικοτήτων δεν αποτελούν αντικείμενο της τεχνολογίας αλλά της ικανότητας του ερευνητή.

Πράξεις όπως η κωδικοποίηση δεδομένων ταυτίστηκαν αρχικά με την ποσοτική ανάλυση λόγω της αδυναμίας διαθέσιμων εργαλείων ανάλυσης να διαχειριστούν με επάρκεια μη ποσοτικά δεδομένα (Κάλλας, 2008). Φυσικά, στη συνέχεια η ανάπτυξη εργαλείων μη ποσοτικών δεδομένων ενσωμάτωσε την κωδικοποίηση ως πράξη μηχανικής τμηματοποίησης για την απόδοση νοημάτων και στην ποιοτική έρευνα (Prein, 1995). Αν και ο διαχωρισμός των δεδομένων σε ποσοτικά και μη ποσοτικά άφησε το ποιοτικό υλικό έξω από κάθε τυποποίηση, τα ποσοτικά δεδομένα συνδέθηκαν με συγκεκριμένες τεχνικές κωδικοποίησης πολύ αργότερα. Σε αυτό συνέβαλλε η συχνότερη χρήση μικτών μεθόδων στις εμπειρικές έρευνες μαζί με τη γενίκευση της χρήσης Y/H στη διοίκηση στον ιδιωτικό και στο δημόσιο τομέα. Αναπόφευκτα θα λέγαμε, οι βάσεις δεδομένων χρησιμοποιήθηκαν και για τη διαχείριση κοινωνικών δεδομένων.

Το υλικό της ποιοτικής έρευνας προέρχεται από μια σειρά ερευνητικών πηγών και μεθόδων όπως: σημειώσεις του ερευνητή έπειτα από παρατήρηση, συνεντεύξεις, υλικό σε μορφή κειμένου από την αλληλεπίδραση σε ένα focus group, τμήματα κειμένου για την ανάλυση περιεχομένου. Αν συνυπολογίσουμε το γεγονός ότι η συνεχής ανάπτυξη της ποιοτικής κοινωνικής έρευνας συνοδεύεται από την επέκταση της εφαρμογής πολυμεθοδολογικών ερευνητικών προγραμμάτων, αντιλαμβανόμαστε και την πρόοδο εξειδικευμένων προγραμμάτων H/Y και λογισμικών πακέτων για την επεξεργασία και ανάλυση ποιοτικού υλικού, βασισμένων πάντα στην επεξεργασία κειμένου, τη δυνατότητα αποθήκευσης, παρεμβάσεων και ταξινόμησης. Από τη μελέτη του Ιωσηφίδη (2008) για το ρόλο των ηλεκτρονικών υπολογιστών στην ποιοτική ανάλυση προκύπτει ότι η ανάγκη της κοινωνικής έρευνας οδηγούν σε έναν αυξανόμενο όγκο ποιοτικού υλικού εξαιτίας και της κοινωνικής πολυπολοκότητας που αποκτούν τα υπό μελέτη αντικείμενα. Αυτός είναι και ο βασικότερος παράγοντας που ενισχύει την ανάγκη της χρήσης των υπολογιστών σε μια ποιοτική έρευνα. Η διαχείριση αυτού του υλικού μπορεί να γίνει ευκολότερη και γρηγορότερη

σχετικά με την ανάλυση και την επεξεργασία. Για την αποτελεσματικότητα όμως αναφορικά με τις ερμηνείες και τα νοήματα είναι δύσκολο για οποιονδήποτε να συμφωνήσει το ίδιο, αφού εκφράζονται πολλές επιστημολογικές και μεθοδολογικές διαμάχες.

Όταν η χρήση των ηλεκτρονικών υπολογιστών εντείνεται, εύλογα μπορεί να συνδεθεί η ποιοτική κοινωνική έρευνα με το ρεύμα του θετικισμού. Μια τυποποίηση ανάλυσης και επεξεργασίας δεν μπορεί να αφήσει ανεπηρέαστη τη διαδικασία άντλησης και ερμηνείας αποτελεσμάτων. Επίσης η αντίληψη μιας αντικειμενικής και γενικεύσιμης ανάλυσης ενδέχεται να δώσει στον ποιοτικό ερευνητή έναν απελπιστικά παθητικό ρόλο με αποτέλεσμα η έρευνα να ξεφεύγει του σκοπού της. Ένα δεύτερο επιχείρημα εκφράζει τον κίνδυνο οικοδόμησης μιας “δεσποτικής αυθεντίας” που κατευθύνει τον κοινωνικό επιστήμονα σε συγκεκριμένους δρόμους αφήνοντας έξω άλλους που παραμένουν ανεκμετάλλευτοι λόγω της ιδιαιτερότητας του λογισμικού. Η διάθεση πάλι του ερευνητή να αναλωθεί στην τεχνική ανάλυση αντικατοπτρίζει τον κίνδυνο να τεθούν στο περιθώριο οι ουσίες, δηλαδή δηλαδή το θεωρητικό και ερμηνευτικό περιεχόμενο των αποτελεσμάτων (Ιωσηφίδης, 2008). Τέλος η ορολογία που χρησιμοποιείται εμφανίζεται σε πολλά σημεία κοινή με αυτή των ποσοτικών μεθόδων, γεγονός που δημιουργεί συγχύσεις και παρεξηγήσεις για τις πραγματικές δυνατότητες του λογισμικού. Ένα κλασικό παράδειγμα αποτελεί ο όρος “ανάλυση ποιοτικών δεδομένων” τη στιγμή που το ορθότερο είναι αρχειοθέτηση και διαχείριση υλικού. Αυτό το πρόβλημα ειδικά δεν υπάρχει αποκλειστικά λόγω της τεχνολογίας, αλλά διακρίνεται σε όλο το εύρος της μεθοδολογίας. Το δυσάρεστο είναι ότι ακόμη και σήμερα πολλά από τα θέματα της ορολογίας παραμένουν άλυτα, δυσεπίλυτα και διφορούμενα.

Συμπερασματικά, η εσωτερικές διαμάχες και το (μετα)θετικιστικό κλίμα, που αναπτύσσονται στο πεδίο “τεχνολογία ποιοτικής έρευνας”, αφήνουν την ποιοτική έρευνα αρκετά πίσω σε σχέση με την ποσοτική. Αυτό το γεγονός δεν επιδρά μόνο αρνητικά στο status της ποιοτικής έρευνας, αλλά ενισχύει την αυθεντία της ποσοτικής, δεδομένου ότι η τεχνολογία της δεύτερης -και λόγω επιστημονικών κατορθωμάτων πια- είναι πλήρως αποδεκτή.

3. Η διαμάχη μεταξύ ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες.

Από τις αρχές του 20ου αιώνα η στροφή του ενδιαφέροντος στις ποσοτικές τεχνικές που θεωρήθηκαν πιο “αντικειμενικές” επιβράδυνε σημαντικά τη συγκρότηση της μεθοδολογίας στην ποιοτική έρευνα. Πολλοί ερευνητές βλέπουν ακόμη και σήμερα τις ποσοτικές και ποιοτικές προσεγγίσεις ως ασυμφιλίωτα στρατόπεδα και ως αλληλοαποκλειόμενες μεταξύ τους μεθοδολογικές προσεγγίσεις. Βέβαια όπως θα δούμε παρακάτω μια τέτοια αντίληψη αγνοεί σημαντικά ζητήματα διαδικασιών και στοιχείων που αφορούν την κατασκευή και την ενότητα της γνώσης αντίστοιχα.

3.1 Ποσοτική vs ποιοτική: διαμάχη και διαφορές

Η διαδικασία διεξαγωγής μιας ποσοτικής κοινωνικής έρευνας ακολουθεί δύο διακριτά στάδια: κατά το πρώτο, το στάδιο σχεδιασμού, διατυπώνονται οι σκοποί της έρευνας και προσδιορίζονται τα ζητούμενα βάσει υποθέσεων εργασίας, ακολούθως δε επιλέγεται η μέθοδος πραγματοποίησης της και σχεδιάζεται η βήμα προς βήμα υλοποίησή της. Κατά το δεύτερο, το στάδιο υλοποίησης, συλλέγονται τα απαραίτητα στοιχεία, ακολουθεί η επεξεργασία και ανάλυση των δεδομένων που προκύπτουν και γίνεται η σύνθεσή τους και διατύπωση των σχετικών συμπερασμάτων (<http://www.ekke.gr/estia/Grenved/seminar3.htm>). Ο έλεγχος φυσικά πρέπει να ασκείται σε όλη τη διάρκεια της έρευνας, για κάθε δραστηριότητα: έλεγχος της σωστής διατύπωσης των στόχων της έρευνας στο ερωτηματολόγιο, έλεγχος στη σωστή εκτύπωση των εντύπων. Ο κυρίως όμως έλεγχος αφορά την ορθή συμπλήρωση και την τήρηση των κανόνων δειγματοληψίας (Neuman, 2000). Η διεξαγωγή μιας ποιοτικής κοινωνικής έρευνας, εφόσον έχει καθοριστεί το ερευνητικό πρόβλημα, ξεκινά με τη συλλογή δεδομένων/υλικού και ακολουθεί τα στάδια της ανάλυσης δεδομένων/υλικού και της σύνταξης του τελικού κειμένου. Εδώ ο έλεγχος ασκείται στο χειρισμό των μεθόδων, στις αντιδράσεις του πληθυσμού, στην ταξινόμηση δεδομένων και στην “έννοια” της ανάλυσης του ποιοτικού υλικού.

Κατά τα λεγόμενα του Gibbs (2002), η κωδικοποίηση στην ποσοτική ανάλυση γίνεται για τη συρρίκνωση των δεδομένων σε μερικούς “τύπους” πληροφορίας με σκοπό να τους αποδοθούν μαθηματικά μεγέθη. Για παράδειγμα, οι απαντήσεις σε μία ερώτηση στα πλαίσια ενός ερωτηματολογίου κωδικοποιούνται σε μία έως τέσσερις πιθανές απαντήσεις. Στη συνέχεια γίνεται μέτρηση των απαντήσεων έτσι ώστε να ολοκληρωθεί η αριθμητική σύνοψη και να διεξαχθεί ένας στατιστικός έλεγχος. Αυτό φέρνει την ποσοτική ανάλυση να φαίνεται ως διαρκής αφαίρεση από τα αρχικά δεδομένα, καταλήγοντας σε μία περίληψη. Αντίθετα, η κωδικοποίηση στην ποιοτική ανάλυση είναι ένας τρόπος οργάνωσης ή διαχείρισης των δεδομένων, με τους κωδικούς να προστίθενται στο υλικό που έχει συγκεντρωθεί (Flick, 2007). Εδώ δε χρειάζεται να μετρηθεί πόσες φορές εμφανίζεται ο κωδικός, καθώς αυτό που έχει σημασία για τον ποιοτικό ερευνητή είναι η σύνδεση μεταξύ του κωδικού και του κωδικοποιημένου κειμένου, έτσι ώστε ανασύροντας τον κωδικό να μπορούν να εμφανιστούν οι σχετικές λέξεις. Στην επαγωγή από ένα ογκώδη αριθμό συγκεκριμένων πληροφοριών ή παρατηρήσεων εξάγεται ένας γενικός ή καθολικός νόμος. Η επαγωγή περιγράφει λεπτομερώς ένα πολύ συχνό τύπο της ανθρώπινης σκέψης, αυτόν που αντιλαμβάνεται και εξηγεί τη μορφή των σκέψεων των περισσότερων ανθρώπων (Gibbs, 2002).

Η ποσοτική μέθοδος εμπεριέχει τη μέτρηση και ποσοτικοποίηση κοινωνικών φαινομένων και το σχηματισμό τους σε ποσοτικά μεγέθη. Η ποιοτική καταγράφει ποιότητες ή χαρακτηριστικά της υπό μελέτη πραγματικότητας με σκοπό να περιγράψει και να απεικονίσει την αλήθεια ενός φαινομένου (Seale, 2004). Το ποιοτικό υλικό που συγκεντρώνεται από τον ερευνητή έχει μια δομημένη μορφή που συγκροτείται από λεκτικές περιγραφές ή μη λεκτικές απεικονίσεις. Οι πρώτες περιλαμβάνουν κυρίως τις απομαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις και τις αφηγηματικές περιγραφές, ενώ οι δεύτερες έχουν να κάνουν με το βιντεογραφικό υλικό, την καταγραφή εικόνων και τις συμβολικές απεικονίσεις (Lewis, 2003). Πολλές φορές και εξαιτίας διάφορων συγκυριών το ποιοτικό υλικό δεν έχει την απαιτούμενη δομημένη μορφή. Αυτό μεταβιβάζει αυτομάτως στα καθήκοντα του “συμμετέχοντος” να κατηγοριοποιεί το υλικό του αναλόγως με τί πρέπει να αξιοποιηθεί, πως θα ταξινομηθεί στην πορεία και σε τι ερμηνείες μπορεί να οδηγήσει (Silverman, 1998).

Η μέθοδος και η μεθοδολογία που χρησιμοποιούνται σε μια επιστήμη δεν είναι πάντοτε, όπως προσεγγίζονται στο πνεύμα του θετικισμού και της εργαλειακής λογικής, ένα σύνολο από τεχνικές και εργαλεία διαχείρισης δεδομένων που μας εξασφαλίζουν την ουδετερότητα (Creswell, 1998). Ιδιαίτερα στην περίπτωση της κοινωνικής έρευνας -είτε μιλάμε για ποσοτική είτε μιλάμε για ποιοτική- προσεγγίζονται από μια πιο σύνθετη σκέψη γιατί κάθε μέθοδος λειτουργεί στο πλαίσιο οντολογικών, επιστημολογικών και αξιολογικών παραδοχών (Πουρκός, 2010). Οι παραδοχές αυτές προσδιορίζουν τις τεχνικές κατασκευής μεθόδων και διαμορφώνουν τον τρόπο χρήσης τους σε κάθε ερευνητικό στάδιο. Αυτό συμβαίνει γιατί οι θεωρίες των σχολών σκέψης, οι ιδεολογίες και πεποιθήσεις συνοδεύουν κάθε μορφή έρευνας στον προβληματισμό για το χαρακτήρα και την αναπαράσταση της κοινωνικής πραγματικότητας.

Στις συζητήσεις για τη διαμάχη ανάμεσα στις δυο προσεγγίσεις οι ένθερμοι υποστηρικτές της ποσοτικής έρευνας δηλώνουν ότι οι ποιοτικές προσεγγίσεις είναι μη αυστηρές, μη επιστημονικές, τη στιγμή που οι ποσοτικές είναι αυστηρές, επιστημονικές και έχουν επαγγελματικό χαρακτήρα. Αντιθέτως, οι υποστηρικτές της ποιοτικής έρευνας θεωρούν ότι για τη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων δε βοηθούν οι θετικιστικές μέθοδοι και γενικότερα το πνεύμα των φυσικών επιστημών. Οι ποιοτικές προσεγγίσεις επιχειρούν την υπέρβαση από ένα μοντέλο αιτιοκρατικό, μηχανιστικό και στατικό. Έτσι στηρίζονται στη συστηματική συλλογή ή καταγραφή, και στη συνέχεια αναστοχαστική επεξεργασία ή ερμηνεία μη αριθμητικών δεδομένων. Αυτό είναι που δίνει στην ποιοτική προσέγγιση μια καταλληλότητα για τη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων και της ανθρώπινης συμπεριφοράς (Πουρκός, 2010).

Το περιεχόμενο της διαμάχης ανάμεσα στις ποσοτικές και τις ποιοτικές μεθόδους και η ρητορική που σχηματίστηκε έφεραν επιχειρήματα και από τις δύο πλευρές που εκφράζουν καθαρά τις διαφορετικές προσεγγίσεις σχετικά με α) τη φύση της πραγματικότητας (οντολογία) β) τον τρόπο που γνωρίζουμε την πραγματικότητα (επιστημολογία), γ) τον τρόπο που μπορούμε να την ερευνήσουμε (μεθοδολογία) και δ) τις αξίες που συνδέονται με την έρευνα σε γνωσιοθεωρητικό και ηθικό επίπεδο (αξιολογία). Ένα μέρος της διαμάχης μεταξύ των δύο πλευρών

σχετίζεται και με το κοινωνικο-πολιτισμικό τους πλαίσιο. Για παράδειγμα στις αγγλοσαξονικές χώρες επικράτησε το ποσοτικό ερευνητικό παράδειγμα σε αντίθεση με τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και της Νότιας Αμερικής όπου το ποιοτικό ερευνητικό παράδειγμα απασχόλησε πολύ περισσότερο. Τα τελευταία χρόνια βέβαια αναπτύσσεται ένα πνεύμα μεθοδολογικού πλουραλισμού που φέρνει πολλούς ερευνητές να αξιοποιούν τις θετικές πλευρές και από τα δύο ερευνητικά παραδείγματα, συνδράμοντας έτσι στη διεύρυνση της χρήσης μικτών μεθόδων.

Πίνακας: 3.1

Ποιοτική	Ποσοτική
Στόχος είναι η ολοκληρωμένη και λεπτομερής περιγραφή.	Στόχος είναι η κατηγοριοποίηση χαρακτηριστικών που μπορούν στη συνέχεια να μετρηθούν, και η κατασκευή στατιστικών μοντέλων για να εξηγηθεί αυτό που παρατηρείται.
Ο ερευνητής δεν έχει εκ των προτέρων ξεκάθαρο το ερευνητικό αντικείμενο αναζήτησης.	Ο ερευνητής πρέπει να έχει ξεκάθαρο εκ των προτέρων το ερευνητικό αντικείμενο αναζήτησης.
Συνιστάται κατά τα πρώτα στάδια ενός ερευνητικού εγχειρήματος.	Συνιστάται κατά τα προχωρημένα στάδια ενός ερευνητικού εγχειρήματος.
Ο σχεδιασμός προκύπτει καθώς η έρευνα εξελίσσεται.	Όλες οι πτυχές της μελέτης είναι προσεκτικά σχεδιασμένες πριν τη συλλογή των δεδομένων.
Ο ερευνητής είναι από μόνος του το εργαλείο συγκέντρωσης υλικού.	Ο ερευνητής χρησιμοποιεί ερωτηματολόγια, και εργαλεία συλλογής αριθμητικών δεδομένων.
Τα δεδομένα έχουν τη μορφή κειμένων, ηχογραφήσεων, εικόνων και συμβόλων.	Τα δεδομένα έχουν τη μορφή αριθμών και στατιστικών δεικτών.
Υποκειμενική: δίνεται βαρύτητα στις ατομικές ερμηνείες γεγονότων. Χρησιμοποιεί συμμετοχικές παρατηρήσεις, συνεντεύξεις εις βάθος κλπ.	Αντικειμενική: επιδιώκει την ακριβή μέτρηση και την ανάλυση στοχευμένων εννοιών. Χρησιμοποιεί επισκοπήσεις, ερωτηματολόγια κλπ.
Τα υλικά είναι “πλούσια” σε πληροφορίες. Οι πληροφορίες αυτές δεν ενδείκνυνται για γενικεύσεις και για την εξαγωγή αυτών απαιτούνται χρονοβόρες διαδικασίες.	Τα ποσοτικά δεδομένα “χάνουν” λεπτομέρειες αλλά έχουν γενικευτική ικανότητα και μπορούν να ελέγξουν υποθέσεις.
Ο ερευνητής τείνει να είναι υποκειμενικά εξαρτημένος από το υπό μελέτη αντικείμενο.	Ο ερευνητής τείνει να είναι αντικειμενικά διαχωρισμένος από το υπό μελέτη αντικείμενο.

Πηγή: Επεξεργασία από Miles & Huberman, 1994

Ακόμη και σε ένα τέτοιο επίπεδο ανάλυσης όπως αυτό του παραπάνω πίνακα, είναι εύκολο οι διαφωνίες να συνεχίσουν να υπάρχουν. Σε τέτοιο βαθμό μάλιστα, που οποιαδήποτε απόπειρα συμφιλίωσης των δύο πλευρών να μην είναι εφικτή μέσω της παρουσίασης των χαρακτηριστικών που καθιστούν τις δύο προσεγγίσεις χρήσιμες. Υπάρχουν ακόμη και σήμερα ακραίες θέσεις που

αμφισβητούν βασικές παραδοχές για τις δύο περιπτώσεις αλλά απορρίπτουν και το αίτημα για αλληλοσυμπλήρωση των δύο πλευρών.

Από το στρατόπεδο των ποιοτικών προκύπτουν ενστάσεις όπως:

- πώς μπορεί να είναι μια έρευνα αντικειμενική τη στιγμή που οι μεταβλητές βασίζονται σε κάποια θεωρία για την οποία έχουν εκφραστεί εναλλακτικές ή αντίθετες απόψεις;
- πώς μπορεί να παρουσιαστεί μια πλήρης εικόνα για την πραγματικότητα όταν αγνοούνται νοηματικές διεργασίες ή προσπερνιόνται απρόβλεπτα γεγονότα;
- πώς είναι δυνατόν να έχει μια έρευνα γενικευτική ικανότητα όταν δηλώνει ότι είναι κυρίως για τον έλεγχο της θεωρίας και όχι για τη δημιουργία της;

Από την πλευρά των ποσοτικών υπάρχουν διαφωνίες που εκφράζονται με ερωτήματα όπως:

- πώς μπορεί να υπάρχει ολοκληρωμένη και λεπτομερής περιγραφή όταν η ανθρώπινη αντίληψη είναι από τη φύση της επιλεκτική;
- πόσο επιστημονική μπορεί να είναι μια έρευνα που το αντικείμενό της δεν είναι εκ των προτέρων ξεκάθαρο;
- πόσο επιστημονική μπορεί να είναι μια έρευνα που ο σχεδιασμός της δεν είναι εκ των προτέρων έτοιμος αλλά εξαρτάται από την πορεία της;
- πώς μπορεί μια έρευνα να δημιουργεί θεωρίες όταν τα αποτελέσματά της έρχονται από μικρά δείγματα;
- Τέλος, η θέση ότι η ποιοτική έρευνα συνήθως προηγείται της ποσοτικής σε έναν ερευνητικό σκοπό θα λέγαμε ότι είναι εξαιρετικά αμφιλεγόμενη.

Στο ίδιο μήκος κύματος με αυτά που παρουσιάζονται στον προηγούμενο πίνακα κινείται το σκεπτικό των Cassel και Symon (1994). Αν και αφήνουν εκτός το θέμα επαγωγής/αναγωγής, οι διαφορές που διακρίνουν είναι ουσιαστικές και δίνουν μια σαφή εικόνα για τη φύση των δύο προσεγγίσεων. Αναγνωρίζεται δε, ότι η ποσοτική έρευνα δεν είναι αντικειμενική από τη φύση της, αλλά από την πρόθεση του ερευνητή να αναζητήσει αντικειμενικά αποτελέσματα που δίνουν οι αριθμοί. Σχηματικά, οι διαφορές που διακρίνουν μπορούν να παρουσιαστούν στον παρακάτω πίνακα.

Πίνακας: 3.2

Ποιοτική έρευνα	Ποσοτική έρευνα
Επικρατεί η παράθεση και εξήγηση μη αριθμητικών στοιχείων.	Τα δεδομένα εκφράζονται με αριθμούς.
Η ερμηνείες είναι υποκειμενικές καθώς βασίζονται σε ανθρώπινες αντιλήψεις.	Ο ερευνητής αναζητά αντικειμενικές περιγραφές καθώς βασίζεται σε αριθμητικούς δείκτες.
Ο σχεδιασμός και η φύση των μεθόδων διακρίνεται από ευελιξία λόγω της ανακάλυψης απροσδόκητων.	Ο σχεδιασμός διακρίνεται από την τάση να προβλεφτούν τα προβλήματα πριν εμφανιστούν κατά τη διάρκεια της έρευνας.
Ενδιαφέρεται για κατανόηση.	Ενδιαφέρεται για πρόβλεψη.
Η ποιοτικές έρευνες εξαρτώνται ιδιαίτερα από το τοπικό πλαίσιο διεξαγωγής της.	Απελευθερωμένη από το τοπικό πλαίσιο-δίνει τη δυνατότητα γενίκευσης.
Η ποιοτική έρευνα είναι καταλληλότερη για τη δημιουργία θεωρίας.	Βοηθά στον έλεγχο θεωριών.

Πηγή: επεξεργασία από Cassel & Symon, 1994

Για την κατανόηση των διαφορών μεταξύ των δύο ερευνητικών προσεγγίσεων, είναι χρήσιμο να μελετηθεί μια σύγκριση ανάμεσά τους όσον αφορά την εφαρμογή τους στη διαδικασία της κοινωνικής έρευνας. Για το σκοπό αυτό σημαντικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύγκριση που κάνει ο Πουρκός (2010) με άξονες τις τέσσερις ερευνητικές φάσεις: α) Τον ερευνητικό σχεδιασμό, β) τη συλλογή δεδομένων, γ) την ανάλυση των δεδομένων και δ) την παραγωγή των αποτελεσμάτων. Η σύγκριση που θα μελετήσουμε μας ωφελεί για την εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων αλλά μας δίνει και τη δυνατότητα για περαιτέρω σύγκριση αναφορικά με ζητήματα που προκύπτουν σε κάθε ερευνητικό στάδιο.

α) Ερευνητικός σχεδιασμός

Η αρχική επιδίωξη σ' αυτόν τον πρώτο άξονα σύγκρισης είναι η ανάδειξη του διαφορετικού ρόλου της θεωρίας, της βιβλιογραφίας και των εννοιών στις δυο προσεγγίσεις. Σε δεύτερη φάση, περιγράφεται ο ρόλος του ερευνητή σε σχέση με το αντικείμενο της ποσοτικής/ποιοτικής έρευνας και τον υπό μελέτη πληθυσμό ως προς την ανταπόκριση και την αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο πλευρών. Τέλος, τονίζεται η διαφοροποίηση του ρόλου των υποκειμένων ανάμεσα στην ποσοτική και την ποιοτική προσέγγιση.

Θεωρία, βιβλιογραφία, έννοια

Στην ποσοτική έρευνα λοιπόν, η σχέση μεταξύ θεωρίας και έρευνας είναι αυστηρά δομημένη καθώς οι φάσεις της έρευνας έχουν μια γραμμική, λογική αλληλουχία. Βασική προϋπόθεση είναι η θεωρία να δίνει η ίδια τις ερευνητικές υποθέσεις, γι αυτό άλλωστε και προηγείται της έρευνας (Mertens, 1998). Η βιβλιογραφία παίζει κυρίαρχο ρόλο στη διαμόρφωση των υποθέσεων και της θεωρίας. Συστατικά στοιχεία της θεωρίας είναι οι έννοιες οι οποίες πρέπει να μετασχηματιστούν σε εμπειρικά παρατηρήσιμες μεταβλητές, να προσδιοριστούν δηλαδή λειτουργικά και μάλιστα πριν ξεκινήσει η έρευνα (Πουρκός, 2010).

Αναφορικά με τους παράγοντες *θεωρία, βιβλιογραφία και έννοια* στην ποιοτική έρευνα, τα πράγματα διαφοροποιούνται. Η σχέση μεταξύ θεωρίας και έρευνας χαρακτηρίζεται από ανοικτότητα και αλληλεπίδραση. Οι ερευνητικές υποθέσεις δεν κατασκευάζονται από τη θεωρία αλλά από την πορεία της έρευνας. Δεν υπάρχει ο διακριτός διαχωρισμός μεταξύ θεωρίας και έρευνας όπως στην ποσοτική προσέγγιση και αυτό γιατί η θεωρία αναδύεται από τα ερευνητικά δεδομένα και το ερευνητικό υλικό (Morgan, 1997). Η βιβλιογραφία έχει ένα ρόλο βοηθητικό και υποστηρικτικό, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο ερευνητής είναι άμεσα εξαρτώμενος από αυτή και τις θεωρίες του θέματος. Πρέπει να υπάρχει μια απόσταση ώστε να μπορεί να κατανοήσει την προοπτική των υποκειμένων με ευελιξία και χωρίς προκαταλήψεις (Neuman, 2000). Οι έννοιες είναι χρήσιμες για τον προσανατολισμό και την καθοδήγηση αλλά η αποσαφήνιση και η συγκεκριμενοποίηση γίνεται κατά τη διάρκεια της έρευνας στα πλαίσια της διαδικασίας απόδοσης νοημάτων (Πουρκός, 2010).

Ο ρόλος του ερευνητή: η σχέση με το αντικείμενο έρευνας και τα υποκείμενα

Τα καθήκοντα του κοινωνικού επιστήμονα διαφοροποιούνται σημαντικά στις δύο περιπτώσεις και φυσικά όπως θα δούμε και παρακάτω όχι μόνο στο στάδιο του ερευνητικού σχεδιασμού. Η σχέση του ερευνητή με το αντικείμενο της ποσοτικής έρευνας είναι χειριστική, εργαλειακή και παρεμβατική. Οι μεταβλητές που πρόκειται να μετρηθούν, πρέπει να ελέγχονται και να χειρίζονται. Αυτό συχνά οδηγεί στην κατασκευή τεχνητών καταστάσεων με τη χρήση της πειραματικής μεθόδου. Ένα παράδειγμα είναι ο διαχωρισμός των υποκειμένων σε πειραματική ομάδα και ομάδα ελέγχου στη βάση αφαιρετικών, μη φυσικών κριτηρίων. Επίσης, είναι εμφανής η τάση του ερευνητή να αντιμετωπίζει τα υποκείμενα της έρευνας ως αντικείμενα κατά τρόπο αντίστοιχο με τις φυσικές επιστήμες (Πουρκός, 2010). Επομένως, μένει στο περιθώριο ο παράγοντας της υποκειμενικής ανταπόκρισης των υποκειμένων, κάτι που φέρνει τον ερευνητή να αφήνει εκτός την επενέργεια, την απαντητικότητα και τον αναστοχασμό του υπό μελέτη πληθυσμού. Αυτό με τη σειρά του εξηγεί και το λόγο που η ψυχολογική-πολιτισμική σχέση μεταξύ των δύο πλευρών ενέχει την ουδετερότητα, καθώς ο ερευνητής είναι αποστασιοποιημένος και ως ορθός επαγγελματίας μελετά την πραγματικότητα ανεξάρτητα από τις δικές του αξίες, εμπειρίες και προοπτικές. Το επιχείρημα της ουδετερότητας ενδυναμώνεται και από την ανάλογη τροχιά της φυσικής αλληλεπίδρασης ανάμεσα στις δύο πλευρές (Wengraf, 2001). Η ανάπτυξη διαπροσωπικών σχέσεων σε ένα τέτοιο ερευνητικό εγχείρημα δε θεωρείται επιβεβλημένη. Στην περίπτωση εργαστηριακού πειράματος και συμπλήρωσης ερωτηματολογίων η σχέση μπορεί να είναι είτε απρόσωπη είτε τυπική, στα πλαίσια του επαγγελματισμού που απαιτείται (Merriam, 2002).

Η σχέση του ποιοτικού ερευνητή με το αντικείμενο της έρευνας χαρακτηρίζεται από την αποφυγή κάθε μορφής χειρισμού και εργαλειοποίησης του αντικειμένου της έρευνας, το οποίο προσεγγίζεται σε φυσικό πλαίσιο χωρίς να υπάρχουν απόπειρες παρεμβολής. Αυτό όμως δεν αφήνει έξω το κομμάτι της υποκειμενικής ανταπόκρισης. Η υποκειμενική ανταπόκριση των ερευνώμενων θα πρέπει να θεωρείται κάτι παραπάνω από δεδομένη. Η διαμόρφωση του ερευνητικού υλικού και η εξαγωγή συμπερασμάτων στηρίζονται στην ικανότητα που έχει κάποιος να λαμβάνει υπόψη την επενέργεια, την απαντητικότητα και τον αναστοχασμό των υποκειμένων. Η ψυχολογική-πολιτισμική σχέση που αναπτύσσεται είναι

διαπροσωπική και ενσυναίσθηματική (Πουρκός, 2010). Αυτή η άμεση εμπλοκή του ερευνητή που αναφέρθηκε στο πρώτο κεφάλαιο έχει ως στόχο τη βαθύτερη κατανόηση της προοπτικής και της κοινωνικο-πολιτισμικής πραγματικότητας των υποκειμένων. Ο ποιοτικός ερευνητής λοιπόν γίνεται “συμμετέχων στην έρευνα”, καθώς βασίζεται στην οπτική των υποκειμένων και αποκτά την ικανότητα ενσυναίσθησης δηλαδή κατανόησης του τρόπου που σκέφτονται και πράττουν. Κάτι τέτοιο σε αντίθεση με την ποσοτική προσέγγιση, απαιτεί εγγύτητα και στενή επαφή.

Ο ρόλος των υποκειμένων της έρευνας

Τα υποκείμενα της ποσοτικής έρευνας είναι παθητικά και αντιμετωπίζονται ως αντικείμενα. Ο ρόλος τους ρυθμίζεται αυστηρά από το ερευνητικό εγχείρημα φυσικών επιστημών. Το ερευνητικό εγχείρημα υποχρεώνει τους ερευνώμενους να παρουσιάσουν την αλήθεια με ουδετερότητα και αντικειμενικότητα που εξασφαλίζονται από τη μεθοδολογία. Ο ερευνητής επιδιώκει να μειώσει στο ελάχιστο την όποια αλληλεπίδραση, λειτουργώντας ως παρατηρητής και καταγραφέας των συμπεριφορών, χωρίς πολλές προοπτικές για ερμηνεία και διερεύνηση εις βάθος (Neuman, 2000). Δυνατότητες για απόδοση νοημάτων -ιδιαίτερα σε θέματα πρακτικής- μας δίνονται στην ποιοτική έρευνα όπου τα υποκείμενα συμμετέχουν ενεργά ως συντελεστές στην ερευνητική διαδικασία λόγω της αμεσότητας και της αλληλεπίδρασης.

β) Συλλογή των δεδομένων

Στο δεύτερο στάδιο γίνεται προσπάθεια αρχικά να δοθεί απάντηση στο ερώτημα «πώς είναι ο ερευνητικός σχεδιασμός σχετικά με το χώρο, το χρόνο, τη διαδικασία και το δείγμα». Στη συνέχεια, εξηγούνται οι διαφορές που έχουν οι δυο τύποι έρευνας στα εργαλεία καταγραφής και τα ερευνητικά τους δεδομένα.

Ερευνητικός σχεδιασμός: διαδικασία, δείγμα

Για τη διεξαγωγή μιας ποσοτικής έρευνας είναι πρέπον ο ερευνητικός σχεδιασμός να είναι πλήρως οργανωμένος εκ των προτέρων, αυστηρά δομημένος και κλειστός. Βασική μέριμνα του ερευνητή είναι να εξασφαλίσει τη στατιστική αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος για να έχει στη συνέχεια την ευχέρεια να (ανα)παράγει αποτελέσματα γενικεύσιμα (Lewis, 2003). Σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση, η έρευνα διατρέχει τον κίνδυνο να καταστεί προβληματική εξαιτίας της απουσίας της στατιστικής αντιπροσωπευτικότητας (Seale, 2004). Όπως ήδη γνωρίζουμε, τα ερευνητικά ερωτήματα δημιουργούνται από τα ενδιαφέροντα του ερευνητή και τη θεωρία. Ο ερευνητικός σχεδιασμός δεν μπορεί να μεταβάλλεται επειδή η έρευνα ξεφεύγει του αρχικού της σκοπού και φυσικά ακυρώνεται τόσο σε αξιοπιστία όσο και εγκυρότητα.

Από τα παραπάνω μπορεί να νοηθεί ότι ο ερευνητικός σχεδιασμός πρέπει να προσαρμόζεται στο χώρο το χρόνο και τη διαδικασία της έρευνας. Επομένως η δομή του επηρεάζεται από τη μεθοδολογία και τις συνθήκες. Γνωρίζουμε όμως ότι οι συνθήκες αυτές δεν είναι πάντα αναμενόμενες. Ο “συμμετέχων στην έρευνα” φυσικά και δεν είναι σε θέση να μαντέψει τι ακριβώς μπορεί να συναντήσει. Ωστόσο, υποχρεούται να προβλέψει τρόπους ενδεχόμενης αντίδρασης έχοντας ως δεδομένο ότι θα συναντήσει απροσδόκητα συμβάντα. Αυτό που περιγράψαμε μας βοηθάει να καταλάβουμε και το λόγο που ο ερευνητικός σχεδιασμός στην ποιοτική έρευνα είναι μη δομημένος, ανοικτός και κατασκευάζεται στην πορεία της έρευνας. Η στατιστική αντιπροσωπευτικότητα -που απασχολεί τους ποσοτικούς ερευνητές- εδώ δεν είναι προτεραιότητα αφού τα δείγματα είναι μικρά, ενώ η έμφαση δίνεται στη μελέτη περιπτώσεων και την εις βάθος κατανόηση της οπτικής των υποκειμένων (Πουρκός, 2010).

Η φύση των εργαλείων καταγραφής και των ερευνητικών δεδομένων

Τα εργαλεία καταγραφής παίζουν κρίσιμο ρόλο στη συλλογή δεδομένων γι αυτό και πρέπει να προσαρμόζονται στις ερευνητικές ανάγκες και το είδος πληροφοριών που πρέπει να αντληθούν για να προκύψουν μεταδεδομένα ή αποτελέσματα. Τα εργαλεία έρευνας μπορούν αρχικά να είναι τυποποιημένα ή κανονικοποιημένα για όλα τα υποκείμενα (ερωτηματολόγια με κλειστού τύπου

ερωτήσεις). Αν και εφόσον υπάρχουν ανοιχτού τύπου ερωτήσεις, πρέπει να μεριμνηθεί από πριν η χρήση καθορισμένων κωδικοποιημένων οδηγιών για την απάντησή τους. Τα δεδομένα της έρευνας αναμένονται ακριβή και περιγράφονται με λίγα λόγια. Οι υποκειμενικές ερμηνείες δε μπορούν βέβαια να απουσιάζουν αλλά σε καμία περίπτωση δε στοχεύουν να επηρεάσουν την αντικειμενικότητα των αποτελεσμάτων (Wengraf, 2001). Όταν δύο ερευνητές χρησιμοποιούν τις ίδιες μεθόδους στην ίδια έρευνα πρέπει να έχουν τα ίδια αποτελέσματα και όταν δύο ερευνώμενοι έχουν τις ίδιες ψυχικές ή συναισθηματικές καταστάσεις πρέπει να δίνουν τα ίδια αποτελέσματα. Τα δεδομένα που δίνουν τα αποτελέσματα είναι τυποποιημένα (standardized) ώστε να δίνουν τη δυνατότητα σύγκρισης ως μεταδεδομένα.

Στην ποιοτική έρευνα τα μεθοδολογικά εργαλεία ποικίλλουν ανάλογα με τα υποκείμενα και την περίσταση. Οι ερευνητικές συνθήκες, η ετερογένεια πληροφοριών και η εξατομικευμένη εκδήλωσή τους και οι είναι κύρια γνωρίσματα που πρέπει να λαμβάνει υπόψη του ο “συμμετέχων στην έρευνα” για να επιλέγει το κατάλληλο εργαλείο και να το προσαρμόζει αναλόγως. Η ουσία της έρευνας δε συνίσταται εδώ στην αντικειμενικότητα και τυποποίηση (standardization) των δεδομένων. Γι αυτό και θεωρείται ορθότερο από πολλούς να μη χρησιμοποιείται η λέξη “δεδομένα” στην ποιοτική προσέγγιση αλλά η λέξη “ερευνητικό υλικό”. Μεγαλύτερη βαρύτητα δίνεται στον πλούτο και το βάθος των πληροφοριών όπως επίσης και στην ιδιαιτερότητα-μοναδικότητα των υποκειμένων. Οι πληροφορίες και τα αποτελέσματα που παράγονται βασίζονται σε πυκνές περιγραφές, ο τρόπος ερμηνείας των οποίων διαφέρει από άτομο σε άτομο. Δεν υπάρχει συνεπώς η εξασφάλιση όμοιων, αντικειμενικών αποτελεσμάτων σε δύο ή περισσότερα άτομα που χρησιμοποιούν τις ίδιες τεχνικές στο ίδιο αντικείμενο (Gibbs, 2002).

γ) Ανάλυση δεδομένων

Στον τρίτο άξονα σύγκρισης επιχειρείται να γίνουν ξεκάθαρα: α) το αντικείμενο και ο στόχος της ανάλυσης, και β) η σχέση που έχει η πράξη της ανάλυσης στις δυο περιπτώσεις με τα μαθηματικά και τη στατιστική.

Αντικείμενο και στόχος ανάλυσης

Για την περίπτωση των ποσοτικών μεθόδων γνωρίζουμε ότι το αντικείμενο ανάλυσης είναι απρόσωπο και φυσιοκρατικό. Καθοριστικής σημασίας είναι τα ποσοστά των μεταβλητών και οι συσχετίσεις ανάμεσα σε ανεξάρτητες και εξαρτημένες (π.χ. συντελεστές συνάφειας). Ο ερευνητής έχει ως στόχο να εξηγήσει τη διακύμανση (variance) των εξαρτημένων μεταβλητών με βάση τη μεταβολή που σημειώνεται στις ανεξάρτητες, προσδιορίζοντας έτσι τις αιτίες των αλλαγών που υφίστανται οι πρώτες υπό την επίδραση των δευτέρων. Η πραγματοποίηση του στόχου αυτού δίνει τη δυνατότητα στον ερευνητή να εξηγήσει τη δράση των ανθρώπων αφού πρώτα βασιστεί κατά “αντικειμενικό” τρόπο στους παράγοντες που καθορίζουν τη συμπεριφορά (Prein, 1995).

Η διαφορετική προσέγγιση του αντικειμένου ανάλυσης στην ποιοτική έρευνα έγκειται στην ανάγκη για ανάλυση της σύνθετης συμπεριφοράς και των προοπτικών. Το αντικείμενο ανάλυσης περιλαμβάνει το άτομο συνολικά ως οντότητα και όχι ένα καθορισμένο αριθμό μεταβλητών. Εδώ κυριαρχεί η πεποίθηση ότι τα ανθρώπινα όντα δεν μπορούν να διασπαστούν σε ένα σύνολο διακριτών και ξεχωριστών μεταβλητών. Αυτό έχει ως άμεση συνέπεια, η ανάλυση της συμπεριφοράς να έχει ολιστικό χαρακτήρα για να εξασφαλίσει την εγκυρότητα του ερευνητικού εγχειρήματος (Silverman, 1998). Οι σύνθετες αλληλεξαρτήσεις ή αντιστοιχίες ανάμεσα σε διάφορες διαστάσεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς δεν πρέπει να ανάγονται στις σχέσεις μεταξύ μερικών μεταβλητών. Η σύγκριση των υποκειμένων μέσα από τη χρήση της λογικής των μεταβλητών εμποδίζει μια ολοκληρωμένη παρουσίαση της πραγματικότητας, υπονομεύοντας τη φύση των κοινωνικών φαινομένων και των ίδιων των υποκειμένων ως δρώντων προσώπων (Morgan, 1997). Όταν αποφευχθεί αυτός ο κίνδυνος διαστρέβλωσης της πραγματικότητας τότε επιτυγχάνεται ο στόχος της ανάλυσης που είναι η κατανόηση των υποκειμένων και των επιμέρους τους

προοπτικών μαζί με το πλαίσιο που αυτές λειτουργούν.

Η σχέση της ανάλυσης με τα μαθηματικά και τη στατιστική

Εδώ τα πράγματα είναι ξεκάθαρα και λίγο πολύ αναμενόμενα. Η χρήση νέων υπολογιστικών τεχνολογιών της πληροφορίας έχει αναβαθμίσει ουσιαστικά τα μαθηματικά και τη στατιστική, η γλώσσα των οποίων ήταν από τις προηγούμενες δεκαετίες καθιερωμένη στο χώρο των κοινωνικών επιστημών. Η εισαγωγή της τεχνολογίας στην ποσοτική κοινωνική έρευνα λειτούργησε προς όφελος της αύξησης του ρυθμού ανάλυσης και επεξεργασίας, το αποτέλεσμα όμως που επήλθε παράλληλα είναι η και ταχύτατη ανάδειξη αντικειμενικών αληθειών που δεν μπορούν να αμφισβητηθούν. Αν συνυπολογίσουμε και τη γρήγορη εύρεση νέων ερευνητικών ερωτημάτων μαζί με τον έλεγχο των υποθέσεων, τότε μπορούμε εύκολα να καταλάβουμε γιατί η στατιστική και η τεχνολογία της πληροφορίας είναι τα κατ' εξοχήν εργαλεία της “αντικειμενικής” κοινωνικής επιστήμης. Η ποσοτική προσέγγιση συνίσταται στο λειτουργικό προσδιορισμό (operationalization) εννοιών μέσα από τη σύζευξή τους με μετρήσιμα δεδομένα. Οι αλήθειες και τα εμπειρικά ευρήματα γενικεύονται στον πληθυσμό με παραστάσεις των υπολογιστικών προγραμμάτων.

Οι στατιστικές τεχνικές και τα μαθηματικά δεν αποτελούν αναγκαιότητα για την αντίπερα όχθη καθώς τα δείγματα είναι μικρά, ενώ ο αφαιρετικός και αναγωγικός χαρακτήρας που έχουν έρχεται σε αντίφαση με την ανάδειξη επιμέρους νοηματικών διαστάσεων. Η χρήση τεχνολογιών δε στοχεύει τόσο σε μια μαθηματικής φύσεως ανάλυση όσο σε μια οργάνωση εμπειρικών μη μετρήσιμων δεδομένων (Πουρκός, 2010).

δ) Παραγωγή αποτελεσμάτων

Στο τέταρτο και τελευταίο στάδιο που αποτελεί άξονα σύγκρισης, ο στόχος είναι να γίνουν κατανοητές οι διαφορές των δύο προσεγγίσεων ως προς: τον τρόπο παρουσίασης δεδομένων, το είδος των γενικεύσεων που υπάρχουν και το στόχο των αποτελεσμάτων.

Παρουσίαση δεδομένων, γενικεύσεις και ο στόχος των αποτελεσμάτων

Τα ποσοτικά δεδομένα και τα μεταδεδομένα παρουσιάζονται σε πίνακες, γραφικές παραστάσεις και ιστογράμματα με αριθμητικούς δείκτες και συντελεστές συνάφειας. Οι γενικεύσεις δεν προκύπτουν μόνο από την απλή ποσοτική περιγραφή των διαστάσεων της υπό μελέτη πραγματικότητας αλλά κυρίως από τη συστηματοποίηση της (Neuman, 2000). Για να ξεπεραστούν δηλαδή τα πλαίσια μιας δημοσιογραφικής έρευνας, είναι απαραίτητο να γίνουν εννοιοποιήσεις και συνθέσεις ανωτέρου επιπέδου. Τις γενικεύσεις τις δίνουν οι συσχετίσεις των μεταβλητών και οι σχέσεις αιτίου αποτελέσματος. Η έρευνα λοιπόν, αποσκοπεί στην “ανεύρεση νόμων” και ενώνεται με τη θεωρία στα πλαίσια της επικρατούσας αιτιοκρατικής λογικής.

Στην ποιοτική προσέγγιση τα δεδομένα που αντλούνται από συνεντεύξεις, αφηγήσεις και παρατηρήσεις παρουσιάζονται με περιγραφικούς τρόπους. Ο κοινωνικός επιστήμονας καλείται να συστηματοποιήσει το υλικό του για να αναπτύξει ιδεώδης τύπους ικανούς για την εξήγηση της δράσης. Για να το πετύχει πρέπει να καταλήξει επίσης σε ανώτερες εννοιοποιήσεις και συνθέσεις (Καλφόπουλος, 2003). Εδώ βέβαια οι γενικεύσεις έχουν να κάνουν με την ανεύρεση σχέσεων σε διάφορες νοηματικές πτυχές μέσω τυπολογιών και ιδεωδών τύπων. Η σύζευξη θεωρίας και έρευνας κυριαρχείται από τη λογική της ανάλυσης περιεχομένου, της κατηγοριοποίησης και της ταξινόμησης. Ο στόχος των αποτελεσμάτων της έρευνας είναι η εμβάθυνση σε ένα μικρό αριθμό περιπτώσεων και η αποκάλυψη της ιδιαιτερότητας (Πουρκός, 2010).

Η μηχανική εισαγωγή μεθόδων από τις φυσικές επιστήμες έδωσε στους θετικιστές-αντικειμενιστές την εντύπωση ότι τα ευρήματα υπερνικούν κάθε προσωπική γνώμη ή προκατάληψη. Η επικράτηση αυτής της άποψης έριξε το θετικισμό σε μια πλάνη *αλλωτρίωσης της γνώσης*. Η γνώση υφίσταται αλλοίωση διότι εκλαμβάνεται ως τελικό προϊόν που αξιολογείται ανεξάρτητα από τη διαδικασία παραγωγής και την κοινωνική χρησιμότητά του. Η τρέχουσα κοινή λογική υποτιμά ή μηδενίζει το “γιγνώσκειν” τη γνώση ως διαδικασία και υπερτιμά τη γνώση ως τελικό προϊόν (Λάζος, σ. 129).

Η “ταυτότητα” που έχει κάθε ερευνητική μέθοδος δίνει μια ανάλογη κατεύθυνση στο σχηματισμό της εικόνας του πληθυσμού. Όταν η μελέτη ανθρώπων περιορίζεται αυστηρά στη στατιστική ανάλυση μιας έρευνας που έχει ως μόνο μέλημα να παρουσιάσει ακριβή αποτελέσματα, κινδυνεύει να μείνει εκτός πραγματικότητας (Berg, 1998). Οι αδυναμίες του φυσιοκρατικού παραδείγματος ενεργοποιούν αυτομάτως τη στροφή σε μεθόδους που δίνουν στους ερευνητές πρόσβαση σε μη μετρήσιμα γεγονότα της καθημερινότητας, επιτρέποντάς τους να μάθουν τι νόημα αποδίδει ο κάθε άνθρωπος στις πράξεις τις δικές του και των άλλων (Creswell, 1994). Επιβάλλεται δε, να έχουμε στο μυαλό μας συνεχώς τί συνθήκες επικρατούν, τί προβλήματα μπορούν να προκύψουν και πώς θα τα αντιμετωπίσουμε, ώστε η ποιοτική ανάλυση να μας επιτρέπει διεξοδική διερεύνηση διαδικασιών και προοπτικών, βάσει των οποίων τα άτομα διατηρούν την πραγματικότητά τους (Berg, 1998). Το κλειδί λοιπόν, για την άντληση ωφέλιμης και αξιοποιήσιμης γνώσης είναι η *διακατανόηση*. Και αυτήν πρέπει να επιδιώξουν όσοι επιθυμούν να απαλλαγούν από την αξίωση για αντικειμενικότητα που προβάλλει το φυσιοκρατικό «παράδειγμα».

Εδώ βέβαια πρέπει να ξεκαθαρίσουμε ότι οποιαδήποτε απόπειρα υπερτίμησης ή “απογείωσης” της ποιοτικής μεθοδολογίας δεν ωφελεί σε κανένα επίπεδο. Ένα τέτοιο λάθος μπορεί να ξεσηκώσει θύελλα αντιδράσεων δημιουργώντας πλήγμα για την κοινωνική επιστήμη. Γι αυτό άλλωστε οφείλουμε να αναγνωρίσουμε τη χρησιμότητα ποσοτικών μεθόδων σχετικά με: την έρευνα σε μεγάλα δείγματα, την εύρεση σχέσεων μεταξύ μεταβλητών, και τη διατύπωση υποθέσεων. Ακόμη, η δομημένη και γραμμική μορφή της ερευνητικής διαδικασίας μπορεί να προσφέρει συμπεράσματα σε θέματα ψυχολογίας και εκπαίδευσης, που η ευέλικτη και κυκλική μορφή της ποιοτικής έρευνας δεν μπορεί. Ένα άλλο παράδειγμα είναι η συσχέτιση δημογραφικών στοιχείων με τις απαντήσεις των ερωτηματολογίων. Εκεί ειδικά, και όταν πρόκειται για μεγάλα δείγματα δεν μπορούμε να βασιστούμε σε ποιοτική μέθοδο. Η έννοια της συσχέτισης ανήκει δικαιωματικά στην ποσοτική έρευνα.

3.2 Τα πλεονεκτήματα και η χρησιμότητα της ποιοτικής έρευνας

Η ποιοτική έρευνα διακρίνεται από κάποιες ιδιαιτερότητες οι οποίες κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις αποτελούν πλεονεκτήματα. Εργαλεία όπως η συνέντευξη και η παρατήρηση δίνουν τη δυνατότητα στον ποιοτικό ερευνητή να ερευνήσει μια πραγματικότητα εντατικά και εις βάθος. Γενικά, είναι ευρέως αποδεκτό ότι οι ποιοτικές μέθοδοι πλεονεκτούν σε σχέση με τις ποσοτικές στο ζήτημα άντλησης πληροφοριών. Το αντίθετο βέβαια υποστηρίζεται για τη γενικευτική ικανότητα που προσφέρουν. Η γενίκευση θεωρείται ένα μεγάλο μειονέκτημα για την ποιοτική έρευνα διότι οι αντίστοιχες θεωρητικοποιήσεις δεν μπορούν να ισχύσουν σε ευρύτερες κοινωνικές κλίμακες. Σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να αποδειχθεί χρήσιμη σε κάποιες άλλες θεωρούνται χρησιμότερα τα ποσοτικά εργαλεία. Ακόμη και το θέμα της γενικευτικής ικανότητας συνεχίζει να προκαλεί διαμάχες υπό την έννοια ότι και οι ποσοτικές μέθοδοι καταφεύγουν σε γενικεύσεις με βάση πρακτικές που απέχουν από τη λογική της σκέψης και κατ' επέκταση της δράσης των υποκειμένων.

Μας είναι γνωστό ότι οι ποιοτικές έρευνες απαντούν σε διαφορετικού τύπου ερωτήματα από τις ποσοτικές. Όπως ορίζει ο Ιωσηφίδης (2008) τα βασικά ερωτήματα που επιχειρούνται να απαντηθούν είναι:

- τί ακριβώς συμβαίνει εδώ
- πώς νοηματοδοτούνται συγκεκριμένες κοινωνικές δράσεις και πρακτικές
- πώς οι διαφορετικές ερμηνείες παράγονται, μορφοποιούνται και μεταλλάσσονται
- πώς κατανοείται, ερμηνεύεται και κατασκευάζεται ο κοινωνικός κόσμος μέσα από διαφορετικά κοινωνικο-πολιτισμικά πλαίσια
- πώς συνδέονται οι διάφορες ερμηνείες και νοηματοδοτήσεις με ευρύτερες κοινωνικές διαδικασίες και δομικούς παράγοντες

- ποιές είναι οι επιπτώσεις διαφορετικών κοινωνικών νοημάτων στην κοινωνική δράση
- ποιές είναι οι είναι οι διαφορετικές ερμηνείες των ίδιων διαδικασιών ή φαινομένων

Η απάντηση των παραπάνω ερωτημάτων υπόκειται στην εις βάθος μελέτη των κοινωνικών διαδικασιών. Ο “συμμετέχων στην έρευνα” επιδιώκει να αποκτήσει κάποια άμεση ή έμμεση πρόσβαση στη βιωμένη εμπειρία των υποκειμένων, δίνοντας προνομιακή έμφαση στο σχηματισμό και τις επιπτώσεις κοινωνικών νοημάτων και αναπαραστάσεων (Ιωσηφίδης, 2008, σ. 28).

Για τη χρησιμότητα των ποιοτικών μεθόδων αναφορικά με τα νοήματα που πρέπει ένας κοινωνικός επιστήμονας να φέρει στην επιφάνεια, είναι απαραίτητη η παρουσίαση των πλεονεκτημάτων που εμφανίζει η ποιοτική ανάλυση. Χαρακτηριστικά, ο Φίλιας (βλ. Riga & Markantoni, 1998) διακρίνει εννιά πλεονεκτήματα:

Πρώτον, αποκαλύπτει τις αδυναμίες των ποσοτικών μεθόδων στη διαδικασία νοηματοδοτήσεων εφόσον δε συνοδεύονται από ποιοτικές προσεγγίσεις.

Δεύτερον, αναδεικνύει τη χειραγώγηση που υφίσταται ο κοινωνικός επιστήμονας, όταν χειρίζεται με ευλάβεια τα ποσοτικά δεδομένα πέρα και έξω από την αναζήτηση βαθύτερων αιτιών, ως ενεργούμενος εξουσιαστικών μηχανισμών.

Τρίτον, κατευθύνει στη διατύπωση υποθέσεων που επιτρέπουν την ανάλυση φαινομένων και όχι την απλή “φωτογράφισή” τους.

Τέταρτον, επισημαίνει την αναγκαιότητα υπέρβασης του στατικού τρόπου παρατήρησης του κοινωνικού γίνεσθαι.

Πέμπτον, εξηγεί τις αιτίες της κρίσης και κατάρρευσης των αξιών στις οποίες αναφερόταν ο Max Scheler και δημιουργεί ερμηνείες για τη μεταβατική περίοδο που διανύουμε.

Έκτον, βοηθάει τον ποιοτικό ερευνητή να διερευνήσει τα νοηματικά περιεχόμενα της κοινωνικής πράξης του δράντος προσώπου.

Έβδομον, καταπολεμά αποτελεσματικά το μηχανιστικό εμπειρισμό της κοινωνικής μηχανικής που τείνει να μετατρέψει τις κοινωνικές επιστήμες σε όργανο εταιροκατεύθυνσης του ανθρώπου καταργώντας την έννοια της ελευθερίας.

Όγδοον, αποκαλύπτει πολλά νοηματικά κίνητρα ύπαρξης καταρρίπτοντας το μύθο περί “τέλους των ιδεολογιών”.

Ένατον, αποκαλύπτει μηχανισμούς συμφερόντων που σχηματίζουν στάσεις και νοοτροπίες στο σύγχρονο άνθρωπο.

Εξετάζοντας τις παραπάνω θέσεις, καταλήγουμε σε χρήσιμα συμπεράσματα που έρχονται να ενισχύσουν τη χρησιμότητα της ποιοτικής έρευνας. Εκ πρώτης όψεως, επιβεβαιώνεται η ανάγκη αποφυγής της απλής αναγωγής φαινομένων σε μετρήσιμες ποσότητες, γεγονός που κάνει φανερή την απώλεια νοημάτων. Η διερεύνηση της δομής και λειτουργίας των φαινομένων και των κοινωνικών σχέσεων πρέπει να δίνει αίτια, συσχετίσεις και συνέπειες, χρησιμοποιώντας και πράξεις επαγωγικές. Συνεπώς, ανακύπτει το ζήτημα της χρησιμοποίησης μικτών μεθόδων προκειμένου να σταματήσει η νοηματική απογύμνωση. Επίσης, υπογραμμίζεται ο ενεργητικός ρόλος του ποιοτικού ερευνητή, ο οποίος ερευνώντας σε βάθος υπερβαίνει στατικούς τρόπους ανάλυσης. Η αναφορά που κάνει στις αξίες του Scheler δεν είναι καθόλου τυχαία. Ο Max Scheler επεδίωξε να εφαρμόσει τη φαινομενολογική μέθοδο στη φιλοσοφία του Πολιτισμού και των Αξιών για να καθορίσει έτσι την ουσία της προσωπικότητας. Ο άνθρωπος ως ον που συναισθάνεται, μπορεί και αξιοποιεί τη σημασία των “ενσυναισθητικών” αξιών για να ερμηνεύσει τη δράση από την οπτική των υποκειμένων (Κωσταράς, 1998). Τέλος, από τα πλεονεκτήματα του Φίλια προβάλλεται έντονα και

δικαιολογημένα η έννοια της χειραφέτησης διότι η τάση για αποκάλυψη μηχανισμών συμφερόντων και απομάκρυνση από το μηχανιστικό εμπειρισμό, αντικατοπτρίζουν την ανάγκη για απαλλαγή της κοινωνικής επιστήμης από όργανα εταιροκατεύθυνσης. Η έννοια της χειραφέτησης μας βοηθάει ιδιαίτερα παρακάτω, αφού μέσω αυτής θα αποδείξουμε τη σημασία των ποιοτικών προσεγγίσεων στη διαχείριση αντιφάσεων.

Η ποιότητα της συνολικής αναλυτικής διαδικασίας (παρουσίαση-οργάνωση υλικού, αρχειοθέτηση) είναι ζωτικής σημασίας για τον έλεγχο και τις αποδόσεις τελικών νοημάτων στα “δεδομένα”, ειδάλλως δεν μπορεί να κατασκευαστεί ερμηνευτικό θεωρητικό πλαίσιο, βασισμένο στις απαντήσεις των ερευνητικών ερωτημάτων. Η κυκλικότητα, η αναδραστικότητα και η συστηματικότητα που αναφέρει ο Ιωσηφίδης (2008) ως χαρακτηριστικά της ανάλυσης, έρχονται να προσθέσουν στα πλεονεκτήματα τη δυνατότητα αναπροσαρμογής και ευελιξίας. Ο ποιοτικός ερευνητής αναπροσαρμόζει τις αναλυτικές κατηγορίες κατά τη διάρκεια και μετά το πέρας της συλλογής “δεδομένων”. Στην προσπάθεια όμως να συμπληρώσει τα αποτελέσματα ή να ξεκινήσει νέα ερευνητικά εγχειρήματα, η ανάδραση συνεχίζεται και μετά την ολοκλήρωση της αναλυτικής δουλειάς.

3.2.1 Κριτική θεώρηση και διαχείριση αντιφάσεων

Η έννοια της χειραφέτησης είναι ειδοποιός διαφορά των κριτικών θεωρήσεων από τις θετικιστικές-αντικειμενιστικές. Η χειραφέτηση ως ιστορικό ζήτημα συνδέεται με την ενότητα ελευθερίας και καθολικού λόγου, ενώ αποτελεί την αντικατάσταση της διοίκησης των ανθρώπων από τη διαχείριση των πραγμάτων. Η ιστορική αυτή διαδικασία συντίθεται από αλλαγές σε θεσμούς και κοινωνικές σχέσεις (Craib, 1998). Η ενεργοποίηση της χειραφέτησης με τη μορφή συνυποκειμενικής αρχής στο ερευνητικό εγχείρημα καθιστά τον κοινωνικό επιστήμονα να θεωρεί, να σκοπεύει, να προγραμματίζει, να στοχεύει και να ενεργεί στο ερευνητικό πεδίο με εντελώς διαφορετικό τρόπο σε σχέση με τον αντικειμενιστή-θετικιστή. Αυτό το ενδιαφέρον για γνώση και πραγμάτωση της ελευθερίας δεν μπορεί να αναφέρεται στο παρελθόν ή στο παρόν επειδή και τα δύο αποτελούν καταστάσεις προς άρση. Κάθε αφαίρεση της έννοιας της

χειραφέτησης από την ερευνητική προσπάθεια οδηγεί την έρευνα σε μια διαδοχή στασιμοτήτων (Λάζος, 1998).

Με βάση τις κριτικές θεωρήσεις δεν υπάρχει αξιολογικά ουδέτερη επιστήμη. Η έννοια αυτής αποτελεί ίσως την ισχυρότερη ιδεολογία της σύγχρονης εποχής. Η επιστήμη δεν είναι κάτι το εξωτερικό και υπερέχον της ιστορικής κοινωνίας στην οποία είναι ενταγμένη ώστε να έχει νόημα η αρχή της αξιολογικής ουδετερότητας (Λάζος, 1998). Δεν είναι δυνατό να υπάρξει μια επιστήμη απροϋπόθετη. Ο σχηματισμός ερωτημάτων και ο τρόπος άντλησης, επεξεργασίας και ανάλυσης πληροφοριών λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης θεωρίας και ιδεολογίας. Ακόμα και αυτό που ορίζεται ως πληροφορία, ακόμα και το έσχατο δεδομένο αποτελούν προϊόντα ανθρώπινης κρίσης και αξιολόγησης (σ. 126).

Ο Habermas (1990) αρνείται την αξίωση της επιστήμης να καθορίσει σταθερούς όρους με τους οποίους μπορεί να μετρηθεί όλη η γνώση και να παρουσιάσει μια αντικειμενική και ουδέτερη άποψη. Επιχειρεί να ερμηνεύσει τον τρόπο με τον οποίο διαφορετικά είδη γνώσης διαμορφώνονται ανάλογα με το συγκεκριμένο ενδιαφέρον που υπηρετούν, αναλύοντας τη σχέση γνωστικής διαδικασίας με τα κοινωνικά διαφέροντα για να διατυπώσει μεθοδολογικές προϋποθέσεις της ανθρώπινης γνώσης (Carit & Kemis, 1997). Ουσιαστικά ο Habermas αφήνει να εννοηθεί ότι μια κοινωνική επιστήμη δεν μπορεί να στοχεύει στον τεχνικό έλεγχο αντικειμένων, η υπόσταση των οποίων είναι ελεγχόμενη και προβλέψιμη. Η σύλληψή της ως φυσικό αντικείμενο δεν ωφελεί σε κανένα ερευνητικό επίπεδο. Τα κοινωνικά συστήματα εξελίσσονται, αναθεωρούνται και αναπροσαρμόζονται μέσα από ανθρώπινη βούληση και τεχνολογία. Επομένως, η φυσικοποίηση της κοινωνικής επιστήμης δεν εννοεί τα γεγονότα καθαυτά.

Εδώ εμφανίζεται η ανάγκη για χειραφέτηση. Μια κοινωνική επιστήμη πρέπει να ελέγχει πότε οι θεωρητικές προτάσεις αναφέρονται σε αμετάβλητες νομοτέλειες του κοινωνικού πράττειν και πότε σε ιδεολογικά παγιωμένες αλλά κατά κανόνα ανατρέψιμες. Η πληροφορία που αφορά τις συνάψεις των κοινωνικών νόμων προκαλεί στις συνειδήσεις των αποδεκτών έναν αυτοστοχασμό ο οποίος

συμβάλλει στην άρση της εξάρτησης των υποκειμένων από υποστασιοποιημένες εξουσίες (Craib, 1998). Ο κριτικός λόγος προβάλλει την εξάρτηση του θεωρητικού αντικειμένου από τις κοινωνικές συνθήκες που υπόκεινται σε θεσμικούς καταναγκασμούς (Habermas, 1990). Η κριτική αρχή επιδιώκει να σταθεί πάνω από την ερμηνευτική συνείδηση, επειδή επιβεβαιώνεται μέσα από τη διάλυση καταναγκασμών, που προέρχονται από τους θεσμούς και όχι από τη φύση (Κατριβέσης, 1996, σ. 353). Η ανάγκη για χειραφέτηση -που μοιράζονται οι κριτικά προσανατολισμένες επιστήμες- καθορίζει και τον αυτοστοχασμό των υποκειμένων προκειμένου μια κριτική κοινωνική επιστήμη να συνειδητοποιήσει κατά πόσο έχουν διαβρωθεί οι δυνατότητές της.

Αν κάτι πρέπει να κρατήσουμε από τη χαμπερμασιανή αντίληψη είναι ότι η ανάγκη της κοινωνικής επιστήμης για αυτονόμηση πρέπει να εκπληρωθεί μέσα από την ανάλυση του καθημερινού λόγου και της συνομιλίας. Η χειραφέτηση είναι προϋπόθεση επικοινωνιακών πράξεων που ελέγχει και εξηγεί η κριτική επιστήμη ώστε να αποδυναμώσει τις εσφαλμένες αντιλήψεις, αφού προηγουμένως εξηγήσει τη φύση τους (Habermas, 1990). Μια τέτοια απελευθέρωση της επιστήμης αλλά και των υποκειμένων εξυπηρετεί την ανάπτυξη γνώσης μέσα από μια ενεργητική διαδικασία δόμησης και αναδόμησης θεωρίας-πρακτικής από όσους εμπλέκονται σ' αυτήν (Carp & Kemis, 1997). Ειδικότερα για την περίπτωση της κοινωνικής έρευνας μπορούμε να πούμε ότι αυξάνεται η κριτική διάθεση απέναντι σε κανονικότητες αλλά και η συμβολή στην ανάπτυξη νέων κανονιστικών θεμελίων.

Ο Maffesoli απορρίπτει το θετικιστικό μύθο θεμελίωσης της κοινωνιολογίας, πάνω στη χρήση ποσοτικών μεθόδων για τη μελέτη κοινωνικών φαινομένων. Θεωρεί ότι η θετικιστική κοινωνιολογία περιορίζει αυστηρά τις σημασίες του πραγματικού στην προσπάθεια να καταλήξει σε μια απόλυτη γνώση. Έτσι βασίζεται σε μια πλουραλιστική ερμηνευτική προσέγγιση με το σκεπτικό ότι η πολυπλοκότητα φαινομένων δε περιορίζεται σε μια μονοσήμαντη αιτιατή ερμηνεία (Κατριβέσης, 1996). Η δόμηση της ανθρώπινης δραστηριότητας απαιτεί πολυδιάστατη μελέτη και πολυδιάστατη εξήγηση. Συνεπώς, πρέπει να μελετηθεί με πολλούς τρόπους για να δοθεί ένα νόημα στις ιδιαιτερότητες

καθημερινών καταστάσεων, και αυτό γίνεται με τη χρήση ποιοτικών μεθόδων και τεχνικών.

Από τα παραπάνω μπορεί να νοηθεί ότι κεντρικό ρόλο στην κοινωνική δραστηριότητα διαδραματίζει η γλωσσική επικοινωνία. Για τους εθνομεθοδολόγους η κοινωνική δράση δεν αποτελεί πραγματική δράση, παρά μόνο στην περίπτωση που εκφραστεί σε ένα γλωσσικό κώδικα, αποδίδοντας έτσι την αλληλοκατανόηση. Αυτό που πρέπει να γίνει δεκτό από την εθνομεθοδολογία είναι η αναγκαιότητα της ανάλυσης του λόγου για την ανάλυση της πρακτικής δράσης, ανεξάρτητα από τις ουσίες που μπορούν να αναζητηθούν και σε εσωτερικοποιημένες δομές. Ο Garfinkel θεωρώντας ότι τα κοινωνικά ή ψυχικά γεγονότα δεν μπορούν να περιγραφούν αντικειμενικά λόγω της ενσωμάτωσής τους στη γλώσσα, παρατηρεί ότι η κοινή κατανόηση αδυνατεί να “σταθεί” μέσω της απλής σημασίας των λέξεων, καθώς συνομιλούντες και ακροατές αντιλαμβάνονται πάντα περισσότερα από αυτά που εκφέρονται (Κατριβέσης, 1996). Η αναζήτηση βαθύτερων νοημάτων υπόκειται σε μια εξέταση ευρύτερων στοιχείων που δεν μπορούν να περιγραφούν εκ πρώτης όψεως ή ακρόασης. Οι συνθήκες, οι επιθυμίες, το παρελθόν των δρώντων υποκειμένων αποδεικνύουν ότι η σαφής θεώρηση ενός αντικειμένου είναι ιδιότητα όχι μόνο της γλώσσας αλλά και των συνειδήσεων.

Την παραπάνω αντίληψη την προλαμβάνει η πλατωνική διάκριση νοείν και λέγειν, και η αριστοτελική αυτονομία της σκέψης έναντι της γλώσσας. Για τον Αριστοτέλη η γλώσσα είναι μεν αντικείμενο προγλωσσικής σκέψης, αλλά εκφράζει φωνητικά μορφώματα για να δηλώσει νοητικού φαινομένου “παραστάσεις” που σχηματίζουμε, προάγοντας τη μέθοδο της διαλογικής επιχειρηματολογίας ως μέσο ελέγχου αξιώσεων εγκυρότητας που εγείρουν αντιτιθέμενες απόψεις (Αυγελής, 2001). Αν η γλώσσα εκφράζει υποκειμενικές παραστάσεις οι οποίες είναι προϊόντα σκέψης, ένα σημαντικό στοιχείο που ενσωματώνεται στην απόκτηση γνώσης είναι οι πράξεις των δρώντων υποκειμένων ως αποτέλεσμα του νοείν. Έχοντας ως δεδομένο ότι οι δράση είναι αναπόσπαστο κομμάτι της πραγματικότητας, καταλήγουμε ότι μια ολοκληρωμένη αναζήτηση της αλήθειας πρέπει να επιχειρείται μέσω της

διάκρισης νοείν, λέγειν και πράττειν, στη βάση πάντα, της γνώσης του κοινωνικο-πολιτισμικού πλαισίου για επιμέρους πράγματα.

Ο Habermas εμφανίζει την επικοινωνιακή πράξη να είναι μια αλληλεπίδραση που αποσκοπεί στην αλληλοκατανόηση, με τις θέσεις των εμπλεκομένων να κινούνται διαμέσου πράξεων διυποκειμενικής αναγνώρισης. Η διαπραγμάτευση κοινών ορισμών των καταστάσεων πραγματοποιείται από τους ομιλητές μέσω της ταυτόχρονης αναφοράς στον αντικειμενικό, κοινωνικό και υποκειμενικό κόσμο (Κατριβέσης, 1996, σ. 367). Γνωρίζουμε όμως ότι στον κόσμο των κοινωνικών επιστημών αλλά και στον κόσμο των δρώντων υποκειμένων η επικοινωνιακή αλληλεπίδραση στερείται της ιδεολογικής διαύγειας και έρχεται σε αντίφαση με το πράττειν. Κατά συνέπεια, επανερχόμαστε στον παραπάνω ισχυρισμό ότι οι “φωνές” πρέπει να εξετάζονται σε σχέση με άλλα στοιχεία που αφορούν τη συνείδηση και τις πράξεις των υποκειμένων. Κατά πόσο δηλαδή αυτά που ακούγονται ή αυτά που δηλώνονται είναι σύμφωνα ή ασύμφωνα με τις πράξεις των υποκειμένων. Συμφωνούμε επομένως ότι για να είναι γόνιμη η γνώση που προέρχεται από τις ποσοτικές έρευνες, είναι απαραίτητο τα στοιχεία τους να αναλυθούν με ποιοτικές μεθόδους.

Συνολικά, ο ποιοτικός ερευνητής οφείλει να διερευνήσει τις “φωνές” όχι γιατί αυτές αντιπροσωπεύουν την πλήρη αλήθεια, αλλά γιατί μέσα από τη συμφωνία ή διαφωνία που έρχονται με προθέσεις, πράξεις ή άλλα λεγόμενα οδηγούν στην πραγματική γνώση της ανθρώπινης δράσης. Εδώ καταλήγουμε σε ένα ακόμη πλεονέκτημα των ποιοτικών τεχνικών που εδράζεται στη διερεύνηση των αντιφάσεων που υπάρχουν μέσα στο κοινωνικό γίνεσθαι. Ο ουσιαστικός στόχος που εξυπηρετεί ένα τέτοιο πλεονέκτημα είναι η ερμηνεία των αντιφάσεων αυτών μέσα από την εμπλοκή του ερευνητή, την αμεσότητα και το βάθος που μας προσφέρουν οι ποιοτικές μέθοδοι των κοινωνικών επιστημών. Οι ποσοτικές μέθοδοι συχνά φέρνουν στο φως ασυμφωνίες που εκφράζονται από τη βούληση του υπό μελέτη πληθυσμού. Εντούτοις, η οποιαδήποτε απόπειρα εξήγησης χωρίς την ποιοτική ανάλυση θα ήταν αυθαίρετη, αφού η ποσοτική έρευνα μπορεί να προσφέρει στον εντοπισμό και την απλή περιγραφή αντιφάσεων αλλά δεν μπορεί να απαντήσει στα ερωτήματα «τι» και «πώς».

3.3 Προς μια μικτή μεθοδολογική προσέγγιση

Οι ποιοτικές μέθοδοι και τεχνικές αποτελούν αναγκαία συμπληρωματικά εργαλεία στην ανάλυση ποσοτικών στοιχείων και στην διατύπωση νέων υποθέσεων. Αποτελούν τα βασικά εργαλεία για την συλλογή στοιχείων που δίνουν απάντηση σε ερωτήσεις που αφορούν το «πώς , γιατί , κάτω από ποιες συνθήκες , με ποιες επιπτώσεις». Η ποιοτική έρευνα τονίζει τη σημασία που έχει το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο, δίνει έμφαση στην εξέλιξη των κοινωνικών φαινομένων , δηλαδή , στις διαδικασίες μέσα από τις οποίες διαμορφώνονται συγκεκριμένες κοινωνικές καταστάσεις. Η συνδυαστική και συμπληρωματική χρήση ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων αποτελεί την πλέον αποτελεσματική μεθοδολογική προσέγγιση για μια ολοκληρωμένη περιγραφή και εξήγηση των διαστάσεων της κοινωνικής πραγματικότητας.

Η χρησιμοποίηση μικτών μεθόδων δεν είναι εύκολη. Απαιτεί προσχεδιασμό, χρόνο, κόστος, στρατολόγηση ερευνητών και αυξημένες ικανότητες. Μια άλλη κεντρική δυσκολία είναι το “δέσιμο” του κοινωνικού επιστήμονα με το αντίστοιχο θεωρητικό ρεύμα, γεγονός που κρατάει ακόμη και σήμερα πολλούς ερευνητές “στρατευμένους” (Creswell, 1994). Για να στηριχτεί κάποιος σε μια έρευνα που θα στηρίζεται σε διαφορετικές μεθόδους, πρέπει να καθορίσει πόσο σημαντικός είναι ο σκόπός που τον ωθεί σε μια πολυδιάστατη ερευνητική προσέγγιση (Χτούρης, 2005). Αναλυτικότερα, οι κυριότεροι σκοποί για το συνδυασμό μεθόδων είναι (Creswell, 1994):

- Η τριγωνοποίηση για την ανάδειξη σημείων τομής των αποτελεσμάτων από ιδεολογικά αντίθετες μεθόδους, που μεταξύ τους η επαφή συμβάλλει στην “εξουδετέρωση”
- Η συγκέντρωση διαφορετικών όψεων-παραγόντων που συγκροτούν ένα φαινόμενο
- Η συμπλήρωση πληροφοριών στα αποτελέσματα της δεύτερης μεθόδου με βάση την αλληλουχία της πρώτης

- Η αποκάλυψη αντιφάσεων και αγνώστων πτυχών μιας πραγματικότητας
- Η επέκταση του εύρους της έρευνας από την αύξηση πληροφοριών που δίνουν οι μικτές μέθοδοι.

Από τα παραπάνω βλέπουμε ότι υπάρχουν περιπτώσεις που επιχειρούν να υπερβούν το απλό διφασικό μοντέλο, όπου ποσοτική και ποιοτική μέθοδος παρουσιάζονται ξεχωριστά και χωρίς ιδιαίτερη σύνδεση. Πολλές φορές μια πειραματική μέθοδος συνοδεύεται από ποιοτική συνέντευξη σε μέρος του ίδιου δείγματος. Εναλλακτικά, μια επισκόπηση ενός δείγματος μπορεί να φανεί χρήσιμη όταν συνοδεύει την ποιοτική παρατήρηση του σχετικού πληθυσμού. Σε πιο σύνθετο επίπεδο φυσικά, ο ερευνητής συνδυάζει τις δύο πλευρές σχεδόν σε όλα τα μεθοδολογικά βήματα του σχεδιασμού. Από θεωρία έως παρουσίαση αποτελεσμάτων και διατύπωση νέων υποθέσεων. (Creswell, 1994). Συμπληρωματικά, μπορούμε να αναφέρουμε πως όταν απουσιάζει η θεωρία που εξηγεί τη συμπεριφορά του πληθυσμού, οι ποιοτικές έρευνες μπορούν να αξιοποιηθούν για την κατασκευή μιας “προέρευνας” που θα προετοιμάσει τις ποσοτικές ενέργειες του ίδιου θέματος, μέσω της αναζήτησης και επισήμανσης των κατάλληλων μεταβλητών (Χτούρης, 2005).

3.3.1 Εκπαιδευτική έρευνα και μικτές μέθοδοι

Οι προσεγγίσεις που έρχονται από το χώρο της εκπαιδευτικής έρευνας, τονίζουν έντονα το βαθμό αλληλεπικάλυψης ανάμεσα στα ερευνητικά εργαλεία, εξαιτίας της πολυπλοκότητας που απαιτεί ο ερευνητικός σχεδιασμός τα τελευταία χρόνια, και της ανάπτυξης που σημειώνουν τα ποιοτικά μεθοδολογικά εργαλεία. Η άνοδος της τεχνολογίας σε προγράμματα ταξινόμησης και στατιστικής ανάλυσης, έδωσε πρόσφορο έδαφος στην αξιοποίηση ποιοτικών μεθόδων για τη συμπληρωματική λειτουργία σε μια εκπαιδευτική έρευνα, αλλά και για τη μελέτη παραγόντων που δεν είναι κατ' εξοχήν μετρήσιμοι.

Οι εκπαιδευτικοί ερευνητές ανεξαρτήτως μεθοδολογικών πεποιθήσεων συμφωνούν στη συνύπαρξη ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων. Στα σημαντικότερα ερευνητικά εργαλεία στην εκπαίδευση συγκαταλέγονται τα ερωτηματολόγια, η συνέντευξη, η ανάλυση περιεχομένου, οι επισκοπήσεις, οι μελέτες περίπτωσης, οι έρευνες συσχετίσεων, η έρευνα δράση και οι τεχνικές παρατήρησης. Βέβαια κάποια από τα παραπάνω ποιοτικής φύσεως εργαλεία προσεγγίζονται σε μεγάλο βαθμό ποσοτικά (Verma & Mallick, 2004). Το πρώτο παράδειγμα αφορά την ανάλυση περιεχομένου που μπορεί να αφορά τη μελέτη προσωπικών τεκμηρίων, αλλά και ποσοτικών περιεχομένων που χρειάζονται στατιστική παρέμβαση. Το ίδιο μπορεί να συμβεί και στις μελέτες περιπτώσεων όπου μπορούν να εξεταστούν μορφές συμπεριφοράς και γνώμες περί διδασκαλίας ή μάθησης με τη χρήση ποσοτικών μεθόδων. Ένα ακόμη παράδειγμα αποτελεί η επισκόπηση, η διεξαγωγή της οποίας όταν γίνεται υπό τη μορφή συνεντεύξεων στοχεύει στη δημιουργία δεδομένων που πρόκειται να αναλυθούν ποσοτικά (Lewis, 2003).

Το παραπάνω βέβαια δεν υποσκάπτει ούτε το ρόλο των ποιοτικών μεθόδων ούτε την ανάγκη για ποιοτική προσέγγιση στην εκπαιδευτική έρευνα. Όπως προαναφέραμε, πολλοί εκπαιδευτικοί ερευνητές αναγνωρίζουν τη συμβολή ποιοτικών μεθόδων και υποστηρίζουν τη χρησιμοποίησή τους. Η χρησιμότητα ποιοτικών ερευνητικών εργαλείων υπογραμμίζεται από τους Verma και Mallick (2004) στην προσπάθεια να παρουσιάσουν τις μεθόδους εκπαιδευτικής έρευνας. Η εφαρμογή της ανάλυσης περιεχομένου σε οποιαδήποτε μορφή επικοινωνίας είναι πολύτιμη για την αξιοποίηση πρωτογενών υλικών, η ανάλυση των οποίων δίνει τη δυνατότητα στους μετέχοντες στην εκπαίδευση να βελτιώσουν τη δουλειά τους (Mertens, 1998). Η μελέτη περίπτωσης επιτρέπει στον εκπαιδευτικό ερευνητή να εξερευνήσει διαδικασίες αλληλεπίδρασης μέσα στην εκπαιδευτική κοινότητα. Και αν αξιοποιηθεί μέσω τεχνικών παρατήρησης, μπορεί να ασχοληθεί με τη σε βάθος ανάλυση εκπαιδευτικών μονάδων ή μαθητών ειδικών κατηγοριών.

Στο πεδίο της έρευνας δράσης, οι Cohen και Manion (1994) εκτιμούν ότι η εν λόγω αλληλεπιδραστική μέθοδος είναι κατάλληλη όταν οι παρεμβάσεις που γίνονται διαμέσου της συνεργατικότητας επιδιώκουν κυρίως σε: αναθεώρηση μεθόδων διδασκαλίας, βελτίωση μεθόδων αξιολόγησης, διοικητική αναδιάρθρωση και αλλαγή συμπεριφορών. Φυσικά, αν και αναφέραμε σε προηγούμενο κεφάλαιο ότι το έργο του ερευνητή είναι δύσκολο σε επίπεδα παρέμβασης, διάγνωσης και διόρθωσης, η επιτυχία της μεθόδου πρέπει να βασιστεί στη συμμετοχικότητα και να στηριχθεί στην εστίαση στο συγκεκριμένο πρόβλημα που χρειάζεται επίλυση. Πρέπει να γίνει φανερό λοιπόν ότι ο στόχος δεν είναι η απόκτηση γενικεύσιμης γνώσης, αλλά η ακριβής γνώση για μια συγκεκριμένη περίπτωση και ένα συγκεκριμένο σκοπό.

Επανερχόμενοι στο μοτίβο της μικτής μεθοδολογικής προσέγγισης, αξίζει να σημειωθεί η χρήση των συνεντεύξεων στη συλλογή δεδομένων που λειτουργούν ως συμπληρωματικά ή παραπληρωματικά σ' αυτά που έχουμε πάρει μέσω ερωτηματολογίων. Μπορούν δηλαδή, να καλύπτουν το ίδιο έδαφος με τα ερωτηματολόγια ή να καλύπτουν διαφορετικά αλλά συσχετιζόμενα θέματα της μελέτης. Και στις δύο περιπτώσεις, ο στόχος είναι η αναζήτηση λεπτομερειών και η βασισμένη σε επιστημονική έρευνα νοηματοδότηση (Verma & Mallick, 2004). Οι Cohen και Manion (1994) δίνουν έμφαση στην πολυμεθοδολογική προσέγγιση της τριγωνοποίησης, οι τεχνικές της οποίας επιχειρούν να σχεδιάσουν ή να εξηγήσουν πιο ολοκληρωμένα την πολυπλοκότητα της ανθρώπινης συμπεριφοράς, εξετάζοντας ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα. Με τις έρευνες τριγωνοποίησης, ο ερευνητής υπερβαίνει περιορισμούς που θέτουν ο χρόνος, ο τόπος, οι μέθοδοι και οι θεωρίες, κινούμενος σε εναλλακτικά και σύνθετα υποδείγματα.

Ένα παράδειγμα από την ελληνική πραγματικότητα έρχεται από τον Κελπανίδη (1999) που αποδέχεται τη χρησιμότητα της συνέντευξης και των τεχνικών παρατήρησης, με τις όποιες ρεαλιστικές επιφυλάξεις, αλλά θέτει ως βασική προϋπόθεση την επαναλαμβανόμενη εποπτεία από την ποσοτική μεθοδολογική προσέγγιση. Με άλλα λόγια, αφού οι σχετικές νοηματοδοτήσεις δεν μπορούν να αντικειμενοποιηθούν ώστε να παρέχουν κοινές σε όλους ερμηνείες, είναι

απαραίτητο να “ελέγχονται” υπό τη μορφή ποσοτικών δεδομένων που να επιτρέπουν την εφαρμογή στατιστικών μεθόδων ανάλυσης. Ο ίδιος συγγραφέας μέσα από ένα ποσοτικοφανές ύφος αντικειμενιστικής επίφασης, επιμένει στην αναγκαιότητα αυστηρής δόμησης των παραπάνω τεχνικών, ώστε να αποδίδουν αυτές με τη σειρά τους δομημένα πλαίσια κατηγοριών που συνάγονται με τη θεωρία και ευνοούν τον έλεγχο των υποθέσεων.

4. Ποιοτική έρευνα και ελληνική πραγματικότητα

Στα τελευταία χρόνια οι ποιοτικές μέθοδοι λαμβάνουν όλο και μια μεγαλύτερη αποδοχή ως προς τη νομιμότητά τους για τη διερεύνηση ενός αντικειμένου. Σε μερικά ερευνητικά κέντρα και πανεπιστημιακά τμήματα του εξωτερικού η ποιοτική έρευνα θεωρείται τόσο δημοφιλής ώστε τα προγράμματα σπουδών είναι επικεντρωμένα στο επιστημολογικό παράδειγμα των ποιοτικών προσεγγίσεων. Το ενδιαφέρον και η προσοχή που έχουν τραβήξει οι ποιοτικές προσεγγίσεις στο χώρο των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών διαπιστώνονται από: την πληθώρα ανακοινώσεων σε συνέδρια και τη δημιουργία επιστημονικών περιοδικών που δέχονται για δημοσίευση έρευνες ποιοτικού τύπου (Πουρκός & Δαφέρμος, 2010). Παρ' ότι στην Ελλάδα τα πράγματα είναι εμφανώς διαφορετικά, όλες οι κοινωνίες χαρακτηρίζονται από οξυμένα κοινωνικά προβλήματα, γι αυτό σε κάθε περίπτωση το μέλλον της ποιοτικής έρευνας συναρτάται άμεσα με τις δυνατότητες τεκμηριωμένης κριτικής και ανάδειξης ενός επιστημονικού λόγου με κοινωνικά χαρακτηριστικά.

4.1 Η πορεία της ποιοτικής έρευνας στην Ελλάδα: Από την ανυπαρξία στην απομόνωση

Η περιορισμένη ανάπτυξη της κοινωνικής έρευνας στην Ελλάδα συνδέεται με τις γενικότερες δυσκολίες που υποχρεώθηκε η χώρα να αντιμετωπίσει ήδη από τη μεταπολεμική περίοδο. Η ιστορική αναδρομή που κάνει ο Μαλούτας (1989) μας δείχνει ότι οι τότε συνθήκες λειτουργίας των Ερευνητικών Κέντρων, το επίπεδο ανάπτυξης της έρευνας στα ΑΕΙ και η απουσία ενδιαφέροντος από δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς εικογραφούν μια κατάσταση, σύμφωνα με την οποία οποιαδήποτε ερευνητική προσπάθεια πραγματοποιείται με πρωτοβουλία κυρίως των ερευνητών. Κεντρικός θεσμός της κοινωνικής έρευνας είναι το ΕΚΚΕ, ενώ η διδασκαλία της κοινωνικής έρευνας στα πανεπιστήμια δεν έχει έντονο χαρακτήρα. Αυτό δικαιολογεί σε μεγάλο βαθμό την απουσία ενασχόλησης με την κοινωνική θεωρία. Η μεταφορά κυρίαρχων μεθοδολογικών ρευμάτων στις ελληνικές συνθήκες μεταβίβασε στην ελληνική κοινωνική έρευνα το μεθοδολογικό ρεύμα του συμπεριφορισμού, μεταφέροντας ταυτόχρονα, ξένους

προς τις συνθήκες προβληματισμούς. Η ανυπαρξία μεταπτυχιακών σπουδών στέρησε τη δυνατότητα ανάπτυξης πόλων επιστημονικού προβληματισμού με αντικείμενο τις ελληνικές συνθήκες. Η διδασκαλία της μεθοδολογίας κοινωνικών επιστημών και η διαδικασία εκπόνησης διδακτορικών δεν μπορούσε παρά ελάχιστα να υποκαταστήσει αυτή την έλλειψη (Μαλούτας, 1989).

Μετά το 1974 η ανάγκη για κοινωνική διερεύνηση αυξάνεται παράλληλα με τη δυνατότητα για ουσιαστικότερη κοινωνική έρευνα. Η μεταπολιτευτική περίοδος χαρακτηρίζεται από πλούτο ερευνών που αφορά όμως -σχεδόν αποκλειστικά- το ποσοτικό στοιχείο (Κωνσταντοπούλου, 1989). Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 70, η υιοθέτηση της πειραματικής μεθόδου και του επιστημονικού ελέγχου δείχνει τη χειραγώγηση της παιδαγωγικής από: α) το φιλοσοφικό ρεύμα του θετικισμού, β) την αναγκαιότητα της ορθολογικής οργάνωσης τειλορικού τύπου, γ) το παράδειγμα των άλλων επιστημονικών κλάδων που ο ένας μετά τον άλλο υιοθέτησαν την πειραματική μέθοδο και δ) την ανάπτυξη της στατιστικής (Βαμβούκας, 1998). Αυτή η χειραγώγηση ακολούθησε και στη δεκαετία του 80 όπου -παρά την έντονη ερευνητική κίνηση- η ελληνική κοινωνική έρευνα διανύει μια ανεπαρκή όπως την χαρακτηρίζει η Κωνσταντοπούλου (1989) περίοδο, επειδή σημαντικότατο πλούσιο υλικό αφήνεται ανεξερεύνητο και καλύπτεται μερικά ή περιστασιακά μόνο από τη δημοσιογραφική ετοιμότητα, μακριά από επιστημονικά πλαίσια.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 80, λόγω της ένταξης μικροαστικών και αγροτικών στρωμάτων στο πολιτικό σύστημα, άρχισαν να τίθενται ζητήματα οργάνωσης της κοινωνικής βάσης της συναίνεσης και κοινωνικοποίησης του κόστους αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης. Η νέα σχέση αντιπροσώπευσης έστρεψε και το ενδιαφέρον της ελληνικής κοινωνιολογίας από τη σφαίρα απόσπασης και παραγωγής υπερεργασίας προς τη σφαίρα κυκλοφορίας (εμπόριο, άνισες σχέσεις ανταλλαγής). Η εστίαση αυτή απέτρεψε την ενασχόληση της κοινωνιολογίας, εκτός ελαχίστων περιπτώσεων, με ζητήματα κοινωνικής δομής και κοινωνικών τάξεων (Αλεξίου, 2003). Η ποσοτική παρουσία της κοινωνιολογίας στα σχολεία και στα ΑΕΙ έθεσε στο περιθώριο τόσο τη διδασκαλία της ποιοτικής έρευνας όσο και κάθε ποιοτικό ερευνητικό εγχείρημα.

Η υπονόμηση της ποιοτικής έρευνας λοιπόν, είναι αποτέλεσμα μιας γενικότερης ανεπάρκειας της κοινωνικής έρευνας, η οποία αποδίδεται σε λειτουργικές δυσκολίες και μεθοδολογικές δυσχέρειες (Κωνσταντοπούλου, 1989). Εκτός από το πρόβλημα της έλλειψης κονδυλίων, υποδομής και οργάνωσης, η κυρίαρχη «περί επιστημονικότητας» αντίληψη ευνόησε την υιοθέτηση των ποσοτικών μεθόδων.

Μόλις στις αρχές της δεκαετίας του 90 αρχίζει να γίνεται ορατή η ανάγκη για την ανάπτυξη των ποιοτικών μεθόδων στον ελληνικό χώρο. Πρόκειται για την περίοδο κατά την οποία στο εξωτερικό ασχολούνται με ζητήματα εγκυρότητας, αξιοπιστίας και σύνδεσης θεωρίας πράξης [*τριπλή κρίση της αναπαράστασης, της νομιμοποίησης και της πράξης* (πέμπτη περίοδος)]. Και ενώ σε Ευρώπη και Αμερική αναζητούν τρόπους βελτίωσης ποιοτικών μεθόδων, στην Ελλάδα μόλις έχει αρχίσει να διευρύνεται η άποψη ότι δεν υπάρχει μόνο μια και μοναδική αλήθεια (Κωνσταντοπούλου, 1989). Η γενικότερη ατροφία της επιστημονικής έρευνας αποδίδεται στην ανυπαρξία μέχρι τότε συστηματικών μεταπτυχιακών σπουδών, ιδιαίτερα στις επιστήμες της αγωγής (με εξαίρεση το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης). Η θεσμοθέτηση οργανωμένων μεταπτυχιακών σπουδών στα μέσα της δεκαετίας έρχεται συν τοις άλλοις να σταματήσει τη δυσπιστία για τη μέχρι τότε εγκυρότητα δεδομένων και αξιοπιστία ερευνών (Κασσωτάκης, 1998). Όσο για τις ποιοτικές μεθόδους, αναγνωρίζεται μεν ότι είναι ιδανικές, αποφεύγεται δε η χρήση τους ελέω αντίληψης περί «επιστημονικότητας» και αδυναμίας διεξαγωγής ποιοτικών ερευνών. Συνεπώς, από τη στιγμή που τα πανεπιστήμια και οι σχολές κοινωνικών επιστημών είναι πλέον θεσμοί κοινωνικής έρευνας, ένα μέρος του φορτίου ανάπτυξης της ελληνικής ποιοτικής έρευνας μεταβιβάζεται στη διδασκαλία εντός των πανεπιστημιακών τμημάτων.

Για την ανασυγκρότηση της επιστημονικής έρευνας από το 1995 και μετά, ένα μεγάλο μέρος μετατίθεται στο Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας. Σημείο αναφοράς για την υπέρβαση της εκπαιδευτικής έρευνας -και της έρευνας γενικότερα- είναι η λειτουργία του Κέντρου Εκπαιδευτικής Έρευνας από το 1996. Οι στόχοι ήταν: η υποστήριξη της έρευνας, η διάδοση αποτελεσμάτων, η επιμόρφωση νέων εκπαιδευτικών ερευνητών και η αξιοποίηση αποτελεσμάτων στη διαμόρφωση

εκπαιδευτικής πολιτικής. Το ΚΕΕ ανέλαβε σχεδόν αποκλειστικά τη διαμόρφωση του ρόλου της εκπαιδευτικής έρευνας στα ελληνικά πανεπιστήμια. Η δημιουργία ενός πλαισίου αναμόρφωσης μεταπτυχιακών σπουδών και συναφούς έρευνας στα ΑΕΙ, έφερε νέες σχέσεις ανάμεσα στην εκπαιδευτική έρευνα και τα πανεπιστημιακά ιδρύματα (Κασσωτάκης, 1998). Παρότι η ερευνητική ανάπτυξη οικοδομήθηκε στη βάση ενός ποσοτικού μοντέλου, η ανάδυση νέων ερευνητικών ζητημάτων και η βασισμένη σε διεθνή πρότυπα ερευνητική δραστηριότητα ήρθαν να ενισχύσουν την ποιοτική έρευνα μόλις στα τέλη της δεκαετίας του 90.

Στο πρώτο πανελλήνιο συνέδριο εκπαιδευτικής έρευνας το 1998 γίνονται οι πρώτες απόπειρες για εισαγωγή της ποιοτικής μεθοδολογίας. Μια από αυτές έρχεται από το πεδίο της Εκπαίδευσης Ενηλίκων και προβάλλει τη διερεύνηση της επικοινωνιακής διάστασης στη Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση μέσα από μια διεπιστημονική-διαθεματική προσέγγιση (Λελεντζή, 1998). Στο ίδιο συνέδριο εκφράζεται για πρώτη φορά και η ιδέα της έρευνας-δράσης στη σχολική τάξη. Αρχίζει μεμονωμένα η αναζήτηση προϋποθέσεων ώστε να εισαχθεί μια αυτοκριτική έρευνα που αναλαμβάνουν οι εμπλεκόμενοι σε μια κοινωνική κατάσταση, προκειμένου να κατανοήσουν καλύτερα -μέσα από την αυτοανάλυση της προσωπικής τους θεωρίας και δραστηριότητας- τη λογική και την πρακτική των καταστάσεων, αναζητώντας εναλλακτικές μορφές δράσης στη σχολική τάξη, με τη βοήθεια ερευνητικής ομάδας και ανεξάρτητου παρατηρητή (Ματσαγγούρας, 1998). Αυτό το πρόταγμα μετάβασης από τα θετικιστικά ερευνητικά σχήματα σε παραδείγματα ερμηνευτικής και κριτικής προσέγγισης γίνεται ισχυρότερο υπό την έννοια ότι αρχίζει να αποκτά μια πιο ολοκληρωμένη επιχειρηματολογία.

Στο τέλος της δεκαετίας του 90 εκφράζεται, κατά πολύ μεμονωμένο τρόπο, η αναγκαιότητα χρήσης μεθόδων όπως η ανάλυση περιεχομένου και η μελέτη περίπτωσης για την περιγραφή-εξήγηση εκπαιδευτικών θεμάτων. Αναπτύσσεται η προσδοκία ότι η συνδυαστική χρήση των παραπάνω μπορεί να υποκαταστήσει την απουσία ερμηνευτικής, δίνοντας προσοχή στην πολυπλοκότητα ιδιαίτερων περιπτώσεων και δείχνοντας γενικά χαρακτηριστικά της κοινωνικοπαιδαγωγικής πραγματικότητας (Σοφianού, 2000). Η απουσία όμως ολοκληρωμένων εγχειρημάτων ανάλυσης περιεχομένου -αποτελούμενων από θέμα, έννοια

(σημαίνων, σημαινόμενο), κώδικα και παρεμβάσεις- βρίσκονται ακόμη στο περιθώριο. Αυτό και μόνο φανερώνει ότι η ελληνική ποιοτική έρευνα βρισκόταν σε φάση απομόνωσης από τα δρώμενα της κατεστημένης ερευνητικής πραγματικότητας.

Από το 2000 αρχίζουν οι πρώτοι ερευνητικοί προβληματισμοί θεμάτων όπως: κοινωνικές σχέσεις σε πολυπολιτισμικές τάξεις, παρατήρηση συμπεριφορών εντός εκπαιδευτικών κοινοτήτων, τρόποι χρήσης γλώσσας, μελέτες περίπτωσης σχολικών μονάδων και αναβάθμιση σχολείων επαρχίας. Σημείο αναφοράς είναι η εισήγηση της Λυδάκη (2000) που αποτελεί την πρώτη -σε επίπεδο συνεδρίου- ολοκληρωμένη πρόταση για χρήση ποιοτικών μεθόδων στην παιδαγωγική έρευνα. Στο αίτημα της ανακάλυψης είναι βασικό για κάθε κοινωνία η παιδαγωγική να γίνει δημιουργική παιδαγωγική. Εκτός από την παροχή πληροφοριών οφείλει να εμπεριέχει και τις άλλες διαστάσεις της αγωγής όπως: την ανθρωπινή, την κοινωνιοψυχολογική, τη θεωρητικοπολιτιστική, την ηθική, τη συναισθηματική, τη γνωστική, τη διδακτική και τη μεθοδολογική. Η εμπλοκή του ερευνητή στην εκπαιδευτική πραγματικότητα για τη διερεύνηση παιδαγωγικών αρχών με τεχνικές παρατήρησης και συνέντευξης φέρνει στο φως στοιχεία που δεν προβλέπονται σε ερωτηματολόγια (Λυδάκη, 2000).

Η ενίσχυση της επιχειρηματολογίας περί χρησιμότητας των ποιοτικών μεθόδων συμπληρώνεται και από τους Δαγδιλέλη και Χοντολίδου (2000) σε μια προσπάθεια να ξεφύγουν από την παραδοσιακή αντιπαλότητα ποσοτικής-ποιοτικής έρευνας, φέρνοντας στην επιφάνεια το πρόβλημα απουσίας της ερμηνευτικής στον ελληνικό χώρο. Το εν λόγω πρόβλημα -όπως αναφέρουν- έχει τις ρίζες του στην υιοθέτηση ξένων παιδαγωγικών θεωριών από μια χώρα με ασθενή την παρουσία ερμηνευτικής και συνθετικών μεθόδων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η επιστημολογική "νομιμότητα" και η πρακτική χρησιμότητα μετρήσεων καθιέρωσαν στην Ελλάδα τη μονοκρατορία των ποσοτικών μεθόδων, με την ερμηνευτική είτε να απουσιάζει είτε να είναι ελάχιστη. Η κατάσταση αυτή δε συνιστά αρχή του ποσοτικού παραδείγματος αλλά δημιουργείται και επικρατεί από την άρνηση των ίδιων των ερευνητών. Γι αυτό και εκτός από την ένταξη της έρευνας σε θεωρητικά σχήματα, πρέπει να αναπτυχθεί η κατάλληλη μεθοδολογία

για τη βαθύτερη ερμηνεία δεδομένων (Δαγδιλέλης & Χοντολίδου, 2000).

Η απάντηση ήρθε τέσσερα χρόνια αργότερα, όταν και ο Κελπανίδης (2004) στο τέταρτο πανελλήνιο συνέδριο εκπαιδευτικής έρευνας, επιμένει ότι η ποιοτική έρευνα πρέπει να περιοριστεί σε ένα είδος προερευνητικού σταδίου για την αναζήτηση μεταβλητών, όταν αυτές απουσιάζουν από το θεωρητικό πλαίσιο. Αποδίδοντας στη δύναμη των αριθμών μεγάλη ερμηνευτική ικανότητα, υποστηρίζει ότι η παιδαγωγική πρέπει να επενδύσει στην ποσοτική μεθοδολογία, διότι ως εφαρμοσμένη επιστήμη όπου οι διαδικασίες μάθησης συντελούνται στα κοινωνικοποιητικά υποσυστήματα (σχολείο, οικογένεια), εφαρμόζει θεωρητικές γνώσεις ψυχολογίας και κοινωνιολογίας, ώστε να καταλήξει σε στατιστικές γενικεύσεις σχετικά με (εξω-ενδο)σχολικούς παράγοντες που επηρεάζουν τη μάθηση. Η σύγκριση ως ολοκληρωμένη μέθοδος ανακάλυψης και τεκμηρίωσης, δείχνει αν επέδρασε ή όχι ο συγκεκριμένος παράγοντας. Συμπληρώνοντας, αναφέρει ότι η ποσοτική μεθοδολογία αποτελεί ένα σημαντικό κεφάλαιο για την κοινωνική επιστήμη, επειδή υλοποιεί το στόχο εξήγησης και πρόγνωσης της κοινωνικής δράσης (Κελπανίδης, 2004).

Ανεξάρτητα από τον παραπάνω ισχυρισμό, οι νέες ερευνητικές αναζητήσεις και η χρησιμότητα παρουσίας συνθετικών μεθόδων, κάνουν την ανάγκη για ανάπτυξη ποιοτικής μεθοδολογίας πολύ πιο έντονη. Μια μερίδα Ελλήνων επιστημόνων αναγνωρίζει στην ποιοτική έρευνα όχι μόνο την ερμηνευτική αλλά και την ανακάλυψη αγνώστων διαστάσεων κοινωνίας και εκπαίδευσης. Κατά την περίοδο 2004-2006 η ελληνική ερευνητική πραγματικότητα σημειώνει μια αύξηση σε αντικείμενα όπως: ανάλυση ομιλίας, πολιτισμική προέλευση, μαθησιακό κλίμα, συμπεριφορές εντός μαθησιακού πλαισίου, εκπαίδευση ενηλίκων, αξιοποίηση μεθόδου project, διαπολιτισμική εκπαίδευση. Η *κρυσιακή γνωσιακή συγκυρία* των τελευταίων ετών, που επέφερε η στροφή σε νέα ερευνητικά αντικείμενα, δεν παρουσιάζει απλά την αδυναμία της κεκτημένης γνώσης. Παρουσιάζει την αδυναμία καθιερωμένων μεθόδων για πλήρη περιγραφή, εξήγηση και πρόβλεψη της πραγματικότητας.

Η παραπάνω κατάσταση δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της ποιοτικής έρευνας στην Ελλάδα, προετοιμάζοντας το έδαφος για τα επόμενα τέσσερα χρόνια, όπου και η ποιοτική έρευνα διέρχεται τη φάση νομιμοποίησής της. Βέβαια, παρά την άνοδο της ποιοτικής προσέγγισης στα τελευταία χρόνια, υπάρχει ακόμη μεγάλος δρόμος για την ποιοτική έρευνα, ώστε να αναδείξει ερευνητικά κατορθώματα και να μπορέσει να σταθεί επαγγελματικά και επιστημονικά ισάξια με κυρίαρχο το ποσοτικό παράδειγμα. Αν σκεφτούμε ότι πριν κάποια χρόνια οι Greenwood και Levin (βλ. Denzin & Lincoln, 2000) έθεταν ρεαλιστικά κριτήρια για τη συμβολή της έρευνας δράσης στην αναμόρφωση σχέσεων μεταξύ πανεπιστημίου και κρατικών φορέων, στην ελληνική ερευνητική πραγματικότητα του 2011 κάτι τέτοιο απέχει αρκετά από τα δικά μας δεδομένα.

4.2 Η διδασκαλία της ποιοτικής έρευνας στην Ελλάδα

Η διδασκαλία της ποιοτικής έρευνας δεν είναι εύκολη υπόθεση. Ιδίως όταν ο στόχος δεν είναι η έμφαση μόνο σε έννοιες αλλά και σε πρακτικές προσεγγίσεις, καταλαβαίνουμε ότι ο καθηγητής πρέπει να είναι ιδιαίτερα ταλαντούχος. Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι ο διδάσκων του μαθήματος καλείται: να εντάξει το φοιτητή στο κλίμα της ποιοτικής μεθοδολογικής προσέγγισης ενεργοποιώντας το ενδιαφέρον του, να διδάξει με επιτυχία την ύλη αναφορικά με θεωρία, έννοιες, μεθοδολογία και πρακτική, και πάνω απ' όλα να πείσει τους φοιτητές για τη χρησιμότητα της ποιοτικής έρευνας τονίζοντας το σκοπό και τη λειτουργία της. Αυτό που πρέπει να αποφύγει είναι την υπερτίμηση βάσει μη ρεαλιστικών κριτηρίων. Ένα ανήθικο μάρκετινγκ μπορεί να προκαλέσει αρνητικές συνέπειες για την εικόνα της ποιοτικής έρευνας, πόσο μάλλον σε μια χώρα σαν την Ελλάδα όπου η ενίσχυση της ποιοτικής μεθοδολογίας ξεκίνησε πολύ αργότερα σε σχέση με άλλες χώρες και το ποσοτικό στοιχείο συνεχίζει να κυριαρχεί στο γενικότερο κλίμα των περισσότερων πανεπιστημιακών τμημάτων.

Από την άλλη, οι προπτυχιακοί φοιτητές πολύ πιθανό να βλέπουν στην ποιοτική μεθοδολογία κοινωνικών επιστημών ένα δύσκολο μάθημα -ή ένα μάθημα από τα πολλά...- που υποχρεωτικά πρέπει να το περάσουν, αν και δεν έχουν καταλάβει ακριβώς για ποιο λόγο το διδάσκονται, ούτε ξέρουν αν θα τους φανεί χρήσιμο για το μέλλον. Στις σχολές κοινωνικών επιστημών και τμημάτων ψυχολογίας και εκπαίδευσης, οι ποσοτικές μέθοδοι δε διδάσκονται αποκλειστικά υπό τη μορφή ενός μαθήματος, αρκεί να αναφέρουμε ότι στα αντίστοιχα προγράμματα σπουδών υπάρχουν μαθήματα όπως στατιστική 1, στατιστική 2, παλινδρόμηση, χρήση spss. Αυτό, θεωρητικά πάντα, ενδέχεται να κατευθύνει την προτίμηση του φοιτητή στην ποσοτική έρευνα και στο αλάνθαστο των αριθμών. Η πρώτη επαφή του φοιτητή με την ποιοτική έρευνα μπορεί, ακόμη κι αν δεν είναι προκατειλημμένος, να τον προβληματίσει λόγω μεθοδολογικής ιδιομορφίας και μη αντικειμενικού χαρακτήρα. Κατά τα λεγόμενα του Χτούρη (2005), δεν είναι λίγοι εκείνοι οι φοιτητές που αδυνατούν να αρθρώσουν λόγο για να ερμηνεύσουν απλά δεδομένα διότι αισθάνονται χαμένοι σε ένα πλήθος άναρχων πληροφοριών. Κατά συνέπεια, υπάρχει η πιθανότητα ένας φοιτητής να αποκλείσει πρόωρα το ενδεχόμενο ενασχόλησής του με ποιοτική έρευνα.

Τα βιβλία μεθόδων κοινωνικής έρευνας κάνουν έντονα λόγο για εξασφάλιση αξιοπιστίας και εγκυρότητας. Αυτομάτως, οι διδάσκοντες των μαθημάτων αναλαμβάνουν να εξηγήσουν πώς θα εξασφαλιστεί η μεγαλύτερη αντικειμενικότητα και επιστημονικότητα της κοινωνικής έρευνας. Το πρόβλημα αυτό αν είναι στενά συνδεδεμένο και με τις ποιοτικές έρευνες, είναι επειδή βρίσκονται πολύ κοντά στον κίνδυνο να εξάγουν συμπεράσματα, που δεν είναι τίποτα περισσότερο από ένα άθροισμα αυθαίρετων γενικεύσεων ως συνέπεια μιας ανεπαρκούς χρήσης τεχνικών και μιας ανεύθυνης επιβολής προκαταλήψεων. Η επιστημονικότητα της ποσοτικής μεθοδολογίας είναι δεδομένη και για ευνόητους λόγους δε χρειάζεται σχετική επιχειρηματολογία. Μια πρόσθετη ευθύνη του Έλληνα καθηγητή λοιπόν, είναι να “οικοδομήσει” την επιστημονικότητα της ποιοτικής έρευνας. Η χαμηλή ερευνητική ανάπτυξη κράτησε για πολλά χρόνια το status της ποιοτικής έρευνας της σε χαμηλά επίπεδα. Για να αντιμετωπιστεί μια τέτοια κατάσταση χρειάζεται η επιμονή των διδασκόντων σε θέματα: α) συνέπειας, σταθερότητας της ερευνητικής τακτικής (αξιοπιστία) και β) διασφάλισης ότι οι τεχνικές είναι ενδεδειγμένες για ένα

συγκεκριμένο αντικείμενο (εγκυρότητα). Ένας τέτοιος στόχος μπορεί να επιτευχθεί κυρίως μέσω της διδακτικής πληρότητας σε θέματα μεθοδολογίας, επεξεργασίας ανάλυσης και ερμηνείας.

Στην Ελλάδα η ποιοτική έρευνα διδάσκεται σε προπτυχιακά και μεταπτυχιακά προγράμματα στα τμήματα κοινωνιολογίας, κοινωνικής διοίκησης, κοινωνικής πολιτικής, γεωγραφίας, ψυχολογίας, ειδικής αγωγής και στις επιστήμες της εκπαίδευσης. Το όνομα του μαθήματος, υπό τη μορφή του οποίου διδάσκεται η ποιοτική μεθοδολογία, διαφέρει ελαφρώς από τμήμα σε τμήμα αλλά επί της ουσίας ο σκοπός είναι ίδιος, προσαρμοσμένος πάντα στις ερευνητικές ανάγκες των επιστημών της αντίστοιχης σχολής. Σε κάποια τμήματα η διδασκαλία ενσωματώνεται στο μάθημα της γενικότερης μεθοδολογίας κοινωνικών επιστημών, γεγονός που αντικατοπτρίζει τη σύμπτυξη της σχετικής διδακτέας ύλης (βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1). Ανάλογη περίπτωση συναντούμε σε προγράμματα μεταπτυχιακών σπουδών όπως του τμήματος Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, περίπτωση όπου ο φοιτητής οφείλει να πάρει πρωτοβουλίες σε ατομικό επίπεδο για να “θωρακιστεί” με γνώσεις και δεξιότητες ποιοτικού ερευνητή.

Τα προγράμματα σπουδών και οι φάκελοι μαθήματος που μελετήσαμε είναι των τμημάτων: Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου και του Πανεπιστημίου Κρήτης, Κοινωνιολογίας του Παντείου (ΠΜΣ), Ψυχολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ειδικής Αγωγής (ΠΜΣ) του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Κοινωνικής Διοίκησης του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου και Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου (βλ. Ενδεικτικά, <http://www.soc.uoc.gr/social/prosopiko/tsiolis/methk131.pdf>, http://www.koinpolpanteion.gr/pdf/Metaptyxiako_Odigos_Spoudon.pdf, <http://www3.aegean.gr/sociology/gr/class-curriculum/efarmosmeni-koinoniki-erevna-me-emfasi-stin-ekpaideysi-papanis.pdf>, <http://www.sed.uth.gr/sed/images/MScSED/methodologiaereunas.pdf>, http://www.psy.auth.gr/index.php?option=com_content&task=blogsection&id=53&Itemid=153, <http://sociology.panteion.gr/index.php?p=courses&section=3&id=129&lang=el>,

<http://www.socadm.duth.gr/undergraduate/course/d2.shtm>). Στις επόμενες παραγράφους παρουσιάζονται: α) τα κοινά γνωρίσματα του σκοπού και της διδακτέας ύλης, β) τα κοινά στοιχεία του περιεχομένου των ενοτήτων και γ) τα αξιοσημείωτα που εκτιμήσαμε ότι πρέπει να αναφερθούν ξεχωριστά. Ο λόγος που το κάνουμε αυτό είναι γιατί μας βοηθάει να περιγράψουμε μια αρχική εικόνα για τη διδασκαλία της ποιοτικής μεθοδολογίας, προσδιορίζοντας μια γενική αντίληψη περί σκοπού του μαθήματος, και εντοπίζοντας ειδικά χαρακτηριστικά ανά τμήμα.

4.2.1 Σκοπός του μαθήματος

Το πρώτο κοινό των παραπάνω τμημάτων εντοπίζεται στο σκοπό του μαθήματος. Η διδασκαλία των ποιοτικών μεθόδων επιχειρεί αρχικά να εντάξει τους φοιτητές στην ποιοτική μεθοδολογική προσέγγιση, μέσα από τη διευκρίνιση εννοιών και την εισαγωγή τους σε θεωρητικές αφηρητές που δημιούργησαν τη γενικότερη φιλοσοφία προσέγγισης του κοινωνικού κόσμου που διέπει τη συγκεκριμένη μεθοδολογία. Ένα δεύτερο κοινό, το οποίο επίσης είναι μέρος του σκοπού, είναι η παρουσίαση των μεθόδων και τεχνικών συλλογής δεδομένων. Στη συνέχεια, υπογραμμίζεται η απόκτηση γνώσεων για το σχεδιασμό και την εκπόνηση επιστημονικής έρευνας. Ένα ακόμη στοιχείο το οποίο εμφανίζεται στο γενικό σκοπό του μαθήματος είναι η επιδίωξη να γίνει αντιληπτή η ανάγκη για συμπληρωματικότητα και συνύπαρξη των δύο μεθοδολογιών.

Όπως αναφέρεται στο σχέδιο μαθήματος του τμήματος κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης (βλ. <http://www.soc.uoc.gr/social/prosopiko/tsiolis/methk131.pdf>): «Σκοπό του μαθήματος αποτελεί η εξοικείωση των φοιτητών/τριών με την ποιοτική προσέγγιση στην κοινωνική έρευνα. Αρχικά θα αναδειχθεί το θεωρητικό και επιστημολογικό υπόβαθρο της ποιοτικής προσέγγισης, δίνοντας έμφαση στο «ερμηνευτικό» παράδειγμα στις κοινωνικές επιστήμες. Στη συνέχεια θα συζητηθούν ζητήματα που αφορούν στον σχεδιασμό της ποιοτικής έρευνας και στον ρόλο του θεωρητικού προϊδεασμού στην ερευνητική πράξη. Θα παρουσιαστούν οι διαφορετικοί τύποι δεδομένων, που χρησιμοποιούνται ως ερευνητικό υλικό στην

ποιοτική έρευνα, καθώς και οι μέθοδοι παραγωγής ποιοτικών δεδομένων (διαφορετικά είδη της συνέντευξης, παρατήρηση, συλλογή γραπτών τεκμηρίων και οπτικού υλικού)» . Στο πανεπιστήμιο Αιγαίου, οι διδάσκοντες Παπάνης και Γιαβρίμης, εμφανώς επηρεασμένοι από τη διδακτική μεθοδολογία της εκπαίδευσης ενηλίκων, αφού έχουν ξεκαθαρίσει το σκοπό εστιάζοντας στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ποιοτικής έρευνας, ορίζουν τους στόχους ως εξής :

«Οι φοιτητές να είναι σε θέση να:

Διακρίνουν τα μεθοδολογικά χαρακτηριστικά, τους σκοπούς, τα είδη και τη χρησιμότητα της εκπαιδευτικής έρευνας

Γνωρίζουν βασικές ερευνητικές αρχές ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων, που χρησιμοποιούνται για την προσπέλαση εκπαιδευτικών υποθέσεων

Μάθουν την διαδικασία ανάπτυξης ερευνητικών εργαλείων, τις μεθόδους συλλογής και ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων, τους τρόπους δειγματοληψίας, τους μηχανισμούς ελέγχου της εγκυρότητας και αξιοπιστίας μιας ποιοτικής εκπαιδευτικής έρευνας.

Αντιληφθούν τη σημασία βασικών εννοιών, όπως εμπειρία (φαινομενολογία), αφηρημένες έννοιες (θεμελιωμένη θεωρία), βιογραφία, ολιστική θεώρηση μίας κουλτούρας (εθνογραφία), μελέτη περίπτωσης και να προσεγγίζουν βασικά ιδεολογικά ρεύματα της ποιοτικής εκπαιδευτικής έρευνας.

Σχεδιάζουν και να εφαρμόζουν μία ποιοτική έρευνα

Εξάγουν, να ερμηνεύουν και να αναλύουν αποτελέσματα ποιοτικής έρευνας»

Οι τέσσερις πρώτοι εκφράζονται κυρίως σε επίπεδο γνώσης, ενώ οι δύο τελευταίοι είναι καθαρά δεξιότητες που οι φοιτητές πρέπει να αποκτήσουν ως προς το σχεδιασμό, την εφαρμογή και την εξαγωγή συμπερασμάτων. Ο πρώτος και ο τέταρτος στόχος, μπορούμε να πούμε ότι εκφράζουν παράλληλα και στάσεις. Στην πρώτη περίπτωση γίνεται λόγος για αναγνώριση της χρησιμότητας των ποιοτικών μεθόδων. Στην άλλη, σημειώνεται η ανάγκη να αναγνωρίσουν οι φοιτητές ότι έννοιες όπως η φαινομενολογία, η θεμελιωμένη θεωρία, η εθνογραφία και η μελέτη περίπτωσης, είναι σημαντικές διότι τους δίνουν τη δυνατότητα να προσεγγίζουν βασικά ιδεολογικά ρεύματα της εκπαιδευτικής έρευνας. Μια άλλη στάση, που αν και δεν αναφέρεται εννοείται, είναι η υιοθέτηση της μικτής μεθοδολογικής προσέγγισης, καθώς το μάθημα στο συγκεκριμένο τμήμα, δίνοντας έμφαση σε θέματα εκπαίδευσης, περιλαμβάνει στις θεματικές του ενότητες και την ποσοτική προσέγγιση.

4.2.2 Διδακτικές ενότητες- Περιεχόμενο μαθήματος

Από την εξέταση των θεματικών ενότητων και του περιεχομένου των μαθημάτων, είναι αρχικά εμφανής η εστίαση στο θεωρητικό πλαίσιο, στα χαρακτηριστικά της ποιοτικής έρευνας και στις βασικές παραδοχές της. Η κριτική του θετικιστικού παραδείγματος και οι διαφορές μεταξύ ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας εντοπίζονται επίσης σε όλες τις περιπτώσεις. Όσον αφορά τις στρατηγικές σχεδιασμού, προγραμματισμού και διεξαγωγής μιας ποιοτικής έρευνας, αποτελούν κεντρικές ενότητες της ύλης, όπως επίσης το ίδιο ισχύει για θέματα επεξεργασίας και ανάλυσης δεδομένων. Οι κυριότερες μέθοδοι που εμφανίζονται ως κομμάτι της διδασκαλίας είναι: η συνέντευξη (σε όλες τις μορφές), οι ομάδες εστίασης, οι τεχνικές παρατήρησης, η έρευνα δράση, η μελέτη περίπτωσης, η ανάλυση περιεχομένου, η ανάλυση λόγου και οι αφηγήσεις ζωής. Ένα ακόμη στοιχείο που αξίζει να αναφερθεί, είναι ότι από τις ενότητες των μαθημάτων ή από το γενικότερο πρόγραμμα σπουδών, επισημαίνεται η χρησιμότητα των ποιοτικών μεθόδων για τη μικτή έρευνα. Στο τμήμα Ψυχολογίας σημειώνεται καθαρά η ανάγκη συνύπαρξης ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων σε έρευνες σχολικού πλαισίου. *«Η επιστημονική έρευνα στο σχολικό πλαίσιο. Στόχοι και πεδία της ψυχολογικής έρευνας στο σχολείο. Περιγραφικές μέθοδοι (παρατήρηση, ερωτηματολόγιο, συνέντευξη). Συσχετιστική μέθοδος. Πειραματική μέθοδος: εναλλακτικά πειραματικά σχέδια ψυχολογικής έρευνας παραδείγματα ψυχολογικής έρευνας στο σχολείο. Έρευνες παρέμβασης. Μελέτες Περίπτωσης. Έρευνα-Δράση. Ποιοτικές προσεγγίσεις»* (βλ. http://www.psy.auth.gr/index.php?option=com_content&task=blogsection&id=53&Itemid=153). Στο τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής η «*αναγκαία σύνθεση ποιοτικής και ποσοτικής μεθοδολογίας*» αποτελεί θεματική ενότητα (βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1). Ο Τσιώλης (τμήμα κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης) κάνει λόγο για προοπτική τριγωνικής θεώρησης, Η Λυδάκη (ΠΜΣ Κοινωνιολογίας Παντείου) για πλουραλισμό τεχνικών. *«...Τονίζεται η αναγκαιότητα του πλουραλισμού και η χρήση πολλαπλών μεθόδων και εργαλείων στην κοινωνιολογική έρευνα και αναφέρονται τα ποικίλα ντοκουμέντα (υλικός πολιτισμός, βιογραφίες, έργα τέχνης, γραπτά μνημεία, κ.α.) που μπορούν, σε συνδυασμό και με άλλες τεχνικές να φανερώσουν την κοινωνική πραγματικότητα και τα διυποκειμενικά νοήματα που την δομούν»* (βλ. <http://sociology.panteion.gr/index.php?>

[p=courses&section=3&id=129&lang=el](#)). Στο ΠΜΣ Ειδικής αγωγής αντιστοίχως, υποστηρίζεται ο συνδιασμός μεθόδων, η περίπτωση των Παπάνη και Γιαβρίμη που αναφέρθηκε παραπάνω επίσης κινείται σε ανάλογο τόνο. Βλέπουμε ότι από το χώρο της κοινωνιολογίας, της ψυχολογίας και της εκπαιδευτικής έρευνας, η μικτή έρευνα αρχίζει να προωθείται. Η προοπτική της αποτελεί μέρος του περιεχομένου που διδάσκονται οι υποψήφιοι ερευνητές.

4.2.3 Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ανά περίπτωση

Ένα πρόβλημα που έχει αναφερθεί είναι αυτό του περιορισμένου χρόνου. Για ένα αντικείμενο με πολύ μεγάλο εύρος όπως η ποιοτική έρευνα, μια σειρά δέκα ή δώδεκα συναντήσεων -στα πλαίσια ενός μαθήματος- ίσως να μην είναι επαρκής. Ειδικά στις μέρες μας υπάρχει η ανάγκη να προστεθούν νέα στοιχεία όπως πρακτικά ζητήματα, παρουσιάσεις ποιοτικών ερευνητικών εγχειρημάτων, και διδασκαλία λογισμικών. Συνυπολογίζοντας ότι σε κάποια τμήματα η ποιοτική μεθοδολογία εντάσσεται στο ίδιο μάθημα με την ποσοτική, καταλαβαίνουμε όχι μόνο ότι ο υποψήφιος ποιοτικός ερευνητής καλείται να ανακαλύψει πολλά πράγματα μόνος του, αλλά και ότι η διδασκαλία της ποιοτικής έρευνας απαιτεί επιπλέον διδακτικές ώρες ή ακόμη και διδασκαλία στα πλαίσια άλλου μαθήματος.

Στα τμήματα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης και στο ΠΜΣ του ίδιου τμήματος στο Πάντειο υπάρχει συμπληρωματική διδασκαλία. Στο πρώτο επιχειρείται η πρόσθετη διδασκαλία μέσα από φροντιστηριακό εβδομαδιαίο τρίωρο. *«Στο φροντιστήριο του μαθήματος οι φοιτητές / τριες μέσα από μια σειρά ασκήσεων και εφαρμογών θα εξασκηθούν (α) στη διατύπωση «ποιοτικών» ερευνητικών ερωτημάτων, (β) στον σχεδιασμό μιας ερευνητικής διαδικασίας, (γ) στην παραγωγή εμπειρικών δεδομένων μέσω της καταγραφής (πρωτόκολλα παρατήρησης και συνεντεύξεις), (δ) στην οργάνωση και ταξινόμηση των δεδομένων, (ε) στην επεξεργασία των δεδομένων και στην παραγωγή πειστικών ερμηνειών, (στ) στην τεκμηρίωση των ερευνητικών αποτελεσμάτων και, τέλος, στον τρόπο παρουσίασής τους»* (βλ. <http://www.soc.uoc.gr/social/prosopiko/tsiolis/methk131.pdf>). Εδώ να κάνουμε ένα σχόλιο για το συγκεκριμένο τμήμα. Σε σχέση με τα άλλα τμήματα, το

σχέδιο μαθήματος είναι αρκετά “φορτωμένο” όσον αφορά την ύλη. Αξίζει να αναφέρουμε ότι είναι το μόνο τμήμα, στο οποίο το ζήτημα της εγκυρότητας αποτελεί υλικό μιας ολόκληρης διδακτικής ενότητας. Είναι επίσης, το μόνο τμήμα που περιλαμβάνει τη διδασκαλία χρήσης του λογισμικού προγράμματος NUD*IST στην ανάλυση ποιοτικών δεδομένων, υπό τη μορφή οργανικής ενότητας. Ομοίως συμβαίνει και με το ζήτημα της ηθικής και δεοντολογίας. Οι στόχοι επομένως του φροντιστηρίου δικαιολογημένα εστιάζουν σε θέματα εφαρμογής, ερμηνείας και παρουσίασης αποτελεσμάτων.

Στο ΠΜΣ του τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου, η συμπληρωματική διδασκαλία προηγείται της διδασκαλίας του μαθήματος και έχει τη μορφή σεμιναρίου. *«Δεδομένου ότι χρειάζεται η ενίσχυση των δεξιοτήτων των φοιτητών σε ότι αφορά τη συγγραφή των ακαδημαϊκών εργασιών, θα προηγηθεί της διδασκαλίας του εν λόγω μαθήματος ένα σεμινάριο τριών συναντήσεων που θα εξυπηρετεί αυτό τον σκοπό. Το διάβασμα, η έρευνα και η συγγραφή πετυχημένων ακαδημαϊκών εργασιών αποτελούν, πάνω από όλα, ζήτημα σωστής μεθόδου και εμπειρίας. Για τον λόγο αυτό, θα γίνει αναφορά στους μεθοδολογικούς κανόνες και στα κριτήρια επιστημονικής εγκυρότητας και θα δοθούν πρακτικές συμβουλές και οδηγίες για τον τρόπο εκπόνησης των ακαδημαϊκών εργασιών βάσει της διεθνούς επιστημονικής εμπειρίας»*(βλ. <http://sociology.panteion.gr/index.php?p=courses&section=3&id=129&lang=el>).

Η συμπληρωματική διδασκαλία εδώ αποτελεί προσπάθεια εισαγωγής των μεταπτυχιακών φοιτητών σε αρχές μεθοδολογίας και έρευνας προκειμένου να ανταποκριθούν αργότερα στις ανάγκες της δικής τους ακαδημαϊκής εργασίας, αξιοποιώντας τα μεθοδολογικά εργαλεία με τα οποία θα έχουν εξοικειωθεί. Αντιλαμβανόμενοι ότι πρόκειται για μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών, θα πρέπει να έχουμε στα υπόψη μας ότι κάποιοι από τους φοιτητές μπορεί να μην είχαν στο παρελθόν επαφή με την κοινωνική έρευνα ή να απείχαν για χρόνια.

Ένα άλλο στοιχείο που παρατηρείται είναι η προσπάθεια προσαρμογής του περιεχομένου της διδακταίας ύλης στο αντικείμενο και τις ερευνητικές αναζητήσεις που αντιπροσωπεύει κάθε τμήμα. Σίγουρα υπάρχει μια κοινή εστίαση στα θεωρητικά ρεύματα, και στο κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο, ωστόσο, είναι εύκολο να διακρίνει κάποιος ότι σε κάθε τμήμα η θεωρία και η πρακτική προσεγγίζονται με βάση της ανάγκες και το γνωστικό πλαίσιο του αντίστοιχου αντικειμένου. Στο τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου δίνεται έμφαση σε θέματα απασχόλησης. «Στο μάθημα θα παρουσιασθούν έρευνες πεδίου που χρησιμοποιούν ποιοτικές ή και ποσοτικές μεθόδους με έμφαση στα θέματα της απασχόλησης» (βλ.

http://www.koinpolpanteion.gr/pdf/Metaptyxiako_Odigos_Spoudon.pdf). Το τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης του Δημοκριτείου, ενσωματώνει στο σκοπό του μαθήματος το μεθοδολογικό υπόβαθρο της εκτίμησης αναγκών σε σχέση με διαμόρφωση μιας ορθολογικής και προσανατολισμένης στις ανάγκες των πολιτών κοινωνικής πολιτικής σε διάφορα πεδία (εθνικό, τοπικό, κοινοτική φροντίδα, οργανώσεις υγείας, κοινωνικές υπηρεσίες). Επιπλέον, μέσα στο γενικό σκοπό εντοπίζονται οι αξίες για την ανάλυση του κοινωνικού προφίλ και του πολιτισμικού περιεχομένου κοινοτήτων.

Στο τμήμα Ειδικής Αγωγής είναι αξιοσημείωτη η βαρύτητα που δίνεται στη βιογραφική προσέγγιση ως ζωτικής σημασίας για τη διερεύνηση του κοινωνικού καθορισμού της ατομικής ιστορίας, με στόχο τη συνάρθρωση κοινωνιολογικών και ψυχολογικών παραγόντων που ορίζουν τη ζωή των ανθρώπων. Στο τμήμα Ψυχολογίας τα πράγματα είναι λίγο πολύ αυτονοήτως ξεκάθαρα. Το μάθημα στοχεύει στην εφαρμογή της ποιοτικής έρευνας στην ψυχολογία. Παρουσιάζει μια ευρεία γκάμα μεθόδων συλλογής και ανάλυσης δεδομένων μεταξύ αυτών, μεθοδολογίες εθνογραφικών προσεγγίσεων και έρευνας δράσης (βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1). Με δεδομένο ότι υπάρχει και το μάθημα της μεθοδολογίας έρευνας σε σχολικό πλαίσιο, είναι περισσότερο φανερό η πολυμεθοδική ταυτότητα της ποιοτικής έρευνας.

Το τελευταίο σημείο στο οποίο πρέπει να σταθούμε έχει να κάνει με τη διδακτική μεθοδολογία της ποιοτικής έρευνας. Υπάρχουν περιπτώσεις όπως αυτή του τμήματος Ψυχολογίας όπου «Στα πλαίσια του μαθήματος ζητείται από τους φοιτητές να σχεδιάσουν και να εκπονήσουν σε μικρές ομάδες μία ποιοτική έρευνα σε αντικείμενο της επιλογής τους » (βλ. www.psy.auth.gr/index.php?option=com_content&task=blogsection&id=53&Itemid=153). Σε κάποια τμήματα επίσης -κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας- γίνονται συζητήσεις γύρω από επιστημονικά άρθρα. Το γεγονός ότι τα σχέδια μαθημάτων που μελετήθηκαν συγκλίνουν στο σχολιασμό επιστημονικών άρθρων, στην παρουσίαση παραδειγμάτων εφαρμογών πεδίου και στην ανάγκη για σύγκριση με άλλες έρευνες, αποκαλύπτει ότι η προδιάθεση για κριτική συζήτηση και γενικότερη αλληλεπίδραση πρέπει να γίνει προϋπόθεση. Με άλλα λόγια, σε αντίθεση με την ποσοτική μεθοδολογία, η διδασκαλία της ποιοτικής έρευνας οφείλει να αναπτύξει έναν εξαιρετικά αλληλεπιδραστικό χαρακτήρα μάθησης, υπερβαίνοντας τον παθητικό ρόλο των διδασκομένων. Το θέμα διερεύνησης επομένως, είναι με ποιους τρόπους πρέπει να ενισχυθεί η συμμετοχικότητα και η συνεργατικότητα, έτσι ώστε -μια τέτοιου είδους ανάπτυξη- να συμβάλλει στην αποτελεσματικότερη κατανόηση και την ενίσχυση των δεξιοτήτων.

---

5. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΕΡΕΥΝΑΣ

Σκοπός έρευνας

Ο σκοπός της έρευνας είναι να περιγράψει για πρώτη φορά την εικόνα της ποιοτικής έρευνας, όπως αυτή διαμορφώνεται στην αντίληψη των φοιτητών μέσα από τη διδασκαλία στα ΑΕΙ. Επίσης λειτουργεί συμπληρωματικά στη συγγραφή μας, δίνοντας τη δυνατότητα για επέκταση της μελέτης σε αυτό που λέγεται διδασκαλία της ποιοτικής έρευνας στην Ελλάδα. Το όφελος αυτής της επέκτασης έχει τριπλή διάσταση. Πρώτον, ελέγχεται ένα μεγάλο μέρος των υποθέσεων που διατυπώνει το θεωρητικό κομμάτι των κεφαλαίων 2 και 3 όσον αφορά τα χαρακτηριστικά της ποιοτικής έρευνας και τη χρησιμότητά της. Δεύτερον, εντοπίζουμε στοιχεία της διδασκαλίας μέσα από την εξέταση της οπτικής των φοιτητών. Τρίτον, αποκαλύπτουμε στοιχεία, τα οποία θα οδηγήσουν σε άξονες μελέτης για να βασιστεί μελλοντικά μια συνδυαστική έρευνα.

Μεθοδολογία

Η σχέση μεταξύ θεωρίας και έρευνας αποτελεί τη μεγαλύτερη ιδιομορφία της παρούσας μελέτης. Η θεωρία έχει απόλυτα στενή σχέση με ένα μέρος του αντικειμένου της έρευνας, όχι όμως με ολόκληρο το αντικείμενο. Με άλλα λόγια, σχέση μεταξύ θεωρίας και έρευνας είναι μεν αλληλένδετη στο κομμάτι “ποιοτική έρευνα και ποιά στοιχεία διαμορφώνουν το status της”, αλλά δε συμπεριλαμβάνει τη διδασκαλία και το status στα πλαίσια της ελληνικής πραγματικότητας. Αυτό συνεπάγεται αδυναμία εννοιών να μετουσιωθούν σε εμπειρικά παρατηρήσιμες μεταβλητές, παρά την κατασκευή υποθέσεων από τη δύναμη της θεωρίας. Για το λόγο αυτό, προτιμήθηκε ποιοτική μεθοδολογία, καθώς μια “ανίχνευση” μεταβλητών θα ήταν το λιγότερο αυθαίρετη. Η ποιοτική έρευνα μας εξυπηρετεί τόσο στη δυνατότητα ερμηνείας, όσο στο θέμα ελέγχου υποθέσεων βάσει πληροφοριών.

Στην έρευνά μας χρησιμοποιούμε ημιδομημένη συνέντευξη. Δεν τη χρησιμοποιούμε ακριβώς στην παραδοσιακή της μορφή, αλλά σε μια μορφή που μας επιτρέπει να κάνουμε επερωτήσεις και παρεμβάσεις για κάποια πιθανή διευκρίνιση (εκατέρωθεν) ή πρόσθετη πληροφορία. Ο πρώτος και βασικός άξονας που ερευνάται είναι η περιγραφή του μαθήματος με βάση αυτά που διδάχτηκαν και αφομοίωσαν οι φοιτητές. Στη συνέχεια, ερευνάται η γνώμη για τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της ποιοτικής έρευνας, ενώ στο τέλος εξετάζεται η προτίμηση μεθοδολογίας. Η βασική εκτίμηση είναι ότι οι απόψεις των ατόμων του δείγματος για τα παραπάνω, είναι αποτέλεσμα της διδασκαλίας. Σε περίπτωση όμως, που εντοπιστεί κάποια άλλη ιδιαιτερότητα, θα αναφερθεί.

Δείγμα

Το δείγμα μας αποτελείται από 10 μεταπτυχιακούς φοιτητές. Οι τέσσερις είναι του τμήματος Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής (Πανεπιστήμιο Μακεδονίας), οι τρεις είναι του τμήματος Ψυχολογίας (Αριστοτέλειο), οι δύο είναι του τμήματος Κοινωνιολογίας (Πάντειο), και ο ένας του τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής (Πάντειο). Οι τέσσερις πρώτοι είναι εκπαιδευτικοί, ενώ όλοι οι άλλοι απλοί απόφοιτοι των αντίστοιχων τμημάτων. Ο λόγος που προτιμήσαμε μεταπτυχιακούς φοιτητές είναι γιατί ως μεταπτυχιακοί που θα κληθούν υποχρεωτικά να εκπονήσουν διπλωματική εργασία, είναι πιο κοντά στο ενδεχόμενο να πραγματοποιήσουν έρευνα. Επίσης, επειδή οι ερωτήσεις των συνεντεύξεων είναι άμεσα σχετιζόμενες με τη διδασκαλία του μαθήματος της ποιοτικής έρευνας και όσα αποκόμισαν από αυτή, προτιμήσαμε φοιτητές που έχουν διδαχτεί τη μεθοδολογία της ποιοτικής έρευνας πριν από διάστημα όχι περισσότερο του ενός χρόνου. Είναι προφανές ότι χρειαζόμαστε στοιχεία και πληροφορίες από άτομα που είχαν πρόσφατη επαφή με το μάθημα και βρίσκονται ή θα βρεθούν σε φάση αναζήτησης θέματος τελικής εργασίας.

5.1 ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

Διδασκαλία

Περιγράψτε μας λίγο τον τρόπο διδασκαλίας του μαθήματος; Σε ποιά σημεία έδινε μεγαλύτερη βαρύτητα;

-Σας παρουσιάστηκαν σχετικές έρευνες που έγιναν στο παρελθόν; (Αν όχι) Σε περίπτωση που γινόταν σε τί θα σας βοηθούσε;

Η πρώτη ερώτηση αποτελεί μια βάση για να αναδείξουμε ποια βασικά γνωρίσματα του μαθήματος έχουν μείνει έντονα στην αντίληψη των φοιτητών. Η ερώτηση σε δεύτερο χρόνο αποσκοπεί να δείξει τη σημασία των παραδειγμάτων στο μάθημα, μέσα από την αντίληψη πάντα των ερωτώμενων.

Μεθοδολογία: Όλοι οι ερωτώμενοι αναφέρθηκαν στις μεθόδους που χρησιμοποιούνται στην ποιοτική έρευνα. Παρατηρείται έντονα η προσπάθεια να δείξουν στο συνεντευκτή τί έμαθαν. Αυτό επιβεβαιώνεται από την προσπάθεια να επιστρατεύσουν τη μνήμη τους για να δείξουν τη γνώση που απέκτησαν και από τις φάσεις εσωτερικής συζήτησης που οι ίδιοι οι συμμετέχοντες διέρχονται (βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2). Από μεθόδους και τεχνικές, όπως θα δούμε και παρακάτω, έχουν χαραχθεί έντονα οι μορφές συνεντεύξεων και οι τεχνικές παρατήρησης. Από τους συμμετέχοντες, ένα άτομο μιλάει πιο συγκεκριμένα και δηλώνει ότι του έχει μείνει έντονα η συνέντευξη εις βάθος και η συμμετοχική παρατήρηση. Όσον αφορά άλλες μεθόδους, μόλις ένας από τους συμμετέχοντες μιλάει για την εθνομεθοδολογία και την έρευνα δράση, ένας για τις ομάδες εστίασης και ένας για τη βιογραφική προσέγγιση.

Θεωρία: Η θεωρία όπως είναι λογικό αποτελεί μέρος του μαθήματος. Κάποιοι φοιτητές την ανέφεραν πρώτα, κάποιοι στη συνέχεια, ενώ οι τέσσερεις στους δέκα έκαναν λόγο για την ανάγκη απελευθέρωσης της κοινωνικής ή εκπαιδευτικής έρευνας από το πρότυπο του θετικισμού. Ένας μάλιστα θυμάται τη φαινομενολογία, τον κονστρουκτιβισμό και το δομισμό ως μέρη της σχετικής επιστημολογίας.

Ρόλος και χρησιμότητα ποιοτικής έρευνας: Ο ρόλος της ποιοτικής έρευνας είναι ένα ακόμη χαρακτηριστικό που εκφράζεται από τα λεγόμενα πέντε φοιτητών. Οι απαντήσεις που πήραμε εύκολα οδηγούν στο συμπέρασμα ότι στην αντίληψη των ερευνώμενων υπάρχει μια τάση σύζευξης μεταξύ ρόλου και χρησιμότητας. Οι συμμετέχοντες αναφέρουν ότι το μάθημα έδινε έμφαση στο λόγο που χρησιμοποιούμε ποιοτική έρευνα, στις ανάγκες που καλύπτει και γιατί είναι σημαντικό να ερευνηθεί κάτι ποιοτικά. Οι δύο από τους πέντε προσπαθούν να γίνουν πιο συγκεκριμένοι. Ο ένας δηλώνει: *«Το μάθημα έδινε βαρύτητα σε μεθόδους, σε τί μας βοηθάει, στην ανάδειξη παραγόντων σχετικά με φαινόμενα, στη μελέτη αντιλήψεων των υποκειμένων που απορρέουν από τις εμπειρίες τους»*. Ο άλλος, αναφέρει: *«Μιλήσαμε... για το πώς μπορούμε να αναλύσουμε κάτι σε βάθος, να βρούμε επιμέρους πράγματα που δεν μπορούμε με ποσοτική έρευνα»*. Στη χρησιμότητα της ποιοτικής έρευνας καταλήγει και ένας ακόμη συνεντευξιαζόμενος όταν μετά από επερώτηση αν αποδεχόταν αυτά που έλεγε ο καθηγητής απάντησε: *«Εγώ προσωπικά ναι. Πρέπει η κοινωνία να ερευνηθεί και έτσι. Και να σας πω με διάλογο και παρατήρηση πιο σίγουρες αποδείξεις έχουμε για τα αποτελέσματα»*.

Ρόλος του ερευνητή: Ο ρόλος του ερευνητή αναδεικνύεται μόλις από έναν ερωτώμενο, ο οποίος εστιάζει στην απαιτούμενη προσοχή και το θέμα της ηθικής. Όπως αναφέρει: *«Σε κάθε μάθημα είχαμε, θεωρία, αναφορές σε μεθόδους, στον τρόπο λειτουργίας του ερευνητή (Δηλαδή;) Δηλαδή, ότι πρέπει να είναι αφοσιωμένος, να μην αποπροσανατολίζεται, να σέβεται αυτούς που ερευνά, κυρίως αυτά. Ξέρετε τώρα, είναι ένα μείζον θέμα το πόσο αδιάκριτοι μπορούμε να γίνουμε»*.

Απουσία παραδειγμάτων: Οι επτά από τους δέκα ερωτώμενους απάντησαν ότι όσο παρακολουθούσαν το μάθημα δεν τους παρουσιάστηκαν σχετικές έρευνες. Κάποιοι αναφέρουν ότι είδαν ποιοτικές έρευνες μελετώντας κάποιο βιβλίο ή παρακολουθώντας κάποιο συνέδριο, αλλά στα πλαίσια του μαθήματος δεν είδαν. Οι δύο από τους επτά παραπάνω συμμετέχοντες είπαν ότι γίνονταν απλά συζητήσεις γύρω από σχετικά παραδείγματα που έφερναν οι διδάσκοντες. Χαρακτηριστική είναι η απάντηση μιας φοιτήτριας η οποία εκφράζει το γεγονός με έντονη σωματική κίνηση και συναισθηματική φόρτιση: *«[Στη συζήτηση γενικά μιλούσαμε για περιπτώσεις που θα χρησιμοποιούσαμε ποιοτική έρευνα αλλά δεν*

είδαμε κάποια έρευνα/]». Τρεις ερωτώμενοι -χωρίς να υπάρχει παρέμβαση από το συνεντευκτή- αποδίδουν την απουσία παραδειγμάτων στην έλλειψη του χρόνου. Συγκεκριμένα ο ένας αναφέρει: *«Όχι. Στόχος ήταν η κατανόηση των εννοιών. Εμείς απλά παρακολουθούσαμε το μάθημα, ότι απορία είχαμε τη συζητούσαμε. (Θέλετε να πείτε είχατε ένα ρόλο παθητικό;) Ναι αλλά δεν μπορούσαμε να κάνουμε και πολλά. Ήταν κάτι με το οποίο ήρθα για πρώτη φορά σε επαφή και ο χρόνος μας πίεζε».* Αναφέροντας δηλαδή, ότι η συμμετοχή των φοιτητών ήταν περιορισμένη καθώς μερικοί έρχονταν για πρώτη φορά σε επαφή με το μάθημα, αναγνωρίζει και την πίεση του χρόνου. Τέλος, αξίζει να σταθούμε στη δήλωση ενός φοιτητή ότι η απουσία παραδειγμάτων ήταν βέβαια μειονέκτημα, αλλά δεν ήταν και εμπόδιο για να κατανοήσουν οι φοιτητές το μάθημα.

Προσδοκία για τη χρησιμότητα της παρουσίας παραδειγμάτων: Το παρόν στοιχείο ενέχει ένα μικρό κίνδυνο να προέρχεται από ερώτηση υπόδειξης. Ωστόσο, οι απαντήσεις των συνεντευξιζόμενων συμπλέουν με την άποψη των φοιτητών που αναγνωρίζουν ότι τα παραδείγματα ποιοτικών ερευνών τους βοήθησαν. Από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων υπάρχει μια ομοφωνία ότι σε περίπτωση που παρουσιάζονταν παραδείγματα ποιοτικών ερευνών, θα είχαν την ευκαιρία να γνωρίσουν ζητήματα σχεδιασμού, εφαρμογής, επεξεργασίας υλικού, καθώς και αντικείμενα ποιοτικής έρευνας.

Χρησιμότητα παραδειγμάτων: Η χρησιμότητα των παραδειγμάτων εκφράζεται έντονα από τρεις ερωτώμενους, οι οποίοι είχαν την εμπειρία να δουν στο μάθημα λίγα -όπως αναφέρουν- παραδείγματα ποιοτικών ερευνών. Κατά τα λεγόμενα μιας φοιτήτριας, η οποία όπως δήλωσε θα κάνει ποιοτική έρευνα, η παρουσίαση παραδειγμάτων της φάνηκε χρήσιμη για να ξέρει πώς θα κάνει την έρευνά της. Η ίδια φοιτήτρια επίσης, συναισθηματικά φορτισμένη και μέσα από έντονη σωματική κίνηση, λέει: *«[Εμένα προσωπικά τουλάχιστον σε σχέση με το προπτυχιακό μου φάνηκε καλύτερο. Απ' το να λέμε σε κάθε μάθημα τί είναι ποιοτική έρευνα, συνέντευξη, ή ομάδες εστίασης, καλύτερα έτσι. Έμεινα ικανοποιημένη]».* Οι άλλοι δύο με έντονο το στοιχείο της μη λεκτικής γλώσσας (βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ) αναφέρουν ότι η παρουσία παραδειγμάτων στο μάθημα έδωσε την ευκαιρία για συζητήσεις, που με τη σειρά τους ανέβασαν το ενδιαφέρον.

Πλεονεκτήματα ποιοτικής έρευνας

Ποιά θεωρείτε ότι είναι τα θετικά μιας ποιοτικής έρευνας, τα πλεονεκτήματα που δίνει; Σύμφωνα με αυτά που πιστεύετε ή διδαχθήκατε. Ποιά σας έχουν μείνει έντονα;

Οι φοιτητές κλήθηκαν να απαντήσουν ποια πλεονεκτήματα αναγνωρίζουν στην ποιοτική έρευνα. Μεγάλη έμφαση έδωσαν στην άμεση επαφή του ερευνητή με την πραγματικότητα, στη δυνατότητα ανάδειξης βιωμάτων και εμπειριών, αλλά και στην ικανότητα ερμηνείας. Σε πρώτη φάση, τα σημαντικότερα πλεονεκτήματα που προέκυψαν από τις απαντήσεις των φοιτητών είναι: η διερεύνηση εις βάθος, ο πλούτος πληροφοριών, η μελέτη αντίληψης υποκειμένων, η άμεση επαφή με την πραγματικότητα του υπό μελέτη φαινομένου, η ερμηνευτική και η βελτίωση προβληματικών καταστάσεων. Η αμεσότητα και η διερεύνηση εις βάθος εκφράζονται από τους συμμετέχοντες με τη μορφή απλής αναφοράς. Τέσσερις φοιτητές στέκονται στην εμπλοκή του ερευνητή, με τους δύο να τονίζουν ότι ο συμμετοχικός χαρακτήρας δίνει την ικανότητα περιγραφής ψυχικών καταστάσεων και συναισθημάτων. Τα κυριότερα στοιχεία των απαντήσεων για τα πλεονεκτήματα της ποιοτικής μεθοδολογίας είναι δύο. Το πρώτο είναι ότι οι ερωτώμενοι στην προσπάθειά τους να απαντήσουν, φέρνουν στο νου τους τη σύγκριση με την ποσοτική έρευνα. Το δεύτερο, ότι δύο από τους συμμετέχοντες μιλούν για βελτίωση προβληματικών καταστάσεων, έχοντας κάνει λόγο -σε άλλες ερωτήσεις- για τη μελέτη περίπτωσης και την έρευνα δράση. Ο ένας μάλιστα δηλώνει την ανάγκη συνύπαρξης των δύο εργαλείων. Ένα και μοναδικό πλεονέκτημα διαφορετικό από τα άλλα, υπάρχει στην απάντηση: «*Βασικό πλεονέκτημα είναι η πρόσθετη γνώση που μπορούμε να... εντάξουμε σε μια ποσοτική κοινωνική έρευνα*».

Το πρώτο από τα δύο παραπάνω στοιχεία έχει πολύ μεγάλο ενδιαφέρον διότι φανερώνεται ένα μεγάλο μέρος της γνώμης των υποκειμένων για τη χρησιμότητα της ποιοτικής έρευνας, μέσω της σύγκρισης με την ποσοτική. Οι οκτώ στους δέκα λοιπόν, εκφράζουν την ανάγκη να γίνει χρήση ποιοτικών μεθόδων εκεί όπου η ποσοτικές μέθοδοι δεν παρέχουν επαρκή διερεύνηση. Κατά τα λεγόμενα του πρώτου ερωτώμενου, με την ποιοτική έρευνα εισχωρούμε σε βιώματα, που με

ποσοτική δεν ανακαλύπτονται εύκολα. Ο δεύτερος μετά από εσωτερική συζήτηση μας λέει: «μμ. (εσ).. έχουμε την ευκαιρία να δούμε τις εμπειρίες των ανθρώπων όχι μέσα από ένα πρίσμα ποσοτικό που αφήνει εκτός ένα πλήθος από χρήσιμα στοιχεία». Στην τέταρτη συνέντευξη η απάντηση συνοδεύεται από έντονη σωματική κίνηση και δηλώνεται ότι: «.(εσ).. [κυρίως ότι παρατηρούμε άμεσα, διερευνούμε εις βάθος σε πληροφορίες που δεν είναι φανερές, και παίρνουμε στοιχεία εμπειριών]. Αυτά που δεν μπορεί να κάνει μια ποσοτική έρευνα». Στην πέμπτη συνέντευξη υπάρχει η άποψη ότι η ουσία δεν είναι να βλέπουμε κάτι αριθμητικά, τη στιγμή μάλιστα που λίγο πολύ είναι αναμενόμενο, ενώ ο ερωτώμενος παραδέχεται ότι οι αριθμοί δε λένε πάντα την αλήθεια. Η ίδια γνώμη υπάρχει και στην έκτη συνέντευξη όπου χωρίς να παρέμβουμε για να υποδείξουμε, λαμβάνουμε δήλωση: «χωρίς να έχω τίποτα με την ποσοτική, μας βγάζει κάποιες φορές εκτός ουσίας». Ο έβδομος ερωτώμενος αναγνωρίζει την αδυναμία ποσοτικών μεθόδων να φέρουν στην επιφάνεια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της πραγματικότητας. Στην όγδοη συνέντευξη αναφέρεται το πλεονέκτημα ότι βγάζουμε συμπεράσματα μακριά από ποσοτικές παραπλανήσεις, ενώ στην τελευταία, ο φοιτητής, ορμώμενος από την έμφαση στην ατομική σκέψη απαντά: «Ανακαλύπτουμε πως σκέφτεται κάθε άνθρωπος ξεχωριστά. Δεν υπάρχει αυτό το τσουβάλιασμα των ποσοτικών μεθόδων».

Μειονεκτήματα-δυσκολίες

***Ποιά θεωρείτε ότι είναι τα μειονεκτήματα των μεθόδων της ποιοτικής έρευνας;
Από αυτά που πιστεύετε ή διδαχθήκατε. Ποιά σας έχουν μείνει έντονα;
-Ποιές δυσκολίες πιστεύετε ότι θα συναντήσετε σε μια ποιοτική έρευνα;***

Οι περισσότεροι φοιτητές συμφωνούν ότι βασικά μειονεκτήματα είναι τα μικρά δείγματα και η δυσκολία χρήσης μεθόδων. Από 'κει και πέρα, εκφράζονται προβληματισμοί για τον έλεγχο των πληροφοριών, την εξαγωγή συμπερασμάτων, το χρόνο, τη δεοντολογία, την επαφή με τα υποκείμενα, τη γενικότερη δυσπιστία, τη διαχείριση απρόβλεπτων καταστάσεων και τα προσόντα του ερευνητή σε σχέση με εμπειρία, επικοινωνία αντίληψη και παρατηρητικότητα. Επίσης, μερικοί από τους συμμετέχοντες θεωρούν ως μειονεκτήματα τις δυσκολίες που έχουν: η επιλογή μεθόδου, η κατασκευή εργαλείων και ο προσχεδιασμός γενικότερα. Το

πρόβλημα της υποκειμενικότητας εντοπίζεται στις απαντήσεις δύο μόνο φοιτητών, αν και σε μεγάλο βαθμό αλληλεπικαλύπτεται από τα παραπάνω.

Για τα μειονεκτήματα της ποιοτικής έρευνας, ενδεικτική είναι η απάντηση μιας ερωτώμενης, η οποία με ιδιαίτερη ένταση φωνής δηλώνει: *«Ο ερευνητής πρέπει να έχει το μυαλό του σε 85 πράγματα. Επιλογή σωστής μεθόδου, σωστή χρήση μεθόδου, αξιολόγηση συμπεριφοράς υποκειμένων, ηθική προστασία υποκειμένων. Χώρος, χρόνος, γενικά τί να λέμε είναι πολλά .(το μέγεθος του δείγματος;) Ναι σαφέστατα έχουμε να κάνουμε με ένα μικρό δείγμα του πληθυσμού»*. Στην ίδια ερώτηση, παίρνουμε ανάλογη απάντηση και από φοιτητή άλλου τμήματος. *«Μειονέκτημα είναι σαφώς τα μικρά δείγματα, ο χρόνος, η δυσκολία να βρούμε την κατάλληλη μέθοδο για κάποια έρευνα... (εσ) και όταν γίνεται ποιοτική έρευνα δεν ξέρεις τι θα συναντήσεις. Δυσπιστία υπάρχει, εμείς πρέπει πάνω απ' όλα να σεβόμαστε την ανωνυμία και ότι άλλο πρόβλημα έχουν οι συμμετέχοντες. -Αυτά Αυτά. Λογικά και τα συμπεράσματα είναι... έχουμε ένα πλήθος από πολύ χρήσιμα δεδομένα που θέλουν οργάνωση»*. Μια φοιτήτρια καθώς περιγράφει την εμπειρία της από τη μελέτη του μαθήματος λέει το εξής: *«Έχει το κακό ότι είναι κάποιες στιγμές παραείναι ποιητική για να είναι επιστημονική. Εγώ το κατάλαβα γιατί σε μια εργασία που έκανα είδα πολλά περιττά να γράφονται στα ελληνικά βιβλία και είχαν έτσι μια καλλιτεχνική λογοτεχνική υφή»*.

Στην ερώτηση για τις δυσκολίες που οι ίδιοι οι φοιτητές ως υποψήφιοι ερευνητές πιστεύουν ότι θα συναντήσουν, πέρα από όσα προαναφέρθηκαν, εντοπίζεται και η δυσκολία κατασκευής ερωτημάτων είτε σε ερωτηματολόγιο ανοιχτού τύπου είτε σε συνέντευξη. Η απάντηση μιας ερωτώμενης μάλιστα, δίνει έμφαση στην αποφυγή ερωτήσεων που υποδεικνύουν απαντήσεις ή οδηγούν σε απαντήσεις μονολεκτικές (ναι ή όχι), προσθέτοντας ακόμη, ότι κάτι τέτοιο το έχει δει σε εισήγηση στα πλαίσια συνεδρίου.

Μεθοδολογία

Ποιά ποιοτική μέθοδος ή μέθοδοι κατά τη γνώμη σας έχουν τη σημαντικότερη συμβολή στην επιτυχή απόκτηση γνώσης; Εσείς δηλαδή αν κάνετε μια έρευνα στα πλαίσια μιας εργασίας μιας διπλωματικής ή από προσωπικό ενδιαφέρον ποιά ποιοτική μέθοδο θα χρησιμοποιούσατε;

Η παραπάνω ερώτηση έγινε στους φοιτητές για να μας δείξει ποιες μέθοδοι θεωρούνται σημαντικότερες με βάση αυτά που έχουν διδαχτεί στο μάθημα. Αν και ο στόχος μας δεν είναι να ποσοτικοποιήσουμε, περιγραφικά αναφέρουμε ότι αριθμητικά κυριαρχούν οι τεχνικές συνέντευξης, η αφηγήσεις και η παρατήρηση. Παρατηρείται έντονη αναφορά στη συνέντευξη εις βάθος, στην ημιδομημένη συνέντευξη και στη συμμετοχική παρατήρηση. Σε δεύτερη φάση, υπάρχει μια προτίμηση στις ομάδες εστίασης, τη μελέτη περίπτωσης και την έρευνα δράση.

Δύο απαντήσεις ξεφεύγουν από την απλή αναφορά μεθόδων, γι αυτό και είναι πολύ χρήσιμο να σταθούμε σ' αυτές. Η απάντηση ενός ερωτώμενου που εργάζεται ως καθηγητής πληροφορικής, προλαβαίνει την επόμενη ερώτησή μας για τη συνδυαστική χρήση μεθόδων και μας αναφέρει: «...πληροφορικός είμαι και προτιμώ μελέτη περίπτωσης συνοδευόμενη από έρευνα δράση. Είμαι όμως της άποψης ότι σε συνεντεύξεις καλό είναι να γίνεται ευρύτερη έρευνα στο δείγμα με ερωτηματολόγιο». Όπως θα δούμε και παρακάτω, είναι και ο μόνος απ' τους συμμετέχοντες που κατά συνειδητοποιημένο τρόπο εκφράζει την προσδοκία του να διεξάγει έρευνα μικτής μεθοδολογίας. Άξια αναφοράς είναι και η απάντηση μιας συνεντευξιζόμενης διότι εξηγεί σε μεγάλο βαθμό την κυριαρχία των μεθόδων που αναφέρθηκαν. Όταν λοιπόν ρωτήθηκε για τη μέθοδο που θεωρεί σημαντικότερη και θα χρησιμοποιούσε, απάντησε: «Την έρευνα δράση και τη μελέτη περίπτωσης πολύ καλές... και στο μάθημα είπαμε και λίγα πράγματα. Εγώ είχα δει κάποια μόνη μου. Πιο πολύ μιλούσαμε για αφηγήσεις και συνεντεύξεις».

Μια ολοκληρωμένη έρευνα δε μιλάμε για ποιοτική, αλλά γενικά. Στα πλαίσια των δικών σας πάντα αναζητήσεων στο δικό σας αντικείμενο. Ποιές μεθόδους θα έπρεπε να χρησιμοποιεί;

-Θα συνδιάζατε ποιοτικές με ποσοτικές;

Ο στόχος της ερώτησης ήταν να διερευνήσουμε κατά πόσο έχουν υιοθετήσει οι φοιτητές την άποψη για την πληρότητα του συνδυασμού ποσοτικής και ποιοτικής μεθοδολογίας. Η ερώτηση σκόπιμα διατυπώνεται κάνοντας λόγο για “ολοκληρωμένη έρευνα” και “μεθόδους (πληθυντικός)” που θα έπρεπε να χρησιμοποιούνται. Επί της ουσίας, μόνο ένας από τους συμμετέχοντες απαντάει συνειδητοποιημένα εξ αρχής ότι θα έκανε μικτή έρευνα, λέγοντας ότι θα χρησιμοποιούσε Παρατήρηση μαζί με ερωτηματολόγιο πενταβάθμιας ή τετραβάθμιας. Στην ερώτηση που γίνεται σε δεύτερο χρόνο, αν και ήταν περισσότερο τυπικό το θέμα, η απάντηση που δίνει κουνώντας έντονα το κεφάλι είναι: *[Ναι. Ακριβώς] αυτή την προσδοκία έχω*. Δύο άλλοι ερωτώμενοι, παρασυρόμενοι από τη ροή του λόγου, καταλήγουν εν τέλει στη μικτή μεθοδολογία, χωρίς να είναι τόσο εκδηλωτικοί όπως ο προηγούμενος.

Η ερώτηση που κάνουμε σε δεύτερο χρόνο, εκτιμήσαμε ότι μπορεί να μας δώσει κάτι παραπάνω σχετικά με την αντίληψη των φοιτητών για τη μικτή μεθοδολογία, ιδίως αυτών που οι απαντήσεις τους δεν ήταν από την αρχή στο πνεύμα της μικτής έρευνας. Ακόμη και η σωματική τους κίνηση, κάποιος μορφασμός, ένα μικρό σχόλιο ή οποιαδήποτε μορφή εκδήλωσης θα ήταν κέρδος, ώστε να δούμε τη σχέση τους με το συνδυασμό μεθόδων. Οι απαντήσεις που λάβαμε δεν ήταν μονολεκτικές. Αυτό ίσως να συνέβη επειδή το ερώτημα δεν τέθηκε στην αρχή, αλλά αφού έχει προηγηθεί σχεδόν ολόκληρη η συνομιλία. Οι ερωτώμενοι λοιπόν, απάντησαν ότι θα έκαναν τελικά μικτή έρευνα. Δεν ήταν όμως καθόλου εκδηλωτικοί, και τα σχόλιά τους -πέρα από την απειρία- θα λέγαμε ότι έδειχναν μια ελαφρά απουσία ενημέρωσης για το εν λόγω θέμα. Ειδικότερα, εισπράξαμε απαντήσεις όπως: «Αν μπορούσα ναι., Ναι στο μέλλον, Ναι θα συνδύαζα, Δε το 'χω σκεφτεί αλλά προφανώς, Ναι, αν αποκτήσω κάποια εμπειρία, Θα συνδύαζα αν είχε κάνα νόημα να συνοδευτεί η μια έρευνα από την άλλη». Πήραμε επίσης την απάντηση: «[Το έχω ακούσει αυτό. Εννοείτε για τριγωνοποίηση;] Μπορεί». Εδώ

υπάρχει ένταση φωνής και σωματική κίνηση μόλις έρχεται στο μυαλό του ερωτώμενου η έννοια της τριγωνοποίησης. Για το ενδεχόμενο όμως αν συνδύαζε μεθόδους, δεν είναι σίγουρος. Κλείνοντας, μεγάλη σημασία έχει ότι ένας από τους παραπάνω συμμετέχοντες προσθέτει στο τέλος της απάντησής του την αναγκαιότητα για ερωτήσεις ανοιχτού τύπου στα ερωτηματολόγια. *«Φτάνει πια με τα συμφωνώ λίγο, πολύ, καθόλου. Καλές οι κλειστού τύπου για το spss, αλλά να δηλώνεται και κάτι γραπτά»*.

5.2 ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα σημαντικότερα στοιχεία που συνδέουν οι φοιτητές με τη διδασκαλία της ποιοτικής έρευνας είναι οι μέθοδοι, οι θεωρία, ο ρόλος της ποιοτικής έρευνας και ο ρόλος του ερευνητή. Η γνώση που δείχνουν ότι έχουν αποκομίσει, αλλά και το συναίσθημα που εκδηλώνουν λεκτικά και μη, φανερώνουν ένα ενδιαφέρον και μια αποδοχή για το αντικείμενο. Με τον ίδιο τρόπο εκφράζονται φυσικά και επιφυλάξεις, αλλά από πουθενά δεν προκύπτει απόρριψη ή αρνητική διάθεση. Η χρησιμότητα των ποιοτικών μεθόδων γίνεται σε όλους τους συμμετέχοντες αποδεκτή παρά τις δυσκολίες και τα μειονεκτήματα. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί από τη μεγάλη επιρροή που φαίνεται ότι τους έχει ασκήσει το μάθημα από πλευράς διδάσκοντα-εκπαιδευτικού υλικού, καθώς παρατηρείται ένα υψηλό ποσοστό συμμόρφωσης στα λεγόμενα των διδασκόντων. Σε κάποιες στιγμές οι ερωτώμενοι δράττονται της ευκαιρίας να χρησιμοποιήσουν λόγια των καθηγητών, ώστε να απαντήσουν δείχνοντας τη γνώση που απέκτησαν. Αυτό σε πρώτη φάση είναι θετικό. Αποκαλύπτει ότι ένα μεγάλο μέρος του μαθήματος το έχουν κατανοήσει, ενώ πολλά από αυτά που έχουν ακούσει ή έχουν διαβάσει, τα εντάσσουν στις απόψεις τους για τα πλεονεκτήματα και τη χρησιμότητα της ποιοτικής μεθοδολογίας. Από την άλλη όψη, αν συνυπολογίσουμε και την απουσία παραδειγμάτων, δείχνει ένα κλίμα τυπικού παιδαγωγικού συστήματος μακριά από την ουσία της πρακτικής εφαρμογής. Το θέμα της παρουσίασης παραδειγμάτων ποιοτικών ερευνών στο μάθημα, προφανώς και είναι ένα στοιχείο στο οποίο πρέπει να δοθεί η ανάλογη προσοχή για την ένταξη των διδασκομένων στο πνεύμα των ποιοτικών ερευνών. Εδώ προκύπτει και το θέμα του χρόνου. Ο περιορισμένος χρόνος δεν είναι πρόβλημα μόνο για τους φοιτητές που διδάχτηκαν την ποιοτική μεθοδολογία στο ίδιο μάθημα με την ποσοτική. Τονίζεται και από άτομα που τη

διδάχθηκαν υπό τη μορφή αυτόνομου μαθήματος. Δε θα μπορούσε να είναι τυχαίο ότι δύο τμήματα που εξετάστηκαν σε προηγούμενη ενότητα έχουν καθιερώσει συμπληρωματική διδασκαλία. Συνεπώς το ζήτημα του χρόνου διδασκαλίας πρέπει να επαναπροσδιοριστεί.

Από τις απαντήσεις των ερωτώμενων, είναι εμφανής η εστίαση της διδασκαλίας στις τεχνικές της συνέντευξης και της παρατήρησης. Αυτές είναι που μένουν έντονα στους φοιτητές. Αυτό αποδεικνύεται και από τις προτιμήσεις που εκφράζουν δημιουργώντας την εντύπωση ότι γι αυτούς υπάρχουν μόνο οι συγκεκριμένες μέθοδοι. Τα πράγματα σίγουρα δεν είναι έτσι. Ας βάλουμε πρώτα τον παράγοντα της λογικής. Στο δείγμα μας υπάρχουν μεταπτυχιακοί φοιτητές του τμήματος Ψυχολογίας. Η ψυχολογία ως επιστήμη που διερευνά σκέψεις, συνειδήσεις και εμπειρίες, εύλογα οδηγεί στη συνέντευξη εις βάθος, στην αφήγηση ή στις ομάδες εστίασης. Οι εκπαιδευτικοί, οι κοινωνιολόγοι και οι κοινωνικοί επιστήμονες γενικότερα, για ξεχωριστούς ή όμοιους λόγους, μπορούν να βασίζονται στη συνέντευξη και τη συμμετοχική παρατήρηση. Στο μάθημα τώρα, είναι προφανές ότι δίνεται μεγαλύτερη βαρύτητα στις παραπάνω μεθόδους, προκειμένου να εκπληρωθεί η βασική προτεραιότητα εισαγωγής φοιτητών στην ποιοτική μεθοδολογία, κάτω από συνθήκες πίεσης χρόνου. Σε δύο περιπτώσεις όπου εκφράζεται η προτίμηση στην έρευνα δράση και τη μελέτη περίπτωσης, υπάρχει εκτεταμένη προσωπική μελέτη και μια δήλωση ότι στο μάθημα έγινε περιορισμένη αναφορά για μεθόδους εκτός συνέντευξης και αφηγήσεων. Επομένως μιλάμε για δύο εξαιρέσεις, οι οποίες εξαιτίας της λεκτικής τους υπόστασης, επιβεβαιώνουν την ερμηνεία της παραπάνω κατάστασης.

Στο σημείο αυτό, είμαστε σε ευνοϊκή θέση για να ελέγξουμε τη σχέση των παραγόντων που αναφέραμε στο δεύτερο κεφάλαιο με την αντίληψη των ερευνώμενων. Όπως είναι αυτονόητο, δεν πρόκειται για έλεγχο υποθέσεων κατά ποσοτικό τρόπο, αλλά βασιζόμαστε στην ερμηνεία που οδηγούν τα στοιχεία των απαντήσεων.

Ο πρώτος παράγοντας που επιδρά αρνητικά στην εικόνα της ποιοτικής έρευνας είναι η *απαιτούμενη ικανότητα του ερευνητή*. Οι ερευνώμενοι, από τον τρόπο που διδάχθηκαν το μάθημα, έχουν ισχυρά χαραγμένο στην αντίληψή τους το ρόλο του ερευνητή κατά τη διεξαγωγή της έρευνας. Αναφέρονται στοιχεία όπως η αφοσίωση, η παρατηρητικότητα, ο σεβασμός των υποκειμένων, τα επικοινωνιακά προσόντα και υπάρχει μια γενική συμφωνία ότι αποτελούν μειονεκτήματα. Ακόμη, από την πλευρά των φοιτητών, οι δυσκολίες στο σχεδιασμό της έρευνας και στην κατασκευή ενός εργαλείου συνέντευξης, σημειώνονται έντονα ως μειονεκτήματα. Συνεπώς, μπορούμε να πούμε ότι στην αντίληψη των φοιτητών, οι αρμοδιότητες του ποιοτικού ερευνητή επιδρούν αρνητικά. Άρα η ισχύς του παράγοντα *απαιτούμενη ικανότητα του ερευνητή* επιβεβαιώνεται.

Η αμφισβήτηση ουδετερότητας και επιστημονικής εγκυρότητας έχει αναπτυχθεί ευρέως ως επιχείρημα από τους υποστηρικτές των ποσοτικών μεθόδων, λόγω της φύσης των μεθόδων και της κρίσης του ερευνητή. Στις απαντήσεις των συμμετεχόντων αναγνωρίζονται σχεδόν όλα τα μειονεκτήματα και οι δυσκολίες, μεταξύ των οποίων και το ενδεχόμενο αλλοίωσης αποτελεσμάτων ή συμπερασμάτων εξαιτίας προκαταλήψεων. Οι ίδιοι συμμετέχοντες όμως, αναγνωρίζουν στην ποιοτική έρευνα και μια σειρά από πλεονεκτήματα τα οποία δύσκολα θα παραδέχονταν σε περίπτωση που αμφισβητούσαν την επιστημονικότητα της ποιοτικής έρευνας. Ακόμη και στο ενδεχόμενο να απαντούσαν χωρίς να πιστεύουν αυτά που λένε, είναι παραπάνω από παράλογο, οι οκτώ ερευνώμενοι να αναφέρουν τα θετικά της ποιοτικής έρευνας μέσα από τη σύγκριση με την ποσοτική, τονίζοντας τις αδυναμίες της δεύτερης. Όταν δηλαδή αναφέρονται η διερεύνηση εις βάθος, η ανακάλυψη κρυμμένων στοιχείων, η αλληλεπίδραση και η αμεσότητα ως δυνατότητες που δεν υπάρχουν στην ποσοτική μεθοδολογία, δεν μπορούμε να οδηγηθούμε σε ερμηνεία περί αμφισβήτησης επιστημονικής εγκυρότητας.

Η στάση των ερευνώμενων απέναντι στην ποιοτική έρευνα είναι σίγουρα θετική. Αυτό δεν είναι αποτέλεσμα μόνο της διδασκαλίας. Απλά υπάρχει και μια συμφωνία με την άποψη ότι με την ποσοτική μεθοδολογία χάνεται η ερμηνευτική. Μια φοιτήτρια μας είπε: *«Μακάρι να εξηγούσαμε τον κόσμο με αριθμούς. Αλλά δυστυχώς δεν είναι έτσι»*. Σε μια άλλη περίπτωση, σε σχόλιο για το μάθημα: *«Ωραία ήταν χρήσιμα δηλαδή έμαθες και έναν τρόπο έρευνας διαφορετικό από ερωτηματολόγια»*. Οι ερευνώμενοι σε καμία περίπτωση δεν είναι κατά της ποσοτικής έρευνας. Απλούστατα, το γενικότερο κλίμα ότι η ποσοτική μεθοδολογία οδηγεί στην κατάκτηση της πραγματικότητας, σίγουρα τους έχει προβληματίσει. Ένας από τους τρεις φοιτητές που δήλωσαν ότι για τη διπλωματική τους εργασία θα διεξάγουν ποιοτική έρευνα, όταν έλεγε για τις δυσκολίες που ενδέχεται να συναντήσει, μας ανάγκασε να τον ρωτήσουμε: *«οι δυσκολίες δε σας αποστρέφουν από την ποιοτική έρευνα»*; Η απάντηση; αποφασιστική και ξεκάθαρη: *«Όχι. Δέχομαι τις δυσκολίες αλλά δε θα καταφύγω και σε ποσοτική για την έρευνα που θέλω να κάνω»*. Στις ερωτήσεις για τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα, όλοι οι συμμετέχοντες μιλούν αρκετά ρεαλιστικά χωρίς όμως, να εκφράζουν τη δυσπιστία τους απέναντι στην εγκυρότητα της ποιοτικής μεθοδολογίας. Συνεπώς, παρόλο που η αμφισβήτηση ουδετερότητας και επιστημονικής εγκυρότητας σαν επιχείρημα προσελκύει το ενδιαφέρον πολλών ακόμη και σήμερα, στην αντίληψη των ερευνώμενων μας δεν είναι αποδεκτό. Επομένως, δεν επιβεβαιώνεται.

Η δυσκολία διεξαγωγής έρευνας και χρήσης ποιοτικών μεθόδων, εκφράζεται μέσα από τα τις δυσκολίες που αφορούν απρόβλεπτες καταστάσεις, επικοινωνιακά προσόντα, παρατηρητικότητα, σχέσεις εμπιστοσύνης, ακόμη και την επιλογή αντικειμένου έρευνας ή καταλληλότερης μεθόδου. Με άλλα λόγια οι ερωτώμενοι έχουν πλήρη αντίληψη ότι η διεξαγωγή μιας ποιοτικής έρευνας και η χρήση μεθόδων δεν είναι εύκολη υπόθεση. Όλα αυτά φυσικά, αποτελούν μειονεκτήματα, και με δεδομένο ότι δεν υπάρχει μεγάλη εμπειρία, εμφανίζονται κάπως προβληματισμένοι με την ιδέα να κάνουν μόνοι τους το ερευνητικό εγχείρημα. Χαρακτηριστική είναι η απάντηση: *«Δύσκολες μέθοδοι δεν μπορείς να τις χρησιμοποιήσεις αν δεν έχεις κάποιον έμπειρο δίπλα»*. Οι συμμετέχοντες τώρα, που έχουν δουλέψει ή ενημερωθεί πάνω σε θέματα εφαρμογής, μπορεί μεν να εμφανίζονται πιο ήρεμοι, αλλά όλες οι απαντήσεις των φοιτητών για τα μειονεκτήματα της ποιοτικής έρευνας επιβεβαιώνουν την ισχύ του παραπάνω

παράγοντα.

Το ζήτημα ηθικής και δεοντολογίας εμφανίζεται ήδη από τις απαντήσεις της πρώτης ερώτησης, παρ' ότι δεν αναφέρεται στον ίδιο βαθμό με άλλα στοιχεία. Έχουμε πει ότι στο δείγμα μας, πέρα από την ικανοποιητική κατανόηση των εννοιών, υπάρχει και μια τάση των φοιτητών να φέρνουν στις απαντήσεις τους λόγια του καθηγητή. Είναι λοιπόν, εμφανώς ενημερωμένοι πάνω σε θέματα ηθικής αν και αυτά που λένε έχουν ένα χαρακτήρα επιφανειακό. Εκφέρονται δηλαδή με μια πολύ γενική θεωρητική μορφή, με εκφράσεις τύπου: ηθική προστασία υποκειμένου, δεοντολογία, σεβασμός υποκειμένου, σεβασμός ανωνυμίας, σχέση εμπιστοσύνης. Αυτό έχει μια βάση λογικής αν σκεφτούμε ότι πέρασε και κάποιος καιρός από τότε που διδάσκονταν το μάθημα. Καλό θα ήταν πάντως να μείνουμε στο ότι σε μια ενδεχόμενη δική τους έρευνα, το θέμα της ηθικής τους προβληματίζει. Εφόσον από τους φοιτητές γίνεται αντιληπτό ως μειονέκτημα, κρίνοντας πάντα και από τις απαντήσεις, καταλήγουμε ότι ο παράγοντας *ηθική και η δεοντολογία* επιδρά αρνητικά.

Η *τεχνολογική υπέρβαση της ποσοτικής έρευνας* έδωσε μεγάλη ταχύτητα στις αναλύσεις, εδραίωσε την αντικειμενικότητα της εξαγωγής συμπερασμάτων και συνδέθηκε αναπόσπαστα με ερευνητικά κατορθώματα. Η σχέση της ποιοτικής έρευνας με την τεχνολογία σίγουρα δεν είναι ανάλογη. Τα συμπεράσματα στηρίζονται ακόμη και σήμερα στην κρίση των ερευνητών, ενώ για την οργάνωση και ταξινόμηση υλικού συμβαίνει να υπάρχει άγνοια ή και διαμάχη. Από τις απαντήσεις των φοιτητών, παρατηρούνται γνώμες όπως: *οι αριθμοί δε λένε πάντα την αλήθεια, οι κλειστού τύπου ερωτήσεις παρουσιάζουν αδυναμίες, κάποια αντικείμενα στον κοινωνικό κόσμο πρέπει να ερευνηθούν πρωτίστως ποιοτικά*. Το γενικότερο κλίμα κυριαρχίας της ποσοτικής προσέγγισης έχει κάνει πολλούς να δυσανασχετούν. Αναγνωρίζεται μεν η συμβολή της τεχνολογίας αλλά είναι εμφανής η δυσαρέσκεια στην άκρατη ποσοτικοποίηση και την υπονόμηση της ερμηνείας. Ενδεικτική είναι η απάντηση: *Εγώ βασικά ποιοτική θέλω να κάνω στη διπλωματική μου. Να μοιράζω ερωτηματολόγια δεξιά και αριστερά για να μπω στο spss μήπως και βρω καμιά συσχέτιση; Να δείξω κάτι καινούριο. Κάθε μέρα*

ποσοτικές έρευνες γίνονται. Αυτή η καθημερινότητα της ποσοτικής έρευνας μπορεί να συνδεθεί κάλλιστα με την αδυναμία οποιασδήποτε βελτίωσης. Η άποψη των δύο φοιτητών για τη χρησιμότητα της ποιοτικής έρευνας στην αντιμετώπιση προβλημάτων αυτή την ουσία δίνει. Θα πρέπει βέβαια οι υποστηρικτές της ποσοτικής προσέγγισης να τους δώσουν το μεγάλο ελαφρυντικό ότι η πραγματικότητα που βιώνουν καθημερινά είναι η ελληνική.

Από τα μειονεκτήματα που ανέφεραν οι ερευνώμενοι, σίγουρα γίνεται λόγος για πρόβλημα ελέγχου πληροφοριών, αλλά κανείς δεν εκφράζει παράπονο για την απουσία τεχνολογίας. Οι φοιτητές, σύμφωνα με τα λεγόμενά τους, εμφανίζονται συμβιβασμένοι με την ιδέα ότι -ως υποψήφιοι ερευνητές- για να αναλύσουν ή να εξάγουν συμπεράσματα, θα κουραστούν παραπάνω. Το αποτέλεσμα όμως, δεν παύει να είναι κέρδος. Επί πρόσθετα, δεν προκύπτει από πουθενά ότι η ύπαρξη του spss αποστρέφει το φοιτητή από τη διεξαγωγή ποιοτικής έρευνας. Επομένως, κατά την αντίληψη των ερωτώμενων του δείγματός μας, η τεχνολογία την ποσοτικής έρευνας δεν υποβαθμίζει την ποιοτική.

Ένα αξιοπρόσεκτο στοιχείο έχει να κάνει με τη μικτή μεθοδολογική προσέγγιση. Παρόλο που όλοι συμφωνούν ότι το μικρό δείγμα είναι σοβαρό μειονέκτημα, μόλις ο ένας τονίζει συνειδητοποιημένα την ανάγκη συνύπαρξης των δύο μεθοδολογιών για την ύπαρξη γενίκευσης μαζί με ερμηνεία. Από τις απαντήσεις άλλων φοιτητών είναι εμφανής η έλλειψη ενημέρωσης. Χωρίς να θέλουμε να κάνουμε ποσοτική γενίκευση, αλλά με κριτήριο τη μορφή που έχουν οι απαντήσεις, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η μικτή μεθοδολογία δεν έχει περάσει στην αντίληψη των φοιτητών ως αναγκαιότητα. Προφανώς και δεν αρκεί η απλή αναφορά του καθηγητή για το πόσο χρήσιμο είναι να χρησιμοποιούμε μικτές μεθόδους. Για το συγκεκριμένο θέμα χρειάζεται μια διευρυμένη ενημέρωση και προσωπική μελέτη. Η στάση των φοιτητών απέναντι στη μικτή έρευνα είναι ακαθόριστη, γιατί απλούστατα η έλλειψη ενημέρωσης εμποδίζει την αλληλεπίδραση γνωστικού πεδίου με συναισθήματα και αξίες που έχουν οι ίδιοι οι ερωτώμενοι.

5.3 Περιορισμοί (Limitations)

- Η μέθοδος άντλησης δεδομένων από το φύλλο μαθήματος για κάθε πανεπιστημιακό τμήμα αποτελεί περιορισμό διότι τα ίδια τα δεδομένα ενδέχεται να αποκλίνουν από την πραγματική πορεία της διδασκαλίας λόγω συχνών ή έκτακτων αλλαγών.
  - Ο αριθμός του δείγματος δεν επιτρέπει γενικεύσεις.
  - Οι μέθοδοι εξαγωγής συμπερασμάτων έχουν από μόνες τους περιορισμούς.
- Ο τύπος του δείγματος αποτελεί έναν περιορισμό διότι θα μπορούσε συμπληρωματικά να διερευνηθεί η αντίληψη όχι μόνο διδασκόμενων αλλά και διδασκόντων μέσω ενός διαφορετικού ερωτηματολογίου.
  - Γενικότερα μειονεκτήματα ποιοτικής έρευνας.

5.4 Προτάσεις για περαιτέρω διερεύνηση (Further Scope)

- Ποσοτική έρευνα επί μεγαλύτερου δείγματος κατόπιν ανάδειξης και αξιολόγησης συγκεκριμένων μεταβλητών.
- Συνδυαστική έρευνα επί μεγαλύτερου δείγματος βασισμένη σε ερωτηματολόγιο και ποιοτική συνέντευξη.
- Αξιολόγηση-ανάλυση μεταδεδομένων από την πλευρά καθηγητών-ερευνητικής ομάδας για την ανάπτυξη της διδακτικής ή της ερευνητικής δραστηριότητας με βασικό εργαλείο την έρευνα δράση.
- Διερεύνηση ζητημάτων πρακτικής εφαρμογής και βραχυπρόθεσμων προσδοκιών σε ένα συγκεκριμένο αντικείμενο. Το δείγμα εδώ πρέπει να αποτελείται από έμπειρους ποιοτικούς ερευνητές, προερχόμενους από τον ίδιο επιστημονικό χώρο.

Συζήτηση

Το θετικιστικό παράδειγμα επέβαλε την αντίληψη ότι η κοινωνική πραγματικότητα είναι αντικειμενική και περιγράφεται με τρόπο αξιολογικά ουδέτερο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να κυριαρχήσει η ποσοτική μεθοδολογία ως μέσο διασφάλισης βεβαιότητας και ακρίβειας, ώστε να μην υπάρχουν ερωτήματα που δεν επιδέχονται απάντηση. Το εν λόγω εγχείρημα, όπως ήταν φυσικό, δημιούργησε και συνεχίζει να δημιουργεί αντιδράσεις διότι η υπονόμηση βιωμάτων και ερμηνευτικής οδηγεί σε αδυναμία πραγματικής εξήγησης του πολυδιάστατου χαρακτήρα της κοινωνικής πραγματικότητας. Προκύπτουν λοιπόν υποκειμενιστικής φύσεως (ανα)θεωρήσεις, σύμφωνα με τις οποίες, η ανάλυση της γλώσσας και του υποκειμενικού νοήματος συμβάλλουν αποτελεσματικά στην απόκτηση όλων εκείνων των γνώσεων που μένουν στο περιθώριο εξαιτίας της ιδιομορφίας του ποσοτικού μοντέλου.

Οι ποιοτικοί ερευνητές έχουν τη δυνατότητα να μελετούν τα πράγματα στο φυσικό τους πλαίσιο, επιχειρώντας να δώσουν νόημα ή να ερμηνεύσουν τα φαινόμενα με όρους νοημάτων που οι άνθρωποι δίνουν σ' αυτά. Αυτό σημαίνει ότι η καθημερινότητα των ατόμων μπορεί να κατανοηθεί μέσα από μελέτες περίπτωσης, προσωπικές εμπειρίες, ενδοσκοπήσεις, ιστορίες ζωής, συνεντεύξεις, παρατηρήσεις, ιστορικά κείμενα και οπτικοαουστικό υλικό. Η κριτική θεωρία δικαίως αρνείται την αξίωση της επιστήμης να καθορίσει σταθερούς όρους με τους οποίους μπορεί να μετρηθεί όλη η γνώση και να παρουσιάσει μια αντικειμενική και ουδέτερη άποψη. Αρκεί να σκεφτούμε ότι στην κοινωνία ο καταναγκασμός δεν είναι ανάλογος με αυτόν που υπάρχει στον έλεγχο των φυσικών αντικειμένων. Οι άνθρωποι αν και κατευθύνονται από θεσμούς ή καθημερινά γεγονότα, δεν παύουν να έχουν νοητική, βουλευτική και συναισθηματική ανάπτυξη.

Στην ελληνική περίπτωση, οι δυσκολίες που υποχρεώθηκε η χώρα να αντιμετωπίσει μεταπολεμικά αλλά και οι διαρκείς φάσεις ανασύνταξης μετέπειτα, είχαν σα συνέπεια την περιορισμένη ανάπτυξη της κοινωνικής και εκπαιδευτικής έρευνας. Αυτό μπορεί να ερμηνευθεί και ως αποτέλεσμα της γενικότερης κοινωνικής πολιτικής με δεδομένη τη μορφή της μισθωτής εργασίας και τη δράση της οικογένειας στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Μπορούμε να πούμε

δηλαδή ότι το επίπεδο ανάπτυξης της έρευνας στα ΑΕΙ και η ανυπαρξία ποιοτικής μεθοδολογίας απεικονίζουν την ίδια την πολιτική εκπαίδευσης και κατάρτισης. Η ανάγκη για γρήγορη εισαγωγή κοινωνικών και παιδαγωγικών θεωριών σε μια χώρα ερευνητικά αδύναμη δε θα μπορούσε παρά να επιφέρει την πλήρη αποδοχή μετρήσιμων δεδομένων και της ανάλυσης μετρήσιμων μεταβλητών. Αυτή η τάση όμως κρατάει ακόμη και σήμερα την ερμηνευτική και τις συνθετικές μεθόδους στην απομόνωση. Με άλλα λόγια μια ποιοτική έρευνα μπορεί εύκολα είτε να αμφισβητηθεί ως προς την εγκυρότητά της, είτε να χαρακτηριστεί χρησιμοθηρική.

Αν κάπου πρέπει να επενδύσουμε για την ανάπτυξη της ποιοτικής έρευνας είναι σίγουρα στη διδασκαλία της εντός των πανεπιστημιακών τμημάτων. Κρίνεται δηλαδή απαραίτητο να ξεπεραστούν εκείνα τα όρια της απλής ένταξης των φοιτητών στην ποιοτική μεθοδολογική προσέγγιση, μέσα από τη διευκρίνιση εννοιών και την εισαγωγή σε απλές θεωρητικές αφετηρίες. Ο σκοπός του μαθήματος και η παρουσίαση των μεθόδων φαίνεται να στοχεύουν σε παθητικά υποκείμενα παρά σε υποψήφιους ερευνητές. Αυτός ίσως να είναι και ο λόγος που στην παρούσα χρονική στιγμή η απόκτηση γνώσεων για το σχεδιασμό και την εκπόνηση επιστημονικής έρευνας απέχουν από τα δεδομένα των ευρωπαϊκών χωρών. Η στάση των φοιτητών του δείγματος απέναντι στην ποιοτική έρευνα μπορεί να είναι θετική, ωστόσο κανείς δεν μπορεί να εγγυηθεί ότι θα εξακολουθήσουν να διατηρούν αυξημένο το ενδιαφέρον τους και μετέπειτα. Γι αυτό είναι σημαντικό να παρατηρούμε την εξέλιξη της ελληνικής ποιοτικής έρευνας, τόσο σε επίπεδο δραστηριότητας όσο και σε επίπεδο διδασκαλίας, προκειμένου να κάνουμε μια σωστή αποτίμηση και να συμβάλλουμε όχι μόνο στην ανάπτυξή της ίδιας αλλά και γενικότερα της μικτής μεθοδολογίας..

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αλεξίου, Θ. (2003), «Όψεις κοινωνικής πολιτικής στην Ελλάδα: Ιστορικο-θεωρητικά ζητήματα», *Το βήμα των κοινωνικών επιστημών*, 35, 81-113.

Αυγελής, Ν., Γλώσσα και Νόημα στον Αριστοτέλη, στο Διεθνές Συνέδριο: *Ο Αριστοτέλης Σήμερα*, Δήμος Ναούσης-Δημοτικός Πολιτιστικός Οργανισμός Νάουσας-Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Νάουσα, 20-23 Σεπτεμβρίου 2001.

Αυγελής, Ν. (2001), *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Ατομική Έκδοση.

Βαμβούκας, Μ., Η εκπαιδευτική έρευνα στην Ελλάδα ως τη δεκαετία 70. Παράγοντες που καθόρισαν το στάδιο ανάπτυξής της, στο 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο: *Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα*, Παιδαγωγική Εταιρία Ελλάδος, Ναύπακτος, 13-15 Νοεμβρίου 1998.

Δαγδιλέλης, Β., & Χοντολίδου, Ε., Η απουσία της ερμηνείας στις ελληνικές παιδαγωγικές έρευνες και η μονοκρατορία του ποσοτικού παραδείγματος: ένα ερώτημα επιστημολογικής νομιμότητας, στο 2ο Πανελλήνιο Συνέδριο: *Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα* (Β τόμος), Παιδαγωγική Εταιρία Ελλάδος, Αθήνα, 2-4 Νοεμβρίου 2000.

Ιωσηφίδης, Θ., Η Μέθοδος των Focus Groups στην Κοινωνική Έρευνα: η Περίπτωση του Ερευνητικού Προγράμματος MEDACTION, στο Διεθνές Συνέδριο: *Κοινωνικές Εξελίξεις στην Σύγχρονη Ελλάδα και Ευρώπη*», Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ), Σύλλογος Ελλήνων Κοινωνιολόγων (ΣΕΚ). Αθήνα, 24-26 Μαΐου 2001.

Ιωσηφίδης, Θ. (2008), *Ποιοτικές Μέθοδοι Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.

Κάλλας, Ι. (2008), *Η πληροφορική τεχνολογία στην κοινωνική έρευνα: Το πρόβλημα των δεδομένων*. Αθήνα: Νεφέλη.

Καλφόπουλος, Κ., Αστρινάκης, Α. (2003), *Η Ποιοτική παράδοση στις κοινωνικές επιστήμες*, Αθήνα: Νήσος.

Κασσωτάκης, Μ., Το κέντρο εκπαιδευτικής έρευνας: οι σκοποί δημιουργίας του, το μέχρι σήμερα έργο του και οι προοπτικές του, στο 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο: *Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα*, Παιδαγωγική Εταιρία Ελλάδος, Ναύπακτος, 13-15 Νοεμβρίου 1998.

Κατριβέσης, Ν. (1996), *Κοινωνιολογική Θεωρία: Σύγχρονα ρεύματα της κοινωνιολογικής σκέψης*. Αθήνα: Μπένου.

Κελπανίδης, Μ. (1999), *Μεθοδολογία της Παιδαγωγικής Έρευνας με Στοιχεία Στατιστικής*. Θεσσαλονίκη: Κώδικας.

Κελπανίδης, Μ., Γιατί ποσοτικές κατηγορίες στην παιδαγωγική έρευνα;

Παρατηρήσεις σ' ένα επίμαχο θέμα, στο 4ο Πανελλήνιο Συνέδριο: *Ελληνική Παιδαγωγική Έρευνα*, Παιδαγωγική Εταιρία Ελλάδος, Αλεξανδρούπολη, 28-30 Μαΐου 2004.

Κωνσταντοπούλου, Χ., Ελληνική κοινωνική έρευνα: από την ανυπαρξία στην ανεπάρκεια, στο Πανελλήνιο Συνέδριο: *Η κοινωνική έρευνα στην Ελλάδα σήμερα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 11-13 Ιανουαρίου 1989.

Κωσταράς, Γ. (1991), *Φιλοσοφική Προπαιδεία*. Αθήνα: Ατομική Έκδοση.

Λάζος, Γ. (1998), *Το Πρόβλημα της Ποιοτικής Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Λελεντζή, Β., Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση: διεπιστημονική-διαθεματική προσέγγιση, στο: 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο: *Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα*, Παιδαγωγική Εταιρία Ελλάδος, Ναύπακτος, 13-15 Νοεμβρίου 1998.

Λυδάκη, Α., Η ποιοτική έρευνα στις παιδαγωγικές επιστήμες, στο 2ο Πανελλήνιο Συνέδριο: *Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα* (Α τόμος), Παιδαγωγική Εταιρία Ελλάδος, Αθήνα, 2-4 Νοεμβρίου 2000.

Λυδάκη, Α. (2001), *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Μαλούτας, Θ., Εμπειρισμός και κοινωνική έρευνα στη Μεταπολεμική Ελλάδα, στο Πανελλήνιο Συνέδριο: *Η κοινωνική έρευνα στην Ελλάδα σήμερα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 11-13 Ιανουαρίου 1989.

Ματσαγγούρας, Η., Η έρευνα δράσης στη σχολική τάξη: προβλήματα και προτάσεις, στο 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο: *Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα*, Παιδαγωγική Εταιρία Ελλάδος, Ναύπακτος, 13-15 Νοεμβρίου 1998.

Πατέλης, Δ. (2010), «Κοινωνικές Επιστήμες και μεθοδολογία του οργανικού όλου: Πέραν του διπόλου ποιοτικών και ποσοτικών μονομερειών» στο Πουρκός, Μ. Α., & Δαφέρμος, Μ., *Ποιοτική Έρευνα στις Κοινωνικές Επιστήμες* (207-297). Αθήνα: Τόπος.

Πουρκός, Μ. Α. (2010), «Η διαμάχη μεταξύ της ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες» στο Πουρκός, Μ. Α., & Δαφέρμος, Μ., *Ποιοτική Έρευνα στις Κοινωνικές Επιστήμες* (133-172). Αθήνα: Τόπος.

Πουρκός, Μ. Α., & Δαφέρμος, Μ. (2010), «Εισαγωγή-Ποιοτική Έρευνα στις Κοινωνικές Επιστήμες: θεωρητική και ιστορική οριοθέτηση του πεδίου» στο Πουρκός, Μ. Α., & Δαφέρμος, Μ., *Ποιοτική Έρευνα στις Κοινωνικές Επιστήμες* (21-59). Αθήνα: Τόπος.

Ράπτη, Γ. (2006), «Jurgen Habermas. Η αναγκαιότητα του επικοινωνιακού λόγου». *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 23, 154-166.

Σοφιανού, Ε., Ανάλυση περιεχομένου, μια τεχνική διεισδυτικής ερμηνείας όταν συνδιάζεται με άλλες μεθόδους, στο 2ο Πανελλήνιο Συνέδριο: *Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα* (Α τόμος), Παιδαγωγική Εταιρία Ελλάδος,

Αθήνα, 2-4 Νοεμβρίου 2000.

Χτούρης, Σ. (2005), *Εικόνες-Μηνύματα και Ερμηνείες*. Αθήνα: Πολύτροπον.

Carr, W., & Kemmis, St. (1997), *Για μια κριτική εκπαιδευτική θεωρία*, (μτφρ: Λαμπράκη Παγανού Α., Μηλίγκου Ε., Ροδιάδου Αλμπάνη, Κ.). Αθήνα: Κώδικας.

Cohen, M., & Manion, L. (1994), *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας* (μτφρ. Μητσοπούλου Χ., Φιλοπούλου Μ.). Αθήνα: Μεταίχμιο.

Craib, I. (1998), *Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία. Από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας* (επιμ. Λέκκας, Π.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Giddens, A. (2002), *Κοινωνιολογία* (μτφρ. Τσαούσης, Δ.). Αθήνα: Gutenberg.

Habermas, J. (1990), *Κείμενα γνωσιοθεωρίας και κοινωνικής κριτικής* (μτφρ. Οικονόμου, Α.). Αθήνα: Πλέθρον.

Shokolowsky, R. (2003), *Εισαγωγή στη Φαινομενολογία* (μτφρ. Κόντος, Π.). Πάτρα: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Πατρών.

Verma, G. K. & Mallick, K. (2004), *Εκπαιδευτική Έρευνα: Θεωρητικές Προσεγγίσεις και Τεχνικές* (μτφρ. Γρίβα, Ε.). Αθήνα: Τυποθήτω-Γιώργος Δάρδανος.

Ξενόγλωσση

Berg, B.L. (1998), *Qualitative research methods for the social sciences* (3rd Ed). Boston: Allyn & Bacon.

Cassel, C., & Symon, G. (1994), Qualitative research in work context. In C. Cassel & Symon (Orgs.), *Qualitative methods in organization research: a practical guide*. London: Sage publications.

Cassell, C., & Symon, G. (2004) (eds). *Essential Guide to Qualitative Methods in organizational Research*. London: Sage Publications.

Creswell, J.W. (1998), *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing among Five Traditions*. London and Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Creswell, J. W. (1994). *Research Design: Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2005), *The SAGE handbook of qualitative research*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Flick, U. (2007), *The SAGE Qualitative Research Kit*. London: Sage Publications.

Creswell, J.W. (1998), *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing among Five Traditions*. London and Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Gibbs, G. R. (2002), *Qualitative Data Analysis: Explorations with NVivo*. Buckingham:Open University Press.

Greenwod, D., & Levin, M. (2000), «Reconstructing the relationship between Universities and Society through Action Research» In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (85-105). Thousand Oaks, CA: Sage publications.

Kelle, U., Prein, G., Bird, K. (1995), *Computer-aided qualitative data analysis: theory, methods and practice*. Michigan: Sage publications.

Lewis, J., Ritchie, J. (2003), *Qualitative research practice: a guide for social science students and researchers*. London : Sage publications.

Merriam, S. B. (2002), *Qualitative research in practice: Examples for discussion and analysis*. San Francisco: Jossey Bass.

Mertens, D. (1998), *Research methods in education and psychology: integrating diversity with quantitative & qualitative approaches*. Michigan: Sage publications.

Miles, M.B. & Huberman A.M. (1994), *Qualitative Data Analysis: An Expanded*

Sourcebook. Thousand Oaks: Sage Publications.

Morgan, D. (1997), *Focus groups as qualitative research*. London; Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.

Neuman, W.L. (2000), *Social research methods: qualitative and quantitative approaches*. Boston : Allyn and Bacon.

Riga, A.-V. (1998), «The construction of qualitative method in psychological fieldwork: the case study», in Markantonis, J. S., & Rigas, A.-V.(Eds), *Qualitative analysis in human sciences: New perspectives in methodology* (215-246), Athens: Mavromatis.

Seale, C. (2004), *Qualitative research practice*. London; Thousand Oaks, Calif. : Sage publications.

Silverman, D. (2006), *Interpreting qualitative data: methods for analyzing talk, text, and interaction*. London ; Thousand Oaks, Calif. : Sage publications.

Tesch, R. (1990), *Qualitative Research: Analysis Types and Software Tools*. London: Routledge / Falmer.

Wengraf, T. (2001), *Qualitative research interviewing: biographic narrative and semi-structured methods*. London; Thousand Oaks, Calif. : Sage publications.

Ηλεκτρονικές Πηγές

Παρασκευοπούλου-Κόλλια, Ε.-Α. (2008). *Μεθοδολογία ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες και συνεντεύξεις*. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: http://www.openedu.gr/share/magaz_files/7-new/volume4number1all.pdf (Τελευταία πρόσβαση στις 5/10/2011).

<http://www.soc.uoc.gr/social/prosopiko/tsiolis/methk131.pdf>

(τελευταία πρόσβαση στις 16/10/2011).

[http://www.psy.auth.gr/index.php?](http://www.psy.auth.gr/index.php?option=com_content&task=blogsection&id=53&Itemid=153)

[option=com_content&task=blogsection&id=53&Itemid=153](http://www.psy.auth.gr/index.php?option=com_content&task=blogsection&id=53&Itemid=153). (τελευταία πρόσβαση στις 16/10/2011).

<http://sociology.panteion.gr/index.php?p=courses&section=3&id=129&lang=el>

(τελευταία πρόσβαση στις 16/10/2011).

<http://www.sed.uth.gr/sed/images/MScSED/methodologiaereunas.pdf>

(τελευταία πρόσβαση στις 16/10/2011).

<http://www.socadm.duth.gr/undergraduate/course/d2.shtm>

(τελευταία πρόσβαση στις 16/10/2011).

http://www.koinpolpanteion.gr/pdf/Metaptyxiako_Odigos_Spoudon.pdf

(τελευταία πρόσβαση στις 16/10/2011).

<http://www3.aegean.gr/sociology/gr/class-curriculum/efarmosmeni-koinoniki-erevna-me-emfasi-stin-ekpaideysi-papanis.pdf> (τελευταία πρόσβαση στις 16/10/2011).

<http://www.ekke.gr/estia/Grenved/seminar3.htm> (τελευταία πρόσβαση στις 25/9/2011).

http://old.primedu.uoa.gr/sciedu/old/books/book_proseg/kef2.htm

(τελευταία πρόσβαση στις 14/10/2011).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

Τμήμα	Σκοπός του μαθήματος	Διδακτικές ενότητες- Περιεχόμενο μαθήματος	Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά
<p>Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης</p> <p>Τίτλος μαθήματος: Μέθοδοι και Τεχνικές της Κοινωνιολογικής Έρευνας Ι – Ποιοτικές μέθοδοι.</p>	<p>Σκοπό του μαθήματος αποτελεί η εξοικείωση των φοιτητών/τριών με την ποιοτική προσέγγιση στην κοινωνική έρευνα. Αρχικά θα αναδειχθεί το θεωρητικό και επιστημολογικό υπόβαθρο της ποιοτικής προσέγγισης, δίνοντας έμφαση στο «ερμηνευτικό» παράδειγμα στις κοινωνικές επιστήμες. Στη συνέχεια θα συζητηθούν ζητήματα που αφορούν στον σχεδιασμό της ποιοτικής έρευνας και στον ρόλο του θεωρητικού προϋποθέτου στην ερευνητική πράξη. Θα παρουσιαστούν οι διαφορετικοί τύποι δεδομένων, που χρησιμοποιούνται ως ερευνητικό υλικό στην ποιοτική έρευνα, καθώς και οι μέθοδοι παραγωγής ποιοτικών δεδομένων (διαφορετικά είδη της συνέντευξης, παρατήρηση, συλλογή γραπτών τεκμηρίων και οπτικού υλικού). Οι τρόποι επεξεργασίας και ανάλυσης των ποιοτικών δεδομένων καθώς και οι δυνατότητες χρήσης λογισμικών προγραμμάτων στη διαδικασία αυτή θα αποτελέσει μια από τις κεντρικές ενότητες του μαθήματος. Θα συζητηθούν, επίσης, ζητήματα που σχετίζονται με την πρόσβαση και την εμπλοκή του ερευνητή/τριας στο</p>	<p>1η εβδομάδα:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Τι είναι «ποιοτική» έρευνα; • Ιστορική αναδρομή. • Το θεωρητικό υπόβαθρο της ποιοτικής έρευνας. • Βασικές παραδοχές και αρχές της ποιοτικής προσέγγισης. <p>2η εβδομάδα:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Προγραμματισμός και Σχεδιασμός στην ποιοτική έρευνα. • Τύποι ερευνητικών ερωτημάτων που ενδείκνυνται για ποιοτική διερεύνηση. • Ο ρόλος των υποθέσεων και των θεωρητικών προκατανοήσεων. • Η προοπτική της τριγωνικής θεώρησης (triangulation). <p>3η εβδομάδα:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Έρευνα πεδίου - στρατηγικές πρόσβασης στο πεδίο. • Παραγωγή ποιοτικών δεδομένων (Α). Η παρατήρηση. • Ταξινομώντας τις μεθόδους παρατήρησης ανάλογα με το βαθμό εμπλοκής του ερευνητή / τριας. <p>4η εβδομάδα:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Παραγωγή ποιοτικών δεδομένων (Β). Η συνέντευξη. α. Διαφορετικοί τύποι συνέντευξης. β. Οι ομάδες εστίασης (focus group). γ. Η διαδικασία της μετεγγραφής (transcription). δ. Στρατηγικές επιλογής 	<p>-Στο φροντιστήριο του μαθήματος οι φοιτητές / τριες μέσα από μια σειρά ασκήσεων και εφαρμογών θα εξασκηθούν (α) στη διατύπωση «ποιοτικών» ερευνητικών ερωτημάτων, (β) στον σχεδιασμό μιας ερευνητικής διαδικασίας, (γ) στην παραγωγή εμπειρικών δεδομένων μέσω της καταγραφής (πρωτόκολλα παρατήρησης και συνεντεύξεις), (δ) στην οργάνωση και ταξινόμηση των δεδομένων, (ε) στην επεξεργασία των δεδομένων και στην παραγωγή πειστικών ερμηνειών, (στ) στην τεκμηρίωση των ερευνητικών αποτελεσμάτων και, τέλος, στον τρόπο παρουσιάσής τους.</p> <p>-Η χρήση του λογισμικού προγράμματος NUD*IST στην ανάλυση ποιοτικών δεδομένων.</p> <p>-Αξιοπιστία και εγκυρότητα στην ποιοτική έρευνα.</p> <p>-Ηθική και δεοντολογία στην ποιοτική έρευνα.</p>

	<p>πεδίο της έρευνας, το αίτημα του ερευνητικού αναστοχασμού, καθώς και ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας της ερευνητικής σχέσης. Ειδική έμφαση θα δοθεί, τέλος, στα ζητήματα εγκυρότητας της ποιοτικής έρευνας, καθώς και στη σχέση της ποιοτικής με την ποσοτική έρευνα. Το μάθημα θα διανθιστεί με παρουσιάσεις ερευνητικών εγχειρημάτων, που ακολούθησαν την ποιοτική προσέγγιση.</p>	<p>περιπτώσεων στην ποιοτική έρευνα (Sampling).</p> <ul style="list-style-type: none"> • Πρόσθετες μέθοδοι συλλογής δεδομένων. <p>5η εβδομάδα:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Η επεξεργασία ποιοτικών δεδομένων. <ol style="list-style-type: none"> α. Μορφές ταξινόμησης ποιοτικών δεδομένων. β. Κωδικοποίηση και εννοιολόγηση. γ. Διαδικασίες ανασυγκρότησης νοήματος. <p>6η εβδομάδα:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Η ανάλυση ποιοτικών δεδομένων σύμφωνα με τις αρχές της «θεμελιωμένης θεωρίας» (Grounded Theory). • Η χρήση του λογισμικού προγράμματος NUD*IST στην ανάλυση ποιοτικών δεδομένων. <p>7η εβδομάδα:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Η βιογραφική αφηγηματική προσέγγιση στην ποιοτική έρευνα. <p>8η εβδομάδα:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ανάλυση λόγου και σημειωτική. • Ωτο-οπτικές τεχνικές. <p>9η εβδομάδα:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Αξιοπιστία και εγκυρότητα στην ποιοτική έρευνα. <p>10η εβδομάδα</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ηθική και δεοντολογία στην ποιοτική έρευνα. • Το αίτημα της αναστοχαστικότητας. • Έρευνα με ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. <p>11η εβδομάδα</p> <ul style="list-style-type: none"> • Η έρευνα δράσης και η συνεργατική έρευνα. • Η πολιτική διάσταση 	
--	--	---	--

		στην ποιοτική έρευνα. 12η εβδομάδα • Εφαρμοσμένη ποιοτική έρευνα: α. Έρευνα αξιολόγησης. β. Έρευνα εκτίμησης κοινωνικών επιπτώσεων, έρευνα εκτίμησης αναγκών.	
Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Αιγαίου Τίτλος μαθήματος: Εφαρμοσμένη Κοινωνική Έρευνα με έμφαση στην Εκπαίδευση	Ο κύριος σκοπός του μαθήματος είναι η εξοικείωση των φοιτητών με τις βασικές διακρίσεις της μεθοδολογίας της έρευνας των κοινωνικών επιστημών. Το μάθημα θα εστιάσει στην ποιοτική μέθοδο και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, αφού πρώτα γίνει αντιληπτός ο διαχωρισμός ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας και των βασικών ερευνητικών εργαλείων. <i>Στόχοι:</i> Οι φοιτητές να είναι σε θέση να: Διακρίνουν τα μεθοδολογικά χαρακτηριστικά, τους σκοπούς, τα είδη και τη χρησιμότητα της εκπαιδευτικής έρευνας Γνωρίζουν βασικές ερευνητικές αρχές ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων, που χρησιμοποιούνται για την προσπέλαση εκπαιδευτικών υποθέσεων Μάθουν την διαδικασία ανάπτυξης ερευνητικών εργαλείων, τις μεθόδους	Εισαγωγή στον προβληματισμό της κοινωνικής έρευνας. Η ιδιαιτερότητα της κοινωνικής πραγματικότητας ως φαινόμενου έρευνας Μεθοδολογία της έρευνας: τι είναι η έρευνα, τύποι έρευνας, η ερευνητική διαδικασία Παρουσίαση των σταδίων μιας έρευνας (μελέτη βιβλιογραφίας, διατύπωση υποθέσεων, αναζήτηση υλικού και στατιστικών δεδομένων, καθορισμός μεθοδολογίας, παρουσίαση και ανάλυση αποτελεσμάτων, κριτική συζήτηση και σύγκριση με άλλες έρευνες της Ελλάδας και του εξωτερικού, συμπεράσματα και διατύπωση προτάσεων) Ιστορικές και ΚοινωνικοΠολιτισμικές Διαστάσεις των Ποσοτικών και Ποιοτικών Μεθόδων Έρευνας Ζητήματα Θεωρίας και Επιστημολογίας των Ποιοτικών Μεθόδων της Κοινωνικής Έρευνας Κριτική στα Θετικιστικά Παραδείγματα Έρευνας Ποιοτική Έρευνα Ποσοτική Έρευνα Εφαρμογές των Ποσοτικών Μεθόδων Έρευνας στην εκπαίδευση Σχεδιασμός και οργάνωση ποιοτικής έρευνας στην	-Το μάθημα θα εστιάσει στην ποιοτική μέθοδο και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, αφού πρώτα γίνει αντιληπτός ο διαχωρισμός ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας και των βασικών ερευνητικών εργαλείων -...κριτική συζήτηση και σύγκριση με άλλες έρευνες της Ελλάδας και του εξωτερικού

	<p>συλλογής και ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων, τους τρόπους δειγματοληψίας, τους μηχανισμούς ελέγχου της εγκυρότητας και αξιοπιστίας μιας ποιοτικής εκπαιδευτικής έρευνας.</p> <p>Αντιληφθούν τη σημασία βασικών εννοιών, όπως εμπειρία (φαινομενολογία), αφηρημένες έννοιες (θεμελιωμένη θεωρία), βιογραφία, ολιστική θεώρηση μίας κουλτούρας (εθνογραφία), μελέτη περίπτωσης και να προσεγγίζουν βασικά ιδεολογικά ρεύματα της ποιοτικής εκπαιδευτικής έρευνας.</p> <p>Σχεδιάζουν και να εφαρμόζουν μία ποιοτική έρευνα</p> <p>Εξάγουν, να ερμηνεύουν και να αναλύουν αποτελέσματα ποιοτικής έρευνας</p>	<p>εκπαίδευση με παραδείγματα Ανάλυση δεδομένων Μέθοδοι συλλογής ποιοτικών δεδομένων στην εκπαίδευση (συνέντευξη, παρατήρηση, έρευνα δράσης, ανάλυση περιεχομένου, συμμετοχική παρατήρηση, ομάδες εστίασης) Επιλογή θεμάτων και χωρισμός σε ομάδες εργασίας. Προσδιορισμός του θέματος, των εννοιών που θα διερευνηθούν. Σταδιακός σχεδιασμός έρευνας και εφαρμογή.</p>	
<p>Κοινωνιολογίας Πανταίου (ΠΜΣ)</p> <p>Τίτλος μαθήματος: Στρατηγικές έρευνας στην Κοινωνιολογία: Ποιοτικές Μέθοδοι</p>	<p>Το μάθημα επικεντρώνεται στη φιλοσοφία, τη θεωρία και την πράξη των ποιοτικών μεθόδων έρευνας. Στο πλαίσιο αυτό συζητούνται θέματα όπως η</p>	<p>Το περιεχόμενο μαθήματος αναφέρεται στο σκοπό</p>	<p>-Τονίζεται η αναγκαιότητα του πλουραλισμού και η χρήση πολλαπλών μεθόδων και εργαλείων στην κοινωνιολογική έρευνα.... μπορούν σε συνδυασμό και με άλλες</p>

	<p>ερμηνευτική, η φαινομενολογική και η αναστοχαστική κοινωνιολογία και η εθνομεθοδολογία καθώς και η ρεαλιστική προσέγγιση των κοινωνικών φαινομένων. Κυρίως, όμως διδάσκεται ο τρόπος διεξαγωγής μιας επιτόπιας έρευνας με συμμετοχική παρατήρηση, συνεντεύξεις βάθους και αφηγήσεις ζωής και δίδεται βαρύτητα στην ανάλυση λόγου. Συζητούνται επίσης θέματα σχετικά με την αλληλεπίδραση ερευνητή-ερευνώμενου, τη διαδικασία ανάπτυξης της θεωρίας μέσα από τον διάλογο των δεδομένων της έρευνας και των εννοιών (θεμελιωμένη θεωρία) και τίγονται τα ιδιαίτερα ζητήματα ηθικής που συνδέονται με μια ποιοτική έρευνα. Τέλος, τονίζεται η αναγκαιότητα του πλουραλισμού και η χρήση πολλαπλών μεθόδων και εργαλείων στην κοινωνιολογική έρευνα και αναφέρονται τα ποικίλα ντοκουμέντα (υλικός πολιτισμός, βιογραφίες, έργα τέχνης, γραπτά μνημεία, κ.α.) που μπορούν, σε συνδυασμό και με άλλες τεχνικές να φανερώσουν την κοινωνική πραγματικότητα και τα διυποκειμενικά νοήματα που την δομούν. (Α. Λυδάκη)</p>		<p>τεχνικές να φανερώσουν την κοινωνική πραγματικότητα και τα διυποκειμενικά νοήματα που την δομούν.</p> <p>-Συμπληρωματική Διδασκαλία Δεδομένου ότι χρειάζεται η ενίσχυση των δεξιοτήτων των φοιτητών σε ότι αφορά τη συγγραφή των ακαδημαϊκών εργασιών, θα προηγηθεί της διδασκαλίας του εν λόγω μαθήματος ένα σεμινάριο τριών συναντήσεων που θα εξυπηρετεί αυτό τον σκοπό. Το διάβασμα η έρευνα και η συγγραφή πετυχημένων ακαδημαϊκών εργασιών αποτελούν, πάνω από όλα, ζήτημα σωστής μεθόδου και εμπειρίας. Για τον λόγο αυτό, θα γίνει αναφορά στους μεθοδολογικούς κανόνες και στα κριτήρια επιστημονικής εγκυρότητας και θα δοθούν πρακτικές συμβουλές και οδηγίες για τον τρόπο εκφώνησης των ακαδημαϊκών εργασιών βάσει της διεθνούς επιστημονικής εμπειρίας. (Π. Γεωργοπούλου) (βλ. sociology.panteion.gr/index.php?p=courses&section=3&id=129&lang=el).</p>
<p>Κοινωνικής Πολιτικής Παντείου</p> <p>Τίτλος Μαθήματος: Ποιοτικές μέθοδοι στην Κοινωνική έρευνα</p>	<p>Σκοπός του μαθήματος είναι να εισάγει τον υποψήφιο ερευνητή στην ποιοτική μεθοδολογία έρευνας και στη συμπληρωματικότητα ποσοτικών και ποιοτικών</p>	<p>Το μάθημα περιλαμβάνει τις εξής θεματικές ενότητες: Διευκρινήσεις εννοιών: Μέθοδος/ Μέθοδοι/ Τεχνικές/ Μεθοδολογία. Η θεωρητική συζήτηση για τη μεθοδολογία</p>	<p>-...συμπληρωματικότητα ποσοτικών και ποιοτικών προσεγγίσεων στην (κοινωνιολογική) ποιοτική έρευνα, ανάλογα με το υπό διερεύνηση θέμα</p>

	<p>προσεγγίσεων στην (κοινωνιολογική) ποιοτική έρευνα, ανάλογα με το υπό διερεύνηση θέμα. Στο μάθημα θα παρουσιασθούν έρευνες πεδίου που χρησιμοποιούν ποιοτικές ή και ποιοτικές μεθόδους με έμφαση στα θέματα της απασχόλησης.</p>	<p>στην κοινωνική έρευνα. Η παραδοσιακή και η σύγχρονη αντιπαλότητα ποσοτικής και ποιοτικής μεθοδολογικής προσέγγισης. Η αναγκαία σύνθεση ποιοτικής και ποσοτικής μεθοδολογίας. Ταξινόμηση ποιοτικών μεθόδων έρευνας. Μέθοδοι έμμεσης παρατήρησης: ανάλυση τεκμηρίων, ανάλυση περιεχομένου. Μέθοδοι άμεσης παρατήρησης: Η επιτόπια έρευνα, η σε βάθος συνέντευξη, η βιογραφία, οι ιστορίες ζωής. Ζητήματα σχεδιασμού ποιοτικών μεθόδων έρευνας. Κοινά στάδια σ' όλους τους τύπους έρευνας. Τα αρχικά στάδια της έρευνας. Τα τελικά στάδια της έρευνας. Ανάλυση και ερμηνεία αποτελεσμάτων. Βασικές ποιοτικές μέθοδοι: Μελέτες περίπτωσης (Cases Studies), ιστορικές προσεγγίσεις, ανάλυση αρχείων, ανάλυση περιεχομένου. Η μεθοδολογία της Σχολής του Σικάγο. Η επιτόπια έρευνα, η συνέντευξη - βάθους, η βιογραφική προσέγγιση, τα ιστορικά ζωής. Ποιοτικές μέθοδοι στην έρευνα για την απασχόληση των μεταναστών. Ποιοτικές μέθοδοι στην έρευνα για τις τοπικές αγορές εργασίας.</p>	
<p>Κοινωνικής Διοίκησης Δημοκριτείου</p> <p>Τίτλος Μαθήματος: Μεθοδολογία Κοινωνικής Έρευνας II</p>	<p>Σκοπός του μαθήματος είναι πρώτον: η εξοικείωση των φοιτητών με το θεωρητικό και το μεθοδολογικό υπόβαθρο της εκτίμησης αναγκών με έμφαση τη σχέση της</p>	<p>1.Εννοιολογικά ζητήματα: αξίες, ανάγκες, ηθική, σύγκρουση και συμφέρον. 2.Θεωρίες κοινωνικών αναγκών: φιλοσοφικές και βιοψυχολογικές θεωρήσεις, οι ανάγκες</p>	<p>-...η εξοικείωση των φοιτητών με το θεωρητικό και το μεθοδολογικό υπόβαθρο της εκτίμησης αναγκών με έμφαση τη σχέση της τελευταίας με τη διαμόρφωση μιας ορθολογικής και</p>

	<p>τελευταίας με τη διαμόρφωση μιας ορθολογικής και προσανατολισμένης στις ανάγκες των πολιτών κοινωνικής πολιτικής σε διάφορα πεδία (εθνικό, τοπικό, κοινοτική φροντίδα, οργανώσεις υγείας, κοινωνικές υπηρεσίες) και δεύτερον: η διερεύνηση των βασικών μεθόδων ποιοτικής έρευνας οι οποίες χρησιμοποιούνται στην εκτίμηση αναγκών, στη μελέτη ταυτότητας, στην ανάλυση του κοινωνικού προφίλ και του πολιτισμικού περιεχομένου κοινοτήτων. Για τη θεωρητική υποστήριξη του μαθήματος θα εξεταστούν ορισμένα σημαντικά ζητήματα που αφορούν τη σχέση ανάμεσα στις ανάγκες και τα αξιακά και ηθικά συστήματα των διαφόρων κοινωνιών. Παράλληλα για την πρακτική εκμάθηση ερευνητικών μεθόδων ποιοτικής έρευνας και εκτίμησης αναγκών θα παρουσιαστούν παραδείγματα εφαρμογών σε διάφορα πεδία δίνοντας έμφαση σε μοντέλα έρευνας με συμμετοχικό και ενδυναμωτικό χαρακτήρα.</p>	<p>ως προτιμήσεις, οι ανάγκες ως οικουμενικοί σκοποί, οι ανάγκες ως ενορμήσεις (drives). 3.Ζητήματα σχεδιασμού και εφαρμογής της εκτίμησης αναγκών: Τυπολογίες προσεγγίσεων εκτίμησης αναγκών, εκτίμηση αναγκών σε τοπικές κοινωνίες, σε υπηρεσίες υγείας και κοινωνικής φροντίδας. Έρευνα δράσης και ενδυναμωτικές πρακτικές. 4.Κοινωνικές ανάγκες και προτεραιότητες στο σχεδιασμό κοινωνικής πολιτικής. 5.Ποιοτικές έρευνες, επιστημολογία και φιλοσοφία: φαινομενολογία, ψυχανάλυση, υπαρξισμός και συμβολική διαντίδραση. 6.Είδη ποιοτικών ερευνών, συνδυασμοί προσεγγίσεων. Μέθοδοι συλλογής δεδομένων, σχεδιασμός και εφαρμογή έρευνας. 7.Η συνέντευξη: είδη, περιεχόμενο, ανάλυση. Η βιογραφική προσέγγιση: αφηγήσεις ζωής, ιστορίες ζωής και βιογραφία. 8.Η εθνογραφική μέθοδος, επιτόπια και συμμετοχική παρατήρηση, εθνομεθοδολογία<!-- [endif]--> 9.Ομαδικές διεργασίες: Η συμμετοχική παρατήρηση, Εστιασμένη συνάθροιση, ομάδες εργασίας, κοινοτικές συναντήσεις-συνεδρίες (community forum). 10.Μέθοδοι ανάλυσης, ανάλυση περιεχομένου, ανάλυση λόγου (discourse analysis), η ποιητική και η ρητορική διάσταση.</p>	<p>προσανατολισμένης στις ανάγκες των πολιτών κοινωνικής πολιτικής σε διάφορα πεδία (εθνικό, τοπικό, κοινοτική φροντίδα, οργανώσεις υγείας, κοινωνικές υπηρεσίες) -η διερεύνηση των βασικών μεθόδων ποιοτικής έρευνας οι οποίες χρησιμοποιούνται στην εκτίμηση αναγκών, στη μελέτη ταυτότητας, στην ανάλυση του κοινωνικού προφίλ και του πολιτισμικού περιεχομένου κοινοτήτων. -Για τη θεωρητική υποστήριξη του μαθήματος θα εξεταστούν ορισμένα σημαντικά ζητήματα που αφορούν τη σχέση ανάμεσα στις ανάγκες και τα αξιακά και ηθικά συστήματα των διαφόρων κοινωνιών. -Παραδείγματα εφαρμογών σε διάφορα πεδία δίνοντας έμφαση σε μοντέλα έρευνας με συμμετοχικό και ενδυναμωτικό χαρακτήρα.</p>
--	--	---	--

<p>Ψυχολογίας Αριστοτελείου</p> <p>Τίτλος μαθήματος: Ποιοτική Έρευνα στην Ψυχολογία</p>	<p>Το μάθημα αποτελεί εισαγωγή στην ποιοτική μεθοδολογία, όπως αυτή εφαρμόζεται στην ψυχολογία. Έμφαση δίνεται τόσο στις συγκεκριμένες μεθοδολογίες όσο και στη γενικότερη φιλοσοφία προσέγγισης του κοινωνικού κόσμου που διέπει την ποιοτική μεθοδολογία. Παρουσιάζονται τόσο μέθοδοι συλλογής δεδομένων, όπως παρατήρηση, συνεντεύξεις, ομάδες εστίασης, όσο και μέθοδοι ανάλυσης δεδομένων, όπως θεμελιωμένη θεωρία, θεματική ανάλυση, φαινομενολογικές και ερμηνευτικές μέθοδοι, αφηγηματική ανάλυση και ανάλυση λόγου. Τέλος, εξετάζονται μεθοδολογίες εθνογραφικών προσεγγίσεων και έρευνας δράσης. Στα πλαίσια του μαθήματος ζητείται από τους φοιτητές να σχεδιάσουν και να εκπονήσουν σε μικρές ομάδες μία ποιοτική έρευνα σε αντικείμενο της επιλογής τους. Το μάθημα συνδυάζει εβδομαδιαίες διαλέξεις, που εισάγουν τους φοιτητές στην ποιοτική έρευνα, με εποπτεία των ερευνών των φοιτητών σε κάθε στάδιο της διαδικασίας. Το μάθημα απαιτεί παρακολούθηση των διαλέξεων και συμμετοχή στις συναντήσεις εποπτείας κάθε εβδομάδα. Το μάθημα προϋποθέτει γνώση εκπόνησης και συγγραφής επιστημονικών εργασιών και βασική γνώση μεθοδολογίας στην ψυχολογία.</p>	<p>Το περιεχόμενο μαθήματος αναφέρεται στο σκοπό</p>	<p>-Στα πλαίσια του μαθήματος ζητείται από τους φοιτητές να σχεδιάσουν και να εκπονήσουν σε μικρές ομάδες μία ποιοτική έρευνα σε αντικείμενο της επιλογής τους. Το μάθημα συνδυάζει εβδομαδιαίες διαλέξεις, που εισάγουν τους φοιτητές στην ποιοτική έρευνα, με εποπτεία των ερευνών των φοιτητών σε κάθε στάδιο της διαδικασίας.</p>
--	---	--	---

<p>Ειδικής Αγωγής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας (ΠΜΣ)</p> <p>Τίτλος μαθήματος: Μεθοδολογία Έρευνας</p>	<p>Στόχοι:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Η κατανόηση εννοιών και όρων που αφορούν στην επιστημονική έρευνα • Η εξοικείωση με τις μεθόδους επιστημονικής έρευνας μέσα από την κριτική μελέτη και ανάλυση επιστημονικών άρθρων • Η ανάπτυξη στρατηγικών μελέτης και κριτηρίων αξιολόγησης επιστημονικών άρθρων • Η απόκτηση γνώσεων για το σχεδιασμό και την εκπόνηση επιστημονικής έρευνας 	<p>Μάθημα 1ο Εισαγωγή στην επιστημονική έρευνα</p> <p>Μάθημα 2ο Βιβλιογραφική ανασκόπηση</p> <p>Μάθημα 3ο - Έρευνα με ερωτηματολόγιο</p> <p>Μάθημα 4ο Διαγνωστικά εργαλεία</p> <p>Μάθημα 5ο Πειραματική έρευνα</p> <p>Μάθημα 6ο Η μέθοδος της παρατήρησης - Στόχος της παρατήρησης και ερευνητικά ερωτήματα - Μέθοδοι παρατήρησης της συμπεριφοράς (συστηματική, συμμετοχική, εθνογραφική) - Ανάπτυξη πρωτόκολλων παρατήρησης - Τεχνικές συλλογής δεδομένων με την παρατήρηση σελ. 4 - Συμφωνία μεταξύ των παρατηρητών - Αξιολόγηση της πειραματικής έρευνας: θετικά στοιχεία και περιορισμοί</p> <p>Μάθημα 7ο Ποσοτική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων</p> <p>Μάθημα 8ο Ποιοτική έρευνα Μέθοδοι συλλογής ποιοτικών δεδομένων. Η συνέντευξη: κατασκευή ερωτήσεων για συνέντευξη, διεξαγωγή συνέντευξης, μειονεκτήματα και πλεονεκτήματα της συνέντευξης. Εγκυρότητα στην ποιοτική έρευνα.</p>	<p>-Η διεξαγωγή του μαθήματος θα γίνει κυρίως μέσα από τη μελέτη και το σχολιασμό επιστημονικών άρθρων, τα οποία έχουν επιλεγεί ώστε να μας δώσουν αφορμή να εξετάσουμε διαφορετικά μέσα συλλογής (π.χ. συνέντευξη, ερωτηματολόγιο, παρατήρηση) και μεθόδους ανάλυσης δεδομένων, καθώς και να συζητήσουμε έννοιες και ζητήματα που αφορούν στην επιστημονική έρευνα (π.χ. εγκυρότητα, αξιοπιστία). Επομένως η δική σας ενεργή συμμετοχή θα αποτελέσει απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχία αυτού του μαθήματος, γεγονός που σημαίνει ότι θα χρειάζεται να έρχεστε προετοιμασμένοι/ες, δηλαδή να έχετε μελετήσει το άρθρο ή τα άρθρα που θα συζητηθούν κάθε φορά στο μάθημα.</p> <p>-Η συνέντευξη: κατασκευή ερωτήσεων για συνέντευξη, διεξαγωγή συνέντευξης, μειονεκτήματα και πλεονεκτήματα της συνέντευξης. Εγκυρότητα στην ποιοτική έρευνα.</p> <p>-Έρευνα δράσης Εισαγωγή, χαρακτηριστικά, μοντέλα εφαρμογής, κριτικές, εφαρμογές στην εκπαίδευση, σύγχρονες τάσεις της έρευνας δράσης</p> <p>-Με τη βιογραφική προσέγγιση διερευνούμε τον τρόπο με τον οποίο η ατομική ιστορία καθορίζεται κοινωνικά.</p>
--	---	---	--

		<p>Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων.</p> <p>Μάθημα 9ο & 10ο Έρευνα δράσης Εισαγωγή, χαρακτηριστικά, μοντέλα εφαρμογής, κριτικές, εφαρμογές στην εκπαίδευση, σύγχρονες τάσεις της έρευνας δράσης, σχεδιασμός της έρευνας δράσης, ομοιότητες και διαφορές με μελέτες περίπτωσης και με την εθνογραφική προσέγγιση.</p> <p>Μάθημα 11ο & 12ο - Η βιογραφική προσέγγιση Με τη βιογραφική προσέγγιση διερευνούμε τον τρόπο με τον οποίο η ατομική ιστορία καθορίζεται κοινωνικά. Ο στόχος του συγκεκριμένου σεμιναρίου είναι ταυτόχρονα συμμετοχικά ερευνητικός (συνίσταται στην από κοινού επεξεργασία και κατανόηση μιας ερευνητικής μεθόδου, που θα επιτρέπει στην ανάλυση που θα ακολουθήσει, να συναρθρώσει τους κοινωνιολογικούς και τους ψυχολογικούς παράγοντες που ορίζουν τις ιστορίες των ατόμων) και συμμετοχικά εκπαιδευτικός: προτείνονται και δοκιμάζονται βοηθητικά μέσα προβληματισμού που δίνουν στους συμμετέχοντες τη δυνατότητα να αναλύουν την κοινωνική διαδρομή (τόσο τη δική τους όσο και άλλων ανθρώπων) και τις σχέσεις που (οι ίδιοι ή</p>	<p>-Συνδυασμός μεθόδων στην εκπαιδευτική έρευνα</p>
--	--	---	---

		<p>άλλοι άνθρωποι) διατηρούν με την ιστορία (τους). Στο πρώτο μέρος (μάθημα 11ο) θα εξεταστούν ορισμένα θεωρητικο-μεθοδολογικά ζητήματα που σχετίζονται με τις αφηγήσεις/ιστορίες ζωής και το οικογενειακό μυθιστόρημα, ενώ στο δεύτερο μέρος (μάθημα 12ο) θα γίνει παραγωγή και ανάλυση σύντομων βιογραφικών ιστοριών.</p> <p>Μάθημα 13ο - 27 Συνδυασμός μεθόδων στην εκπαιδευτική έρευνα Στο τελευταίο μάθημα θα συζητήσουμε εμπειρικά άρθρα στα οποία παρουσιάζονται έρευνες όπου οι ερευνητές αξιοποίησαν συνδυασμό μεθόδων συλλογής και ανάλυσης δεδομένων. Επίσης, θα έχουμε την ευκαιρία να συζητήσουμε απορίες και να επανεξετάσουμε έννοιες και ζητήματα που θίξαμε στην αρχή αλλά και στη διάρκεια του εξαμήνου και τα οποία αφορούν στο σχεδιασμό, στη διεξαγωγή και στην αξιολόγηση μιας επιστημονικής έρευνας.</p>	
--	--	---	--

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

- () Παρέμβαση
- (εσ) Εσωτερική συζήτηση
- [] Έντονη σωματική κίνηση, μη λεκτική γλώσσα
- : Διακοπή
- ... Παύση
- *Πλάγιο κείμενο* Ένταση φωνής
- Υπογραμμισμένο κείμενο Ένταση συναισθημάτων ή νοήματος

Πηγή: Μερικώς από Ιωσηφίδης, 2008

Διδασκαλία

Ερώτηση 1	Περιγράψτε μας λίγο τον τρόπο διδασκαλίας του μαθήματος; Σε ποιά σημεία έδινε μεγαλύτερη βαρύτητα; Σας παρουσιάστηκαν σχετικές έρευνες που έγιναν στο παρελθόν; (Αν όχι) Σε περίπτωση που γινόταν σε τί θα σας βοηθούσε;
Σ1	Το μάθημα διδασκόταν με την καθηγήτρια να μας δείχνει τις μεθόδους, να μας μιλάει για τη συνέντευξη εις βάθος, τη συμμετοχική παρατήρηση, τις ομάδες εστίασης... τις διαφορές με την ποσοτική έρευνα.- Στο λόγο που χρησιμοποιούμε ποιοτική έρευνα, στη γνωριμία με την ποιοτική έρευνα, στις μεθόδους, την εθνομεθοδολογία, την έρευνα δράση (εσ)...-Οχι αν και θα 'πρεπε.. ε έτσι.. παραδείγματα γενικά, έλεγε η καθηγήτρια. Αλλά να μας παρουσιάσουν έρευνες όχι. -Σ' αυτή την περίπτωση θα ήμασταν σε καλύτερη μοίρα αν σκεφτείτε ότι ποσοτικές έρευνες παρουσιάζονται εδώ και εκεί. Πρέπει να δούμε και ποιοτικές. <i>Τί αντικείμενο επιλέγουν, με πιο κριτήριο επιλέγουν μεθόδους, και τα αποτελέσματα πώς εξηγούνται και πώς χρησιμοποιούνται.</i> Έχω δει σε συνέδριο τέσσερεις πέντε. Τις βρήκα ενδιαφέρουσες και πάνω απ' όλα χρήσιμες.
Σ2	Εμείς... το μάθημα το κάναμε μαζί με τη μεθοδολογία κοινωνικών επιστημών, δηλαδή και ποιοτική και ποσοτική μαζί. Τώρα στην ποιοτική... το μάθημα έδινε βαρύτητα σε μεθόδους χρησιμοποιούμε, σε τί μας βοηθάει, στην ανάδειξη παραγόντων σχετικά με φαινόμενα, στη μελέτη αντιλήψεων των υποκειμένων που απορρέουν από τις εμπειρίες τους. (εσ). εε και γενικά στον εναλλακτικό ρόλο απέναντι στο θετικιστικό μοντέλο. - Σχετικές ποιοτικές; -Οχι και θα έλεγα ότι ο χρόνος δεν επέτρεπε και πολλά άλλα πράγματα -Μια πιο λεπτομερή ανάλυση. <u>Θέλω να πω καλά τα λέγαμε, όμως ήταν κάπως επιφανειακά.</u> -Εεεε χμ. <u>θα είχαμε μια πιο ολοκληρωμένη πιο πλήρη γνώση για αντικείμενα ποιοτικής έρευνας. εε, και να πάρουμε κάποια ιδέα για το σχεδιασμό και τη μεθοδολογία.</u> -Σε βιβλίο έχω δει παραδείγματα συνεντεύξεων.
Σ3	Ναι. Κοιτάζτε σε εμάς γενικά το μάθημα έκανε μια πρώτη γνωριμία με το αντικείμενο δείχνοντας μας ποιές μεθόδους χρησιμοποιούμε, κυρίως τη συνέντευξη τη συμμετοχική παρατήρηση, την έρευνα δράση και τις ομάδες εστίασης. Σε κάθε μάθημα είχαμε, θεωρία, αναφορές σε μεθόδους, στον τρόπο λειτουργίας του ερευνητή -(Δηλαδή;) -Δηλαδή, ότι πρέπει να είναι αφοσιωμένος να μη αποπροσανατολίζεται να σέβεται αυτούς που ερευνά., κυρίως αυτά. Ξέρετε τώρα, είναι ένα μείζον θέμα το πόσο αδιάκριτοι μπορούμε να γίνουμε. -Οχι καθόλου. [Στη συζήτηση γενικά μιλούσαμε για περιπτώσεις που θα χρησιμοποιούσαμε ποιοτική έρευνα αλλά δεν είδαμε κάποια έρευνα.] -Θα μαθαίναμε για την εφαρμογή και θα καταλαβαίναμε τί θέματα είναι για ποιοτική

	έρευνα..-Κοιτάζετε εγώ μόνο σε βιβλία είδα όταν διάβαζα για το μάθημα. (σας βοήθησε;) -όχι και πολύ.
Σ4	Η διδασκαλία ήταν βασισμένη πάνω στη μεθοδολογία της ποιοτικής έρευνας και στη θεωρία που βγήκε για να απαντήσει στο θετικισμό. Μιλήσαμε για τον κονστρουκτιβισμό τη φαινομενολογία, το δομισμό... για τις τεχνικές συνέντευξης, παρατήρησης, τις αφηγήσεις ζωής... για το πώς μπορούμε να αναλύσουμε κάτι σε βάθος, να βρούμε επιμέρους πράγματα που δεν μπορούμε με ποσοτική έρευνα. -Όχι. Αν μιλάτε για έρευνες άλλων στην Ελλάδα και έξω, δεν μας έδειξαν. Θα χρειαζόταν για κατανόηση και ενεργοποίηση του ενδιαφέροντος των μεταπτυχιακών. Κάτι λίγα που είδα σε συνέδριο πέρυσι. Αλλά θα ήθελα να δω περισσότερες.
Σ5	Το μάθημα έδινε βαρύτητα στο ρόλο της ποιοτικής έρευνας, στις μεθόδους, εε γενικά γιατί είναι σημαντικό ένα θέμα να ερευνάται με ποιοτική έρευνα και στη θεωρία που... πώς οδηγηθήκαμε στην ποιοτική έρευνα δηλαδή. (μιλάτε για τα ρεύματα σκέψης;) Ναι και ακριβώς. - Όχι. Στόχος ήταν η κατανόηση των εννοιών. Εμείς απλά παρακολουθούσαμε το μάθημα, ότι απορία είχαμε τη συζητούσαμε. (Θέλετε να πείτε είχατε ένα ρόλο παθητικό;) Ναι αλλά δεν μπορούσαμε να κάνουμε και πολλά. Ήταν κάτι με το οποίο ήρθα για πρώτη φορά σε επαφή και ο χρόνος μας πίεζε.
Σ6	Θεωρία, μεθοδολογία, κάποια θέματα εφαρμογής, παραδείγματα σχετικά με θέματα έρευνας... καλύπτεται ένα μεγάλο εύρος θα έλεγα. -Ναι είδαμε. Όχι πολλά βέβαια εε επιλεκτικά αλλά μας βοήθησαν. <u>Εμένα προσωπικά τουλάχιστον σε σχέση με το προπτυχιακό μου φάνηκε καλύτερο. Απ' το να λέμε σε κάθε μάθημα τί είναι ποιοτική έρευνα, συνέντευξη ή ομάδες εστίασης καλύτερα έτσι.</u> Έμεινα ικανοποιημένη. -Να ξέρω πώς θα κάνω την έρευνά μου. Εγώ τώρα στη διπλωματική μου ποιοτική πρέπει να κάνω πάνω σε θέμα ψυχοκοινωνικών προβλημάτων.
Σ7	Το μάθημα σε μας είναι πολύ βασικό για έναν που θέλει να ασχοληθεί με έρευνες. Μπαίνει καθαρά στο χώρο της κοινωνικής πολιτικής και σε πλευρές έτσι που έχουν σχέση με πολιτικές ενσωμάτωσης εκπαίδευσης κατάρτισης... Δίνει βαρύτητα στη συμβολή των ποιοτικών μεθόδων για να υλοποιηθούν στόχοι της κοινωνικής πολιτικής. -Ναι. Όχι πολλά αλλά μέσα από τη συζήτηση βρίσκαμε και μόνοι μας. Μιλούσαμε συχνά για σχεδιασμό ή μελέτες περίπτωσης (Σας βοήθησε;) [Ναι βέβαια.] <u>Να σας πω ότι στο προπτυχιακό που οι συζητήσεις απουσίαζαν, κατανοούσα το μάθημα αλλά για να κάνω έρευνα ήταν μακριά.</u>
Σ8	Το θεωρητικό υπόβαθρο, κάποια πράγματα για μεθόδους και τεχνικές και τις ανάγκες που καλύπτει. -Κάποια λίγα και πρόσφατα έτσι να μπορούμε λίγο στο κλίμα. (Σας βοήθησαν;) -Ναι δηλαδή για το μάθημα... εμένα το μάθημα μου άρσε και ποιοτικές έρευνες πρέπει να γίνονται ότι είδαμε και μερικά παραδείγματα έδωσε και παραπάνω ενδιαφέρον.
Σ9	Η διδασκαλία είχε στόχο να μας εισάγει στη μεθοδολογία της ποιοτικής έρευνας έδινε βαρύτητα σε θεωρία έδινε βαρύτητα και στη χρήση μεθόδων. Για τη συνέντευξη είπαμε αναλυτικά και την παρατήρηση. Μιλήσαμε για την έρευνα δράση και τις ομάδες εστίασης, τη μελέτη περίπτωσης, <u>ωραία ήταν χρήσιμα.</u> <u>Δηλαδή έμαθες και έναν τρόπο έρευνας διαφορετικό από ερωματολογία.</u> Ότι και να πούμε η έρευνα πρέπει να παρατηρεί συνομιλίες και αντιδράσεις ανθρώπων, αλλιώς χάνεται το νόημα. - Όχι. Εγώ είδα σε βιβλίο. -Θα με βοηθούσε σίγουρα αν και χρόνο δεν είχαμε γιατί η καθηγήτρια ήδη είχε πολλά να μας πει.
Σ10	Τα σημεία που έδινε βαρύτητα ήταν η μεθοδολογία γενικά ποιες τεχνικές χρησιμοποιούμε και η θεωρία που οδήγησε στη μεθοδολογία αυτή. Είπαμε για την επιστημολογία της ποιοτικής έρευνας και την ανάγκη η έρευνα να ξεμπλέξει από θετικιστικά πρότυπα. - Όχι αν και το μάθημα ήταν καλό δηλαδή <u>κατανοούσαμε πλήρως ότι έλεγε ο καθηγητής</u> (τα αποδεχόσασταν ότι έλεγε;). Εγώ προσωπικά ναι. Πρέπει η κοινωνία να ερευνηθεί και έτσι. Και να σας πω με διάλογο και παρατήρηση πιο σίγουρες αποδείξεις έχουμε για τα αποτελέσματα.

Θετικά-πλεονεκτήματα ποιοτικής έρευνας

Ερώτηση 2	Ποιά θεωρείτε ότι είναι τα θετικά μιας ποιοτικής έρευνας, τα πλεονεκτήματα που δίνει; Σύμφωνα με αυτά που πιστεύετε ή διδαχθήκατε. Ποιά σας έχουνε μείνει έντονα;
Σ1	Η διερεύνηση εις βάθος, η επαφή με τα άτομα που ερευνούμε, αυτή η αμεσότητα γενικά. Με την ποιοτική έρευνα εισχωρούμε σε βιώματα, που με ποσοτική δεν ανακαλύπτονται εύκολα. Γενικά πάντως, με την ποιοτική έρευνα παρατηρούμε πολλά και εξηγούμε επίσης πολλά.
Σ2	Αμεσότητα, κατανόηση μέσα από την αντίληψη ανθρώπων, μελέτη της καθημερινότητας, μμ. (εσ).. έχουμε την ευκαιρία να δούμε τις εμπειρίες των ανθρώπων όχι μέσα από ένα πρίσμα ποσοτικό που αφήνει εκτός ένα πλήθος από χρήσιμα στοιχεία. Κερδίζουμε σε ερμηνείες δηλαδή βλέπουμε όλες τις πτυχές κρυφές και φανερές.
Σ3	<i>Μακάρι να εξηγούσαμε τον κόσμο με αριθμούς. Αλλά δυστυχώς δεν είναι έτσι. Για τα πλεονεκτήματα της ποιοτικής έρευνας..(εσ).. [κυρίως ότι παρατηρούμε άμεσα, διερευνούμε εις βάθος σε πληροφορίες που δεν είναι φανερές, και παίρνουμε στοιχεία εμπειριών] . Αυτά που δεν μπορεί να κάνει μια ποσοτική έρευνα. Πλεονέκτημα είναι επίσης ότι βάζει εμάς τους ίδιους στην ομάδα την οποία πρέπει να ερευνήσουμε.</i>
Σ4	Η ποιοτική έρευνα έχει το πλεονέκτημα της αμεσότητας σ' αυτό που παρατηρούμε, και της εμπλοκής του ερευνητή. Εε, Χάρη στην ποιοτική έρευνα εξηγούμε τον τρόπο σκέψης των ατόμων, τον τρόπο δράσης τους και πολλά άλλα σχετικά με συναισθήματα και αξίες. <i>Βασικό πλεονέκτημα είναι η πρόσθετη γνώση που μπορούμε να βάλουμε, να εντάξουμε σε μια ποσοτική κοινωνική έρευνα.</i>
Σ5	Ανακαλύπτουμε ιδιαιτερότητες. Και έτσι εξηγούμε αυτά που δεν εξηγεί η ποσοτική έρευνα. Είμαστε σε αλληλεπίδραση με τα υποκείμενα και γενικά φτάνουμε σε εκτεταμένες ερμηνείες. Για μένα κάτι.(εσ).. τώρα που το σκέφτομαι είναι οι προσπάθειες να βελτιωθεί κάτι. Η ουσία για μένα δεν είναι να δούμε αριθμητικά κάτι που συμβαίνει και γενικά πάνω κάτω το περιμέναμε. Οι αριθμοί κάποιες φορές λένε την αλήθεια. (Υπάρχουν φορές που συμβαίνει το αντίθετο;) <i>Ναι, μα είναι δυνατόν; Και ήθελα να σας πω ότι να ανακαλύπτουμε τι πρόβλημα υπάρχει και να μην ξέρουμε πώς θα το διορθώσουμε...</i>
Σ6	Η επαφή, το γεγονός ότι αντλούμε χρήσιμα χαρακτηριστικά, αυτή η ικανότητα να κατανοούμε τους άλλους έχουμε έτσι... η ενσυναίσθηση. Περιγράφουμε ψυχικές ή κοινωνικές καταστάσεις, ξεφεύγοντας από τους αριθμούς... χωρίς να έχω τίποτα με την ποσοτική, μας βγάζει κάποιες φορές εκτός ουσίας.
Σ7	Αντιλαμβάνεται ο ερευνητής σκέψεις ψυχικές καταστάσεις, ανάγκες που έχει το άτομο ή μια ομάδα. <i>Τα στοιχεία που δίνει μπορούν στην πορεία να αξιοποιηθούν άμεσα βέβαια, και στην Ελλάδα αυτό είναι το πρόβλημα ότι μετά από δυο τρία χρόνια ξαναγίνεται η ίδια έρευνα γιατί την πρώτη φορά δεν αξιοποιήθηκε. Αλλά αυτό είναι και το θετικό ότι η ποιοτική έρευνα συμπληρώνει με το πέρασμα του χρόνου με πληροφορίες που η ποσοτική δεν μπορεί. Δεν ασχολείται μόνο με στοιχεία του παρελθόντος.</i>
Σ8	Αν γίνει σωστά οδηγεί σε πολλά στοιχεία. Η αμεσότητα και η επαφή μας δίνουν πολλές διαστάσεις της πραγματικότητας και βγάζουμε συμπεράσματα μακριά από ποσοτικές παραπλανήσεις. Χμμ (εσ) πλεονέκτημα είναι η παρατήρηση και η εξαγωγή συμπερασμάτων από την ανάλυση συνομιλίας.
Σ9	Η ερμηνευτική, η έμφαση σε βιώματα εμπειρίες, στον τρόπο σκέψης και η προσπάθεια να βελτιωθεί μια προβληματική κατάσταση
Σ10	Ανακαλύπτουμε πως σκέφτεται κάθε άνθρωπος ξεχωριστά. Δεν υπάρχει αυτό το τσουβάλιασμα των ποσοτικών μεθόδων, παίρνουμε πολλές πληροφορίες παρατηρούμε, είμαστε γενικά σε επαφή και καταλαβαίνουμε τι γίνεται

Μειονεκτήματα

Ερώτηση 3	Ποιά θεωρείτε ότι είναι τα μειονεκτήματα των μεθόδων της ποιοτικής έρευνας; Από αυτά που πιστεύετε ή διδαχθήκατε. Ποιά σας έχουν μείνει έντονα; Ποιές δυσκολίες πιστεύετε ότι θα συναντήσετε σε μια ποιοτική έρευνα;
Σ1	Μμ.. μικρό δείγμα, πολλές πληροφορίες, χάνουμε τον έλεγχο. Δύσκολες μέθοδοι δεν μπορείς να τις χρησιμοποιήσεις αν δεν έχεις κάποιον έμπειρο δίπλα. -Αυτό. Να χρησιμοποιήσω τις μεθόδους σωστά, να είμαι αντικειμενικός για παράδειγμα στην παρατήρηση είναι δύσκολο να δω όλα εκείνα τα χρήσιμα. Αναγκαστικά κάποια θα αγνοηθούν.
Σ2	Μειονέκτημα είναι ότι έχει να κάνει με μικρά δείγματα δε μας δίνει πολλές γενικεύσεις πολλά πράγματα ο ερευνητής μπορεί να είναι προκατειλημμένος, η διαχείριση του υλικού είναι ένα θέμα... αυτά. -Στο σχεδιασμό, την κατασκευή ερωτήσεων, στη σχέση με τα υποκείμενα και την εμπιστοσύνη... ακόμη η φυσικότητα και ο αυθορμητισμός των υποκειμένων δεν είναι δεδομένα.
Σ3	Η ποιοτική έρευνα είναι σημαντική και χρήσιμη. Χρειάζεται να αναπτυχθεί. Έχει όμως προβλήματα. Είναι μια έρευνα πολιτικά στρατευμένη και κάνει πολλούς να διατηρούν τις επιφυλάξεις τους απέναντί της. Επίσης έχει το κακό ότι είναι κάποιες στιγμές παραειναι ποιητική για να είναι επιστημονική. <i>Εγώ το κατάλαβα γιατί σε μια εργασία που έκανα είδα πολλά περιττά να γράφονται στα ελληνικά βιβλία και είχαν έτσι μια καλλιτεχνική λογοτεχνική υφή.</i> (Μειονεκτήματα στην πράξη στις μεθόδους;) <i>Ναι. Ο ερευνητής πρέπει να έχει το μυαλό του σε 85 πράγματα. Επιλογή σωστής μεθόδου, σωστή χρήση μεθόδου, αξιολόγηση συμπεριφοράς υποκειμένων, ηθική προστασία υποκειμένων. Χώρος, χρόνος, γενικά τί να λέμε είναι πολλά.</i> -Κυρίως αυτά. (το μέγεθος του δείγματος;) <i>Ναι σαφέστατα έχουμε να κάνουμε με ένα μικρό δείγμα του πληθυσμού.</i>
Σ4	Βασικά η κρίση του ερευνητή ίσως να αλλοιώσει την πραγματική αλήθεια. Η κατασκευή ενός ερωτηματολογίου (ερωτηματολογίου;). Ενωώ για ανοιχτού τύπου ερωτήσεων και για συνεντεύξεις. Η ανάλυση συνομιλίας είναι επίπονη διαδικασία και υποκειμενική. <u>Χρειάζεται επίσης μεγάλη παρατηρητικότητα για τον ερευνητή, αν πάρουμε για παράδειγμα τη συμμετοχική παρατήρηση ή τα focus groups.</u> Με προβληματίζει πολύ και το θέμα του χρόνου. -Εε την προετοιμασία, την επικοινωνία με τον κόσμο, την προσέγγιση εννοώ. Είναι δύσκολη.
Σ5	<i>Εγώ βασικά ποιοτική θέλω να κάνω στη διπλωματική μου.</i> Να μοιράζω ερωτηματολόγια δεξιά και αριστερά για να μπω στο spss μήπως και βρω καμιά συσχέτιση; Να δείξω κάτι καινούριο, κάθε μέρα ποσοτικές έρευνες γίνονται. Τώρα μειονεκτήματα... είναι δύσκολο να γίνει μάλλον. Σαν προεργασία και σαν διεξαγωγή θέλει εμπειρία. -Μάλλον η επικοινωνία,
Σ6	Τα μικρά δείγματα, γενικά πολλά μπορούν να συμβούν απρόβλεπτα, η κατασκευή εργαλείων όπως η συνέντευξη θέλει προσοχή. -Η προετοιμασία, η επικοινωνία με τα άτομα, θα βγάλω συμπεράσματα από πολλές πληροφορίες, το θέμα της εμπιστοσύνης, μη ξεχνάμε ότι έχουμε να κάνουμε με:
Σ7	Σίγουρα ο χρόνος, η επιλογή μεθόδου, η ανταπόκριση από την ομάδα, η δυσπιστία αυτά. Στη δική μου έρευνα μ' απασχολεί η εφαρμογή μεθόδου η επικοινωνία και η δεοντολογία ώστε να (οι δυσκολίες δε σας αποστρέφουν από την ποιοτική έρευνα;) -Όχι. <u>Δέχομαι τις δυσκολίες αλλά δε θα καταφύγω και σε ποσοτική για την έρευνα που θέλω να κάνω.</u>
Σ8	Μειονέκτημα είναι σαφώς τα μικρά δείγματα, ο χρόνος, η δυσκολία να βρούμε την κατάλληλη μέθοδο για κάποια έρευνα... (εσ) και όταν γίνεται ποιοτική έρευνα δεν ξέρεις τι θα συναντήσεις. Δυσπιστία υπάρχει, εμείς πρέπει πάνω απ' όλα να σεβόμαστε την ανωνυμία και ότι άλλο πρόβλημα έχουν οι συμμετέχοντες. -Αυτά Αυτά. Λογικά και τα συμπεράσματα είναι... έχουμε ένα πλήθος από πολύ χρήσιμα δεδομένα που θέλουν οργάνωση.
Σ9	Το δείγμα σε κάποιες μεθόδους δεν μπορεί να είναι μεγάλο, υπάρχουν κίνδυνοι να χαθεί μεγάλο μέρος πληροφοριών αν κάτι δεν παρατηρηθεί ή δεν καταγραφεί, η αντίδραση του κόσμου. Αυτά που είπα.

Σ10	Το μικρό δείγμα, χρειάζεται πολλές δεξιότητες από τον ερευνητή, η κατασκευή εργαλείων θέλει προσοχή. [Κάποιοι ερευνητές], σε αντίθεση με σας, κάνουν συνεντεύξεις με ερωτήσεις υποδεικτικές ή ερωτήσεις μόνο για ναι ή όχι. Το έχω δει και σε συνέδριο γι αυτό σας λέω. -Βασικά αυτά.
-----	---

Μεθοδολογία

Ερώτηση 4	Ποιά ποιοτική μέθοδος ή μέθοδοι κατά τη γνώμη σας έχουν τη σημαντικότερη συμβολή στην επιτυχή απόκτηση γνώσης; Εσείς δηλαδή αν κάνετε μια έρευνα στα πλαίσια μιας εργασίας μιας διπλωματικής ή από προσωπικό ενδιαφέρον ποια ποιοτική μέθοδο θα χρησιμοποιούσατε;
Σ1	Η συμμετοχική παρατήρηση και η ποιοτική συνέντευξη εις βάθος. -Αν ήθελα να βρω άγνωστες πλευρές θα χρησιμοποιούσα συνέντευξη εις βάθος. Τώρα σε μια διερεύνηση γενικότερης αντίληψης μιας ομάδας... παρατήρηση, ή ομάδες εστίασης. Για εκεί πάμε.
Σ2	Συνέντευξη, συμμετοχική παρατήρηση, βιογραφίες... -Αυτές.
Σ3	Συνέντευξη, Αφηγήσεις, και παρατήρηση υπό τον όρο ότι υπάρχει η δυνατότητα για οπτικοακουστικά δεδομένα αλλιώς χανουμε πολλά νοήματα. -Χμμ... μάλλον συνέντευξη.
Σ4	Αφηγήσεις, συνεντεύξεις, έρευνα δράση...-Εεεε, πληροφορικός είμαι και προτιμώ μελέτη περίπτωσης συνοδευόμενη από έρευνα δράση. Είμαι όμως της άποψης ότι σε συνεντεύξεις καλό είναι να γίνεται ευρύτερη έρευνα στο δείγμα με ερωτηματολόγιο.
Σ5	Την έρευνα δράση και τη μελέτη περίπτωσης πολύ καλές ...και στο μάθημα είπαμε και λίγα πράγματα. Εγώ είχα δει κάποια μόνη μου. Πιο πολύ μιλούσαμε για αφηγήσεις και συνεντεύξεις.
Σ6	Συνέντευξη ημιδομημένη, ομάδες εστίασης.
Σ7	Στο δικό μου; Συνέντευξη, συμμετοχική παρατήρηση, ομάδες εστίασης.
Σ8	Η συνέντευξη, η παρατήρηση και οι αφηγήσεις.
Σ9	Η συνέντευξη, οι αφηγήσεις και η παρατήρηση.
Σ10	Οι συνεντεύξεις εις βάθος, η παρατήρηση και η μελέτη περίπτωσης.

Ερώτηση 4β	Μια ολοκληρωμένη έρευνα δε μιλάμε για ποιοτική, αλλά γενικά. Στα πλαίσια των δικών σας πάντα αναζητήσεων στο δικό σας αντικείμενο. Ποιες μεθόδους θα έπρεπε να χρησιμοποιεί; Θα συνδυάζατε ποιοτικές με ποσοτικές;
Σ1	Σίγουρα ερωτηματολόγιο και συνεντεύξεις. -Αν ταίριαζε στο σκοπό που γίνεται η έρευνα ναι. Γιατί όχι.
Σ2	Στο δικό μου αντικείμενο (τι ακριβώς;) -Ψυχολόγος είμαι- η βιογραφική προσέγγιση παίζει σημαντικό ρόλο. Κάποια μορφή συνέντευξης μαζί με ποσοτικό εργαλείο πάντα. -Ναι βεβαίως.
Σ3	Για μένα οι αφηγήσεις ή οι συνεντεύξεις δίνουν μεγάλη δόση αλήθειας. Αλλά και το ερωτηματολόγιο ως ποσοτικό εργαλείο, αρκεί να είναι ενδεδειγμένο και να χορηγείται κάτω από τις σωστές συνθήκες. -Αν μπορούσα ναι.
Σ4	Παρατήρηση μαζί με ερωτηματολόγιο πενταβάθμιας ή τετραβάθμιας. -[Ναι ακριβώς] αυτή την προσδοκία έχω.
Σ5	Κάποια μέθοδο αμεσότητας και αλληλεπίδρασης να οδηγεί σε ορατή γνώση. Μάλλον (εσ) για μελέτη περίπτωσης μαζί με έρευνα δράση. -Ναι στο μέλλον
Σ6	Τη συνέντευξη, την αφήγηση και τις ομάδες εστίασης. -Ναι θα συνδυάζα

Σ7	Συνέντευξη, παρατήρηση ή έρευνα δράση.-Δε το 'χω σκεφτεί αλλά προφανώς.
Σ8	Συνέντευξη, παρατήρηση. -[Το έχω ακούσει αυτό. Εννοείτε για τριγωνοποίηση;] Μπορεί.
Σ9	Αν έκανα ποσοτική προφανώς ερωτηματολόγιο. Αν τώρα έκανα ποιοτική (εσ), μάλλον συνέντευξη ή αφήγηση ανάλογα με την έρευνα. -Ναι αν αποκτήσω κάποια εμπειρία
Σ10	Όλα χρειάζονται και το ερωτηματολόγιο μπορεί να προσφέρει, και η συνέντευξη εις βάθος- Θα συνδύαζα αν είχε κάνα νόημα να συνοδευτεί η μια έρευνα από την άλλη. Και κάτι άλλο να σας πω ότι είμαι υπέρ των ερωτηματολογίων με ανοιχτού τύπου ερωτήσεις. <i>Φτάνει πια με τα συμφωνά λίγο, πολύ, καθόλου.</i> Καλές οι κλειστού τύπου για το spss, αλλά να δηλώνεται και κάτι γραπτά: